

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Rapportage Onderzoek
Nederlands Cultuurlandschap 8

Geesten van Holland

Een herinventarisatie van oudere en jongere cultuurgronden op de strandwallen van Noord- en Zuid-Holland.

Frits David Zeiler

Geesten van Holland

Een herinventarisatie van oudere en jongere cultuurgronden
op de strandwallen van Noord- en Zuid-Holland.

Colofon

Rapportage Onderzoek Nederlands Cultuurlandschap 8

Geesten van Holland.

Een herinventarisatie van oudere en jongere cultuurgronden op de strandwallen van Noord- en Zuid-Holland.

Auteur: Frits David Zeiler

Eindredactie: Bert Groenewoudt

Illustraties: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, tenzij anders vermeld

Kaarten: Niels Moll & Bart Broex

Beeld omslag: Willem Derickx, RCE

Foto omslag: De Elsgeest onder Voorhout vanuit de lucht gezien in zuidwestelijke richting. De smalle, vrijwel onbebouwde Elsgeest (catalogus nr. 56) splitst zich als het ware af van de strandwal van Voorhout en loopt via Teijlingen naar Lisse, waar hij samenkomt met de strandwal van Sassenheim.

© Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort, 2020

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Postbus 1600

3800 BP Amersfoort

www.cultureelerfgoed.nl

Inhoud	3
Samenvatting	5
1 Voorwoord	6
2 Inleiding en verantwoording	7
3 Begripsomschrijving	9
4 Onderzoek en gebruikte bronnen	13
5 Geesten in grote lijnen	14
6 Inventarisatie geesten: toelichting	17
7 Catalogus: beschrijving van de individuele geesten	19
8 Bronnen en literatuur	82
Bijlage: Overzicht toponiemen en algemene vermeldingen van geesten	85

De Elsgeest onder Voorhout vanuit de lucht gezien in zuidwestelijke richting. De smalle, vrijwel onbebouwde Elsgeest (catalogus nr. 56) splitst zich als het ware af van de strandwal van Voorhout en loopt via Teijlingen naar Lisse, waar hij samenkomt met de strandwal van Sassenheim
(foto Willem Derickx, RCE).

Het noorden van Akersloot vanuit de lucht gezien in noordoostelijke richting. Links de Kerkgeest (catalogus nr. 36), verbonden via een (dijk)weg met het noordelijker gelegen Boekel (catalogus nr. 24), rechts aan het Alkmaardermeer de Hongeest (catalogus nr. 35); daartussen de Binnen Geesterpolder. Daarachter de droogmakerij van de Schermer (1635).
(foto Paul Paris).

In dit rapport wordt de actuele stand van kennis met betrekking tot het nederzettingengeografische fenomeen 'geesten' gepresenteerd, evenals een herinventarisatie van deze oude complexen landbouwgrond op de strandwallen van Noord- en Zuid-Holland.

Aanleiding waren een symposium in Heiloo (2013) dat speciaal aan deze thematiek was gewijd, en enkele daaruit voortvloeiende rapporten, inventarisaties en artikelen. Een mijlpaal in de studie van geesten was het proefschrift van J.K. de Cock uit 1965: 'Bijdrage tot de historische geografie van Kennemerland in de middeleeuwen op fysisch-geografische grondslag'. Sindsdien is duidelijk geworden dat de verschijningsvorm van geesten en ook hun ouderdom veel gevarieerder zijn dan het nogal statische beeld dat De Cock presenteerde. Ook zijn veronderstelling dat geesten verwant zijn aan de essen (enken) van oostelijk Nederland (beide verschijnselen zouden samenhangen met een gereguleerd sociaaleconomisch systeem en collectief landgebruik), moet op zijn minst sterk worden genuanceerd. Ook is in een aantal gevallen door middel van archeologisch onderzoek vastgesteld dat de bewoning en het daarmee samenhangende agrarisch gebruik van geesten teruggaat tot vóór de tijd waarin de Cock het ontstaan plaatste: de vroege middeleeuwen.

Problematisch is, dat vermelding 'geest' op oude kaarten en in historische bronnen op uiteenlopende zaken betrekking kan hebben. De betekenis van de term zal in de loop der eeuwen zijn veranderd en kan bovendien regionaal verschillend zijn geweest. In Noord-Duitsland en Zuidwest-Denemarken zijn geesten de Pleistocene gronden tegenover het polder- of marsland dichters langs de zee. Dit is eveneens het geval met het verwante Fries-Groningse begrip gaast of gast. En tenslotte is bekend dat toponiemen, en dus ook geest-namen, onder bepaalde omstandigheden naar een andere plek kunnen verschuiven.

Met dit alles in het achterhoofd, en na een uitvoerige studie van historische bronnen en kaartmateriaal, alsmede paleogeografische reconstructies, zijn uiteindelijk drie categorieën geesten onderscheiden:

a) dorpsgeesten, nederzettingen met een geconcentreerde bebouwing, vaak inclusief een kerk;

b) geestnederzettingen, grotere bijbehorende structuren met een verspreide bebouwing, soms gecombineerd met een dorpsgeest;

c) ontginningsgeesten in laagland of in nollengrond (lage duintjes).

Met name die laatste groep was een verrassende uitkomst van het onderzoek, omdat daaruit de dynamiek naar voren komt van het gebruik van het bouwland op de geesten, bijvoorbeeld door het uitbreiden in de richting van de strandvlakten met een afwateringssysteem, een geestwetering of broeksloot. Ook de zeer verschillende landschappelijke verschijningsvormen kwamen beter uit de verf, tot en met dwarsgelegen, haaks op de kustlijn staande geesten en zelfs rechthoekig afgepaalde gebieden.

'Geestgrond' is niet hetzelfde als 'geest' ('geestland'). De naam 'geestgrond' is pas in de 19de eeuw geïntroduceerd als aanduiding van de meestal afgezande strandwalgronden, in gebruik genomen voor de bloembollencultuur. De term 'geestgrond' kan dan ook in historische beschouwingen (over geesten) beter worden vermeden. Bijna alle geesten zijn in de loop van de tijd ofwel bebouwd geraakt of vergraven en omgezet in bollenland.

In totaal heeft de herinventarisatie 70 geesten opgeleverd. Die worden in dit rapport een voor een beschreven en op kaart getoond. Geesten komen in heel Holland voor maar zijn in Noord-Holland veel talrijker (50) dan in Zuid-Holland (20).

Zicht op Dorregeest ten zuiden van Akersloot (catalogus nr. 37). Door de zandige ondergrond zien we op de geest vaak een ander grondgebruik, zoals moestuinen of bloemenvelden (foto Henk Baas).

1 Voorwoord

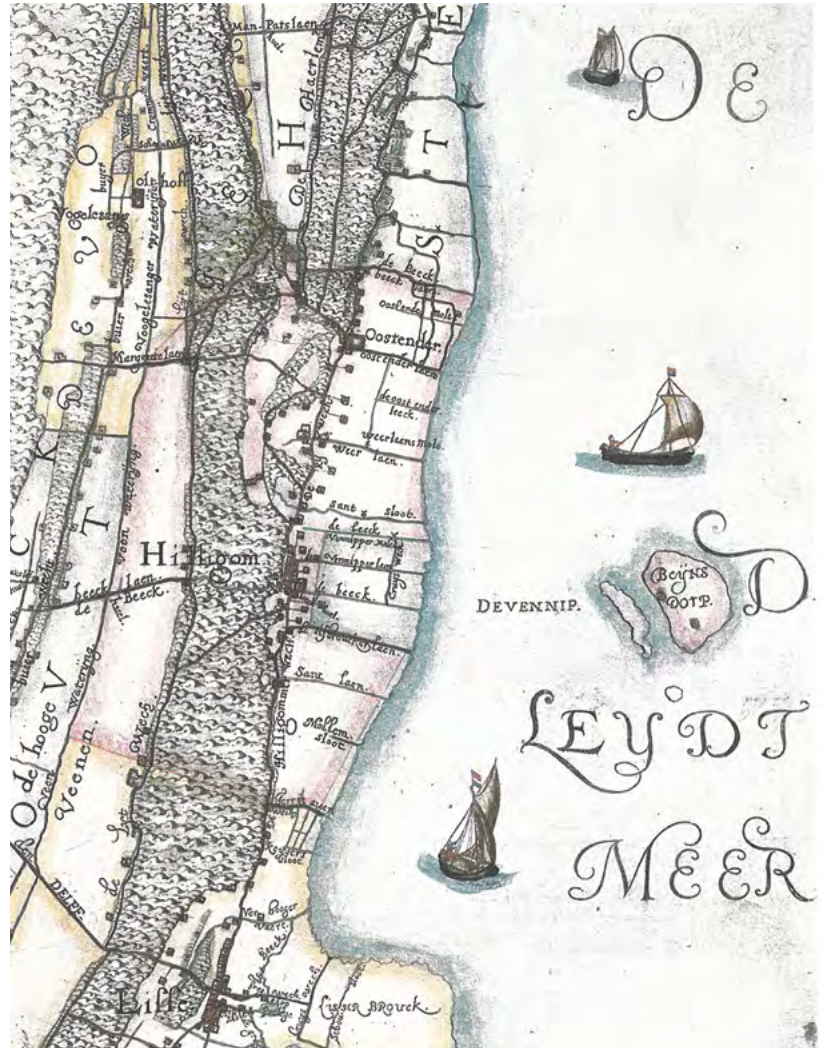
Binnen de historische geografie wordt sinds jaar en dag gediscussieerd over wat 'geesten' precies zijn: wat ze kenmerkt in termen van landschappelijke situering, ouderdom, ontstaanswijze, eigendomssituatie, vorm, structuur en functie etc. Ja, het betreft oude complexen landbouwgrond op de strandwallen van Noord- en Zuid-Holland. En duidelijk is ook dat 'geesten' wezenlijk verschillen van de 'essen' ('enken') van de Pleistocene zandgronden, waarmee ze nogal eens op een lijn zijn geplaatst. Maar geesten blijken behoorlijk variabel, en wat de kwestie verder compliceert, is dat de benaming 'geest' in verschillende betekenissen is, en wordt gebruikt. Niet alles wat op oude kaarten of in historische bronnen wordt aangetroffen, is

wat het lijkt te zijn. Naar aanleiding van een symposium over deze thematiek in Heiloo (2013) en enkele daaruit voortvloeiende rapporten en publicaties, worden de meest recente inzichten in dit rapport samengevat. Vervolgens worden eerdere inventarisaties van geesten in Noord- en Zuid-Holland kritisch tegen het licht gehouden. Resultaat is de identificatie en beschrijving van een 70-tal geesten. Die worden in dit rapport een voor een behandeld en op kaart getoond. Ongetwijfeld zullen er nog 'nieuwe' geesten worden ontdekt, zoals in een recente detailstudie over Castricum, en zal de kennis over geesten in de toekomst toenemen. Dit rapport is nadrukkelijk niet bedoeld als het laatste woord maar als bouwsteen voor verder onderzoek.

Afb. 4 Kenmerkend grondgebruik op de Dorregeest, ten zuiden van Akersloot (catalogus nr. 37) (foto Henk Baas, RCE).

Dit rapport is gebaseerd op een tweetal eerdere rapporten, geschreven in opdracht van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Het eerste handelde over Noord-Holland en was een direct gevolg van een discussie over een 'klassieke' theorie ten aanzien van oorsprong, aard en ouderdom van de geesten in Kennemerland.¹ Het tweede ging over de geesten van Zuid-Holland,² waarover zich eenzelfde discussie afspeelde, maar dan op basis van een recent gemaakte, tentatieve inventarisatiekaart.³ De theorie is die van J.K. de Cock, zoals neergelegd in zijn proefschrift *Bijdrage tot de historische geografie van Kennemerland in de middeleeuwen op fysisch-geografische grondslag* (1965). Kort samengevat zag De Cock in de veelal ovale, door wegen en vaak ook bebouwing begrensde akkergronden op de strandwallen een min of meer gereguleerd sociaaleconomisch systeem. Dit vergeleek hij met de essen of enken in met name Oost-Nederland, die destijds werden beschouwd als een vroegmiddeleeuwse verschijningsvorm van collectief landgebruik. Inmiddels weten we veel meer over die esgronden, bijvoorbeeld dat ze in het algemeen pas na 1300 zijn ontstaan,⁴ en de kenmerkende es- of plaggendecken in de regel pas na 1500.⁵ En intussen is ook wel duidelijk geworden dat de Hollandse geesten daarmee geen enkele overeenkomst vertonen – fysisch noch juridisch, economisch noch landschappelijk (Dat er ook in Holland hier en daar *meenten* en *enken* voorkomen vormt geen enkel bewijs meer voor die veronderstelde verwantschap.) Bovendien komt het begrip *geest* al zeer vroeg voor in de bronnen, maar wordt het gebruikt voor verschillende landschappelijke verschijnselen die weliswaar verwant zijn, maar geenszins identiek. Alleen al daarom voldoet het statische beeld dat De Cock heeft geschetst niet meer. Daarbij moeten we bedenken dat van de landschappelijke dynamiek die zich tijdens de middeleeuwen afspeelde in 1965 wel het fenomeen van de veenontginningen was onderzocht en beschreven, maar dat de jonge duinvorming nog een groot fysisch- en historisch-geografisch raadsel was. Tijdens een symposium in 2013 in Heiloo, dat aan de geestproblematiek was gewijd, werd wel gesproken over de wens tot herziening en herijking, maar in een publicatie in het *Historisch Geografisch Tijdschrift*

anderhalf jaar later werd toch weer grotendeels teruggevallen op de oude visie.⁶ Daarbij werd ook de al genoemde tentatieve kaart, van de hand van de coauteur Bjorn van Snippenburg, als tamelijk richtinggevend gepresenteerd. De kritiek hierop van ondergetekende, die op het symposium juist had gepleit voor een grondige revisie, leidde tot een reactie in het tijdschrift.⁷ En vervolgens tot de afspraak, dat aan de hand van de zojuist genoemde inventarisatiekaart zou worden onderzocht in hoeverre het beeld op grond van nieuwe inzichten zou kunnen worden bijgesteld en verfijnd. Dat leidde tot twee rapporten over de geesten van Noord- en Zuid-Holland.⁸ Dit rapport is een uitgewerkte combinatie en daarmee de eindversie van beide stukken.

Gedeelte van de Kaart van Rijnland door Floris Balthasarsz, 1611. In het begin van de 17de eeuw zijn veel oude duingronden in Zuid-Holland nog niet in cultuur gebracht. Wegen, geesten en dorpsgebieden zijn al wel herkenbaar, zoals hier bij Hillegom. (Nationaal Archief/Hoogheemraadschap van Rijnland).

1 Zeiler 2016.

2 Zeiler 2017.

3 Van Snippenburg 2013.

4 O.a. Zeiler 1996; Spek 2004.

5 O.a. Spek 2004; Van Doesburg et al. 2007

6 Baas, Van Snippenburg, Renes & Rentenaar 2014.

7 Zeiler 2015.

8 Zeiler 2016; 2017.

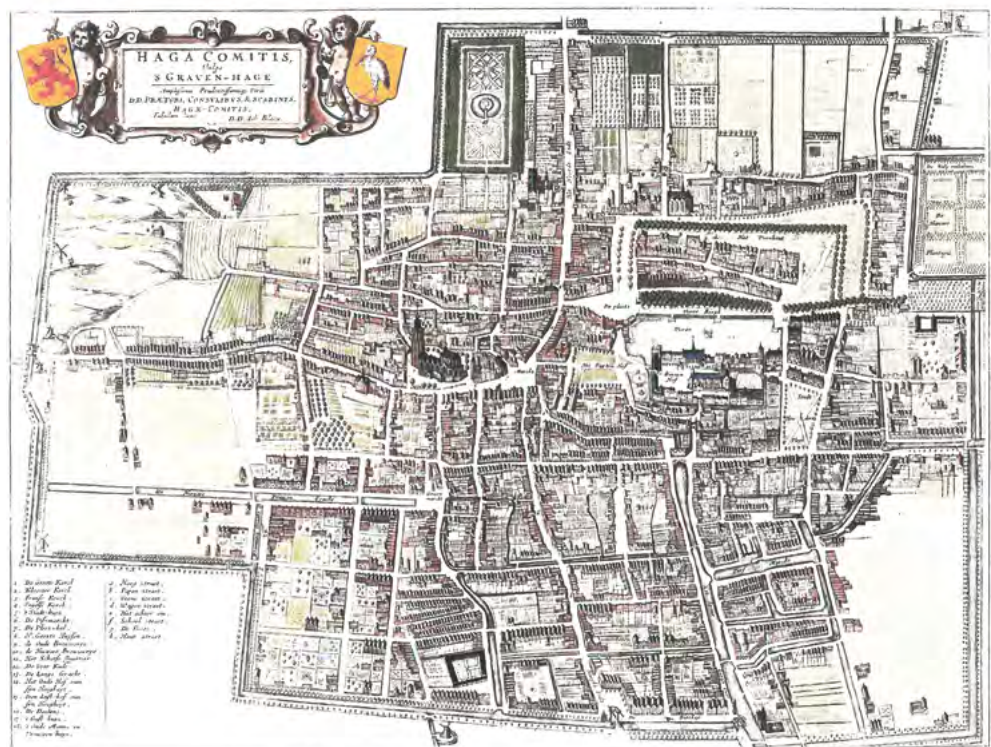
Zowel voor het bestuderen van het verschijnsel 'geest' als voor het opsporen van geesten is gebruik gemaakt van uiteenlopende bronnen. Deels wordt daarnaar in de tekst verwezen. Bronnen van informatie die in algemene zin

een rol hebben gespeeld bij het lokaliseren en interpreteren van geesten (kaarten, kaartboeken, atlassen, publicaties) worden ook vermeld in het overzicht van bronnen en literatuur achterin dit rapport.

Zanegeest en Baakmeergeest onder Bergen in het midden van de 17de eeuw. Kaart van J. Dou, uitgegeven door J. Blaeu in 1662.

De erven zijn geconcentreerd rond Zanegeest (catalogus nr. 11).

De Baakmeergeest (catalogus nr. 12) wordt geaccentueerd door de dwarsdijk, onderdeel van de indijking van het lagere land (Regionaal Archief Alkmaar).

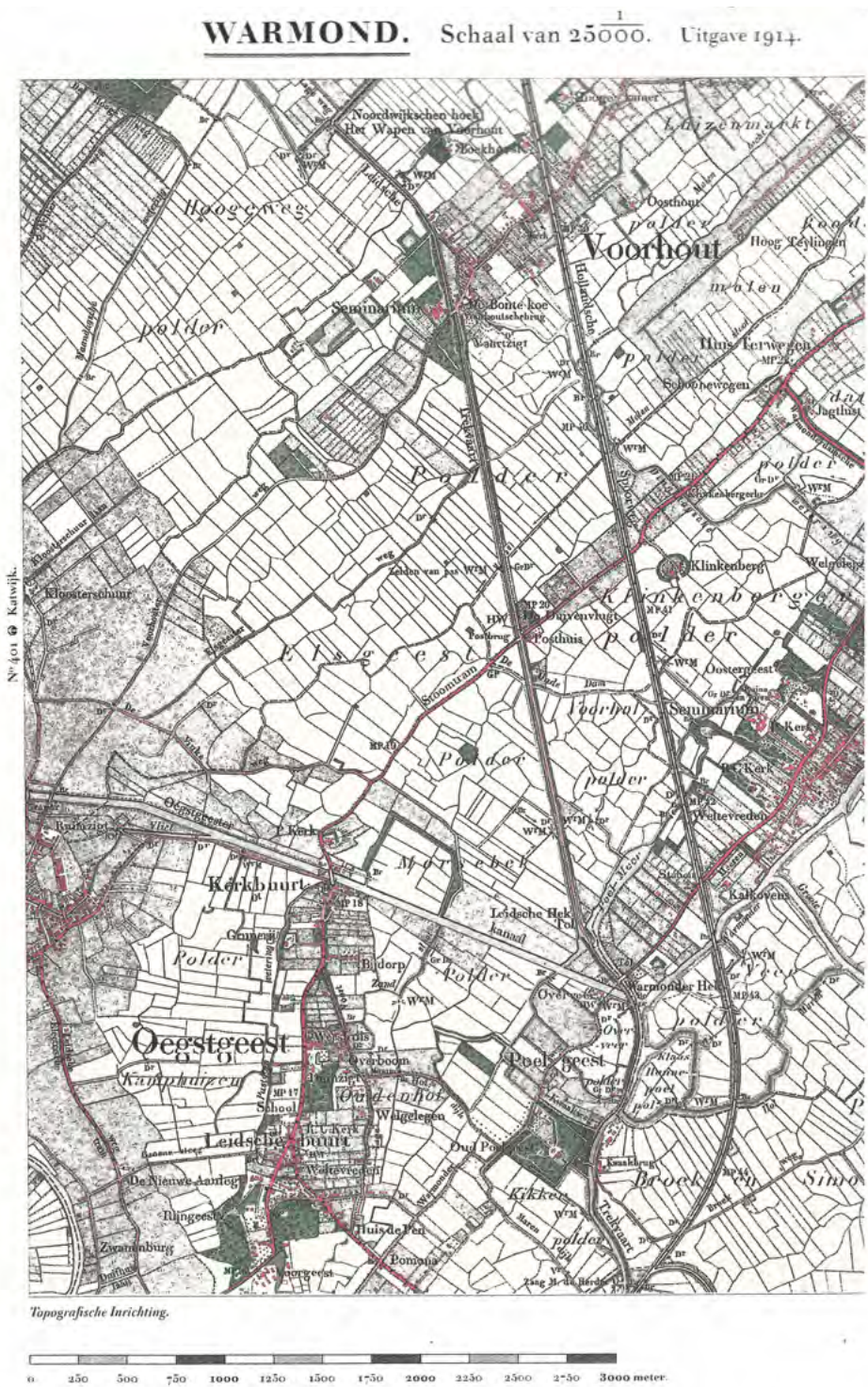

Den Haag in 1649. Kaart door J. Blaeu. De bebouwde kom is door een gracht omgeven. Ten zuidwesten van de Grote Kerk is nog een stukje onontgonnen 'klingen' aanwezig (zie beschrijving bij catalogus nr. 64). (Nationaal Archief).

3 Begripsomschrijving

Wat is een 'geest'? Het begrip *geest* komt al voor in de vroegste geschreven bronnen over Holland. De oudste optekeningen zijn die in de zogenaamde Goederenlijst van de Dom in Utrecht uit ca 925, waarvoor geput is uit nog oudere gegevens. In de buurt van Naaldwijk worden *Hustingest*, *Litlongest* en *Langongest* genoemd, in Rijnland *Osgeresgest* (Oegstgeest), *Husingesgest* en *Polgest* (Poelgeest). Dit zijn

duidelijk nederzettingsnamen, waarvan er twee als plaatsnaam tot op heden hebben overleefd. Noordhollandse pendanten als *Uitgeest*, *Dorregest* en *Zanageest* vertonen eenzelfde karakter. Daarnaast komen er – o.a. in de Egmondse bronnen en de grafelijke oorkonden uit de 12de en 13de eeuw – beschrijvingen voor van 'geestland' als aanduiding van hoger gelegen akkergronden tegenover

Topografische kaart van de dorpen ten noorden van de Oude Rijn, 1912. De geesten van Oegstgeest, Warmond, Sassenheim-West en Voorhout (catalogus nrs. 51, 53, 54 en 58), zijn al grotendeels tot bollenland vergraven. Hetzelfde beeld toont de smalle strandwal van Hoog- en Laag-Teijlingen (catalogus nr. 57), terwijl de Elsgest (catalogus nr. 56) in de polder is opgenomen. (Grote Historische Atlas, blad 402).

Het dorp Rijswijk in de late 16de eeuw. Rijswijk is een karakteristiek voorbeeld van een dorpsgebied op de Zuid-Hollandse strandwallen, met een hoofdweg, enkele parallelwegen, verspreide bebouwing op de geest (catalogus nr. 61), een wetering op de grens met het lage land en een kleine bewoningskern bij de kerk.

(Nationaal Archief, Collectie Hingman).

wei- en hooilanden ('koeland') in de 'vennen' of veenontginningen. Dit 'geestland' moet niet verward worden met de term 'geestgronden', die pas in de 19de eeuw is geïntroduceerd als aanduiding van de meestal afgezande strandwalgronden, in gebruik genomen voor de bloembollencultuur. Deze term kan dan ook in historische beschouwingen beter worden vermeden.

Op grond van het voorgaande kunnen we proberen om het algemene begrip in een aantal betekenissen te onderscheiden, die de historische ontwikkeling en de verschillende verschijningsvormen enigszins recht doen.

1. Een geest is in cultuur gebrachte grond op de strandwallen van Noord- en Zuid-Holland, en wordt in historische bronnen ook wel aangeduid als *geestland*. Hierbij dient te worden aangetekend, dat hetzelfde woord in het kustgebied van Noord-Duitsland en Zuidwest-Denemarken wordt gebruikt voor de Pleistocene gronden tegenover het polder- of marsland dichters langs de zee.⁹ Dit is eveneens het geval met het verwante Fries-Groningse begrip *gaast* of *gast*.
2. Een geest is een naamkundig begrip (plaatsaanduiding of toponiem) dat soms zelfstandig, maar meestal in een samengestelde vorm voorkomt als:
 - een aanduiding van het land onder 1): *Vronlegeist*, *Elsgeest*;
 - een aanduiding van een specifiek gedeelte van het bouwland: *Hofgeest*, *Bronsggeest*;
 - de naam van een kerkdorp of buurschap: *Dorregeest*, *Oegstgeest*.
3. Een geest is een nederzittingsgeografische of geomorfologische aanduiding voor op de kaart te onderscheiden structuren, met name complexen van akkerland, ingebed in of gecombineerd met een stelsel van wegen en paden op de strandwallen.

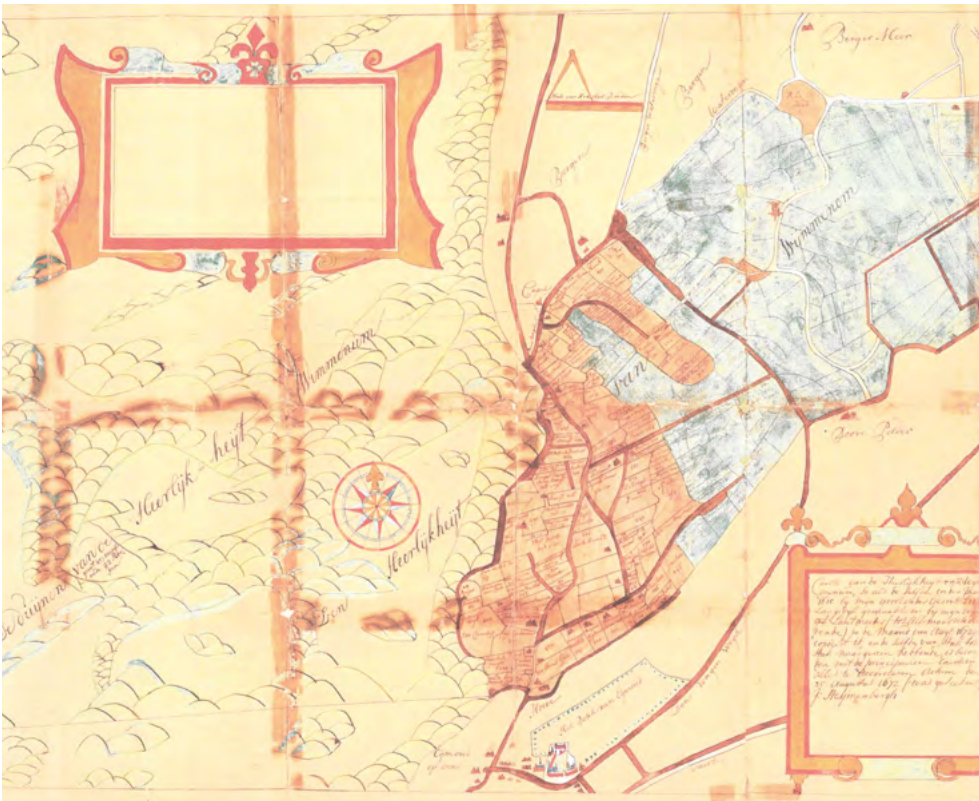
Daarbij doen zich wel direct al interpretatieproblemen voor. Bijvoorbeeld: hoe oud is de naam (of tot welke periode kunnen we die herleiden)? Hoe oud is dan de geest, en waar lag die? Wat doen we met duidelijk vroegmiddeleeuwse nederzettingen waar geen geest-achtige vormen zijn aan te wijzen? Of met geest-namen die helemaal geen geest blijken te zijn? Dat laatste is bijvoorbeeld het geval in Spaarnwoude, een kerkdorpje dat op een kleine strandwal is gebouwd, maar dat een duidelijke veenontginningsstructuur vertoont – en toch *De Geest* wordt genoemd. Of met de twee uiterste geesten van Zuid-Holland, de Grote en de Kleine Geest bij Naaldwijk, die eerder een aandijking dan een stuk oud bouwland lijken te zijn? Aanduidingen zoals Van Snippenburg hanteert zoals 'mogelijk', 'waarschijnlijk' of 'zeker' kunnen daarom maar

⁹ Digitalisches Wörterbuch; Ordbog over det danske sprog.

Schets van het gebied rond Heemstede door Simon Meeuws van Edam, 1539.

De smalle strandwal wordt begrensd door de Heereweg en de Binnenweg. De laatste loopt over de geest (catalogus. nr. 49), waaraan ook de dorpsbebouwing ligt. Hier en daar zijn nog restjes oude duinbos aanwezig. (Algemeen Rijksarchief, Brussel).

Kaart van de heerlijkheid Wimmenum, 18de-eeuwse copie op basis van een origineel uit 1615. De akkers op de geest (catalogus nr. 15) alsmede de Legeest (catalogus nr. 17) zijn in bruin aangegeven, de laaggelegen percelen in groen. (Regionaal Archief Alkmaar)

beter worden vermeden. De geest die ligt tussen Hereweg en Achterweg in Heemskerk lijkt een schoolvoorbeeld van een klassieke nederzettingstructuur, ovaalvormig, dus geheel volgens het model van De Cock. Er is sprake van een zekere lintbebouwing langs beide wegen, de geest zelf is merendeels open en aan het ene uiteinde bevindt zich de parochiekerk. Maar als men hier naar de in kleine percelen verkavelde randen kijkt, is het beeld al direct minder helder. We moeten ons dan ook afvragen, of het niet gaat om een algemeen 'geestland' waarbinnen op de kaart toevallig een ideaaltype als deelstructuur kan worden onderscheiden.

Dat brengt ons op het punt van de centraal gelegen landerijen en de randen van de strandwal. De laatste ogen soms bijna als ontginningsblokken, en vaak moeten we er rekening mee houden dat ze dat ook echt zijn. De Hofgeest c.a. bij Velsen is daar een voorbeeld van. Maar ook de Dronkgeest en de Legegeest bij Wimmenum of de Dampegeest bij Limmen zijn sprekende bewijzen dat ook lager gelegen land tot de geest kon gaan behoren. Hetzelfde zou kunnen gelden voor de kleinere randgeesten van Oegstgeest en Voorschoten. We zijn bij het ontstaan daarvan dan wel al in de periode van een sterk verbeterde ontwatering aangeland, dus minstens in de 12^{de}

eeuw. Dat deze randen worden begrensd door een wetering (in Schoorl zelfs Geestwetering genoemd) zou daarvoor een aanwijzing kunnen vormen. Al met al lijkt het handig om het begrip *ontginningsgeest* te introduceren, waarmee zowel de randen van de strandwal kunnen worden aangeduid (Hargen, Akersloot, Rijswijk-Voorburg) als genoemde blokvormige geesten tegen of in de rand van de jonge duinen. Op deze wijze zijn ook die geesten te categoriseren, die zich in de 16de en 17de eeuw nog uitbreidden in het nollengebied, zoals in Noordwijkerhout, Voorhout, Wassenaar en Den Haag.

Bij de toetsing van de ‘echtheid’ van het nederzettingsgeografisch fenomeen geest is rekening gehouden met de vorm van de onderliggende strandwal. Verreweg in de meeste gevallen geeft die een oriëntatie zzw-*nno*, dus parallel aan de kustlijn. Voor de aanduiding van de windrichtingen in de naamgeving is in het verleden overigens meestal ‘west’ en ‘oost’ aangehouden, omdat men zich richtte op de zee – die nog altijd enigszins ten onrechte ‘Noordzee’ wordt genoemd. Soms wijkt de richting af, het sterkst in Camp en Hargen, in Bergen, in Castricum en in Velsen, waar de ligging min of meer oost-west is. Heemskerk en Oegstgeest zijn een kwartslag gedraaid, Naaldwijk heeft een heel eigen wending gekregen. De meeste van deze afwijkingen hangen samen met voormalige estuaria of rivier- en kreeklopen. In een aantal gevallen is op grond van de structuur, de ondergrond en de functie van de nederzetting reden geweest tot twijfel over het karakter als oude landbouwgrond. Zo zijn in Kennemerland behalve het al genoemde Spaarnwoude ook Benes, De Koog en Assem van de oorspronkelijke inventarisatie afgevallen, en in Zuid-Holland Valkenburg, Rijnsburg en Wateringen. Daarmee is niet gezegd dat het geen oude, vaak al vroegmiddeleeuwse nederzettingen zijn, maar wel dat er geen geesten in de geografie terug te vinden zijn. Opvallend zijn overigens ook de leemten op dit gebied in oudere dorpen als Schoorl en de Binnen-Egmonden, al komt de aanduiding ‘gelegen op de geest’ daar voor individuele percelen wel voor.

In veel gevallen is tijdens het onderzoek wel gelet op het vaak voorkomende wegenpaar dat de ‘klassieke’ dorpsgeest omsluit. Naast interlokale verbindingen als Voorweg, Bredeweg, Hogeweg en Heereweg kennen we lokale wegen met namen als Achterweg, Binnenweg, Buerweg, Doodweg, Lij- of Lijtweg (met variant Leeweg) en Notweg. Er zijn ook echte paren als Westerweg en Oosterweg, maar die zeggen lang niet altijd iets over aard en omvang van het geestland. Op Zanegeest bij Bergen omsluiten twee wegen van die naam het centrale ovaal op de strandwal, maar tussen Alkmaar en Limmen vormen ze eenvoudig de route over de west- respectievelijk oostflank van de hoge grond, met een lengte van ruim 10 km.

Uiteindelijk zijn er in het overzicht van de gewogen en in orde bevonden geesten drie categorieën onderscheiden:

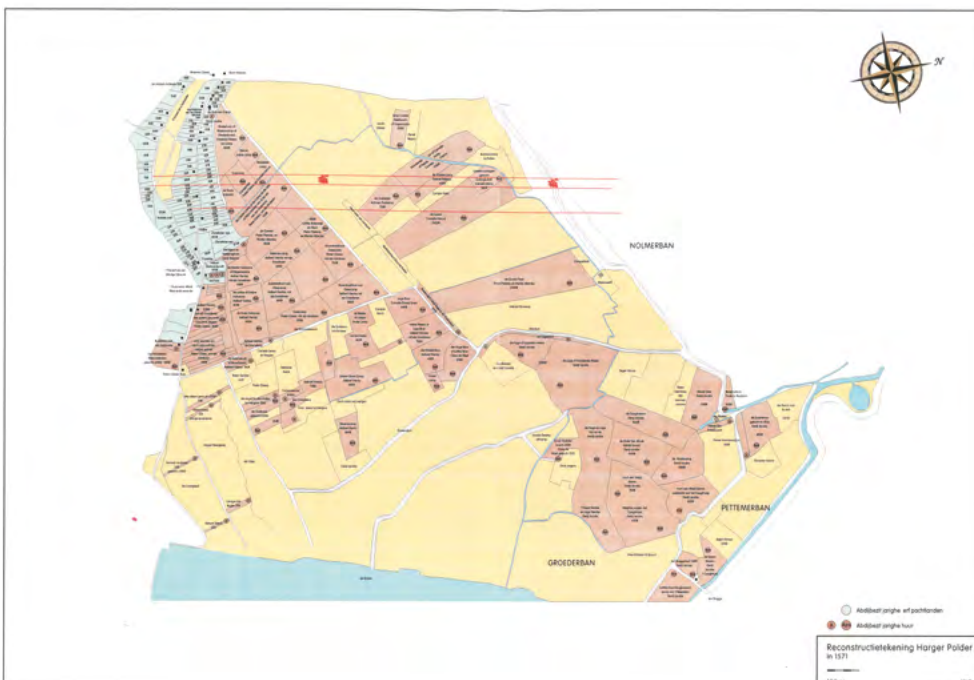
- a) dorpsgeesten, nederzettingen met een geconcentreerde bebouwing, vaak inclusief een kerk;
- b) geestnederzettingen, grotere bijbehorende structuren met een verspreide bebouwing, soms gecombineerd met een dorpsgeest;
- c) ontginningsgeesten in laagland of in nollengrond.

Een klein aantal niet goed inpasbare geesten zijn in de kolom ‘overig’ beland. De categorie ‘cartografische illusies’, zoals die bij Van Snippenburg nog voorkwam (b.v. tussen Castricum en Uitgeest)¹⁰ is uiteindelijk geschrapt. In totaal zijn nu 70 afzonderlijke geesten onderscheiden: 50 in Kennemerland en 20 in Zuid-Holland. Recent lokaalhistorisch onderzoek (Castricum, Monster) heeft het beeld completer gemaakt. Verder detailonderzoek zal zeker nieuwe voorbeelden aan het licht kunnen brengen.

Voor het onderzoek zijn drie categorieën bronnen gebruikt. Ten eerste uiteraard de bestaande literatuur en de daarin opgenomen verwijzingen. Het werk van De Cock is daarbij nog altijd een *Fundgrube*.¹¹ Voor Zuid-Holland vormt de dissertatie van Henderikx een waardige pendant.¹² Daarnaast zijn er verschillende goede bronnenuitgaven, zoals de *Oorkondenboeken*, de *Fontes Egmundenses*, het *Lexicon van nederlandse toponiemen* tot 1200 en de *Informacie* van 1514. In enkele gevallen boden ook archiefinventarissen uitkomst (zoals bij Wassenaar) of uitputtende lokale inventarisaties (Hargen en Egmond). Als laatste, even onmisbare als hachelijke bron, waren daar natuurlijk de kaarten. Kaarten zijn onmisbaar, omdat het bij de geesten natuurlijk om een ruimtelijk, geografisch verschijnsel gaat. Maar ze zijn ook problematisch in het gebruik, omdat ze altijd maar een momentopname zijn van een dynamisch proces dat landschappen vormt en vervormt – en soms volslagen onherkenbaar maakt. De jonge duinvorming (ca 1200 – ca 1600) is daarvan natuurlijk het bekendste

voorbeeld, direct gevolgd door de veenontginningen. De gevolgen van het eerste zijn meestal niet zichtbaar; die is überhaupt zeer slecht gedocumenteerd. De ontginningen laten zich meestal nog wel reconstrueren, ook al zijn de landschappen door inklinking, vernatting, vervening, afslag en herdijking (opnieuw bepolderen) totaal van aanzien veranderd. Vanaf de eerste betrouwbare kaarten (ca 1540) kunnen we de veranderingsprocessen vaak vrij nauwkeurig volgen, al moeten we ook dan nog rekening houden met foutieve weergaven door de kaartmakers of foutieve interpretaties door de latere beschouwer. Terugprojecteren is mogelijk, maar moet met beleid gebeuren, en zelfs de geavanceerde paleogeografische kaarten van de bodem van Nederland zijn momentopnamen volgens de huidige stand van de wetenschap. Maar toch, met name de waterschapskaarten en de vroegste topografische kaarten (en soms ook de kadastrakaarten) kunnen ons een heel goed inzicht geven in de ontwikkeling van het kustlandschap vanaf de late middeleeuwen tot nu.

¹¹ De Cock 1965.
¹² Henderikx 1987.

Reconstructiekaart van de landerijen bij Camp en Groet in bezit van de Abdijs van Egmond in 1571. Ontwerp W. Siewertsens. De groene percelen zijn uitgegeven in erfpacht en liggen op de oudere delen van de geesten (catalogus nrs. 1 en 2); de bruine zijn percelen in jaarhuur. De centrale dorpsgeest van Camp (linksboven) is sindsdien door afslag in zee verdwenen; de rode lijnen geven het tracé van de zeewering aan.

5 Geesten in grote lijnen

Valt er, voorafgaande aan de afzonderlijke beschrijvingen van de geesten per ambacht of kerkdorp, nu al iets algemeen te zeggen over de geesten van Holland? We doen een voorzichtige poging.

In de eerste plaats kan het beeld worden bevestigd, dat vanaf de vroege middeleeuwen in heel Holland op de geesten is gewoond – voor zover we dat op naamkundige gronden kunnen vaststellen zeker vanaf de Karolingische tijd. Maar ook het begin van het verhaal is niet uniform; op diverse plaatsen is archeologisch vastgesteld dat de bewoning op geesten terug gaat tot omstreeks het begin van de jaartelling.¹³

In de tweede plaats valt het op, dat het aantal aangetroffen geesten (d.w.z. structuren en al dan niet daarbij behorende toponiemen) in Noord-Holland veel talrijker is dan in Zuid-Holland.

En in de derde plaats zijn de meeste geesten in Noord-Holland ontbloot van zowel hun *nollen* (lage duintjes) als hun bosopstanden, en dus volledig in cultuur gebracht, terwijl dat proces van afgraven in Zuid-Holland in het midden van de 17de eeuw nog in volle gang is. Zelfs binnen de omgrachting van Den Haag bevinden zich in 1649 nog *klingen*, zoals de duintjes hier worden genoemd. Bij plaatsen als Voorhout en Noordwijk-Noordwijkerhout moeten we dus constateren, dat de duinontginningen hier vanaf de vroegste vermelding van deze plaatsen in een heel traag tempo zijn voortgegaan.

Wat de bebossing van die oude duingronden betreft, weten we dat die aan het begin van de 16de eeuw in heel Holland al vrijwel was verdwenen.¹⁴ Vroege kaarten geven nog restjes bos aan bij Heemstede ('s-Gravenbergerbosch en Het Bosch of de Oude Hout), Heemskerk (Marquette) en Egmond ('s Gravenbosch).

J.M. Graadt van Roggen (1867-1959), 'Huize "Hooge Geest te Schoorl, 1899'. Particuliere collectie.

Afgebeeld op de publicatie over deze geest (catalogus nr. 9) door A. Schermer (1985).

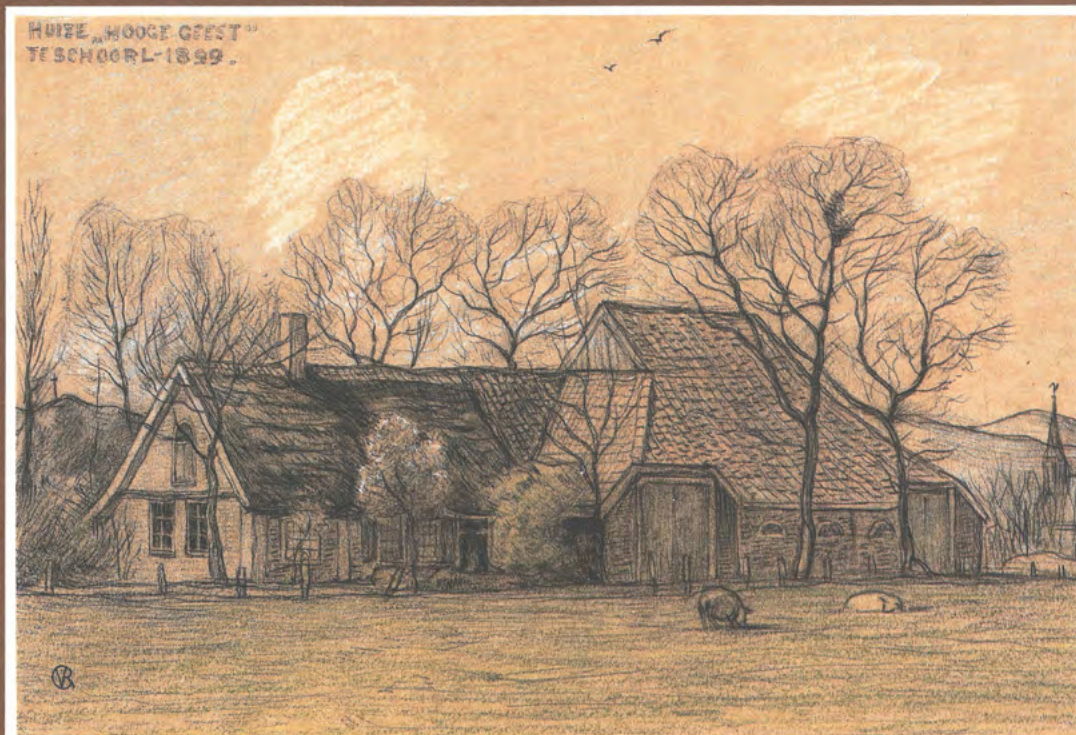
Het type stolpboerderij met voorhuis is kenmerkend voor de vroege boerderijbouw in de kuststreek. Rechts het kerktorentje van Schoorl.

¹³ Van Heeringen & Van der Velde 2017.

¹⁴ Parleviet 2004; Zeiler 2013.

A. Schermer

DE HOGE GEEST Schoorl's kleinste natuurgebied

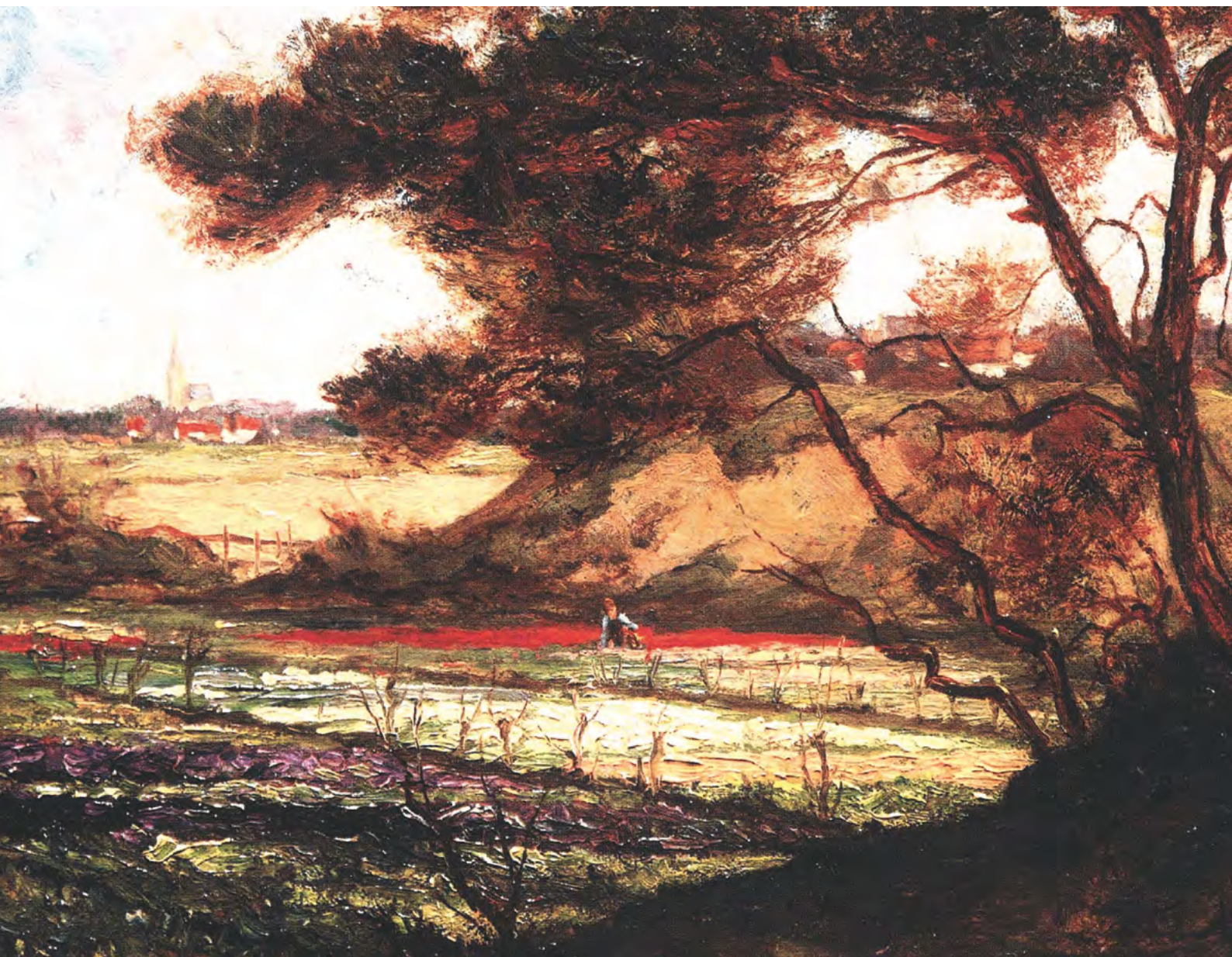

Volgens botanici zijn bij Bergen en Schoorl, en op sommige landgoederen rond middeleeuwse kastelen (Teijlingen, Keukenhof) nog resten van de oude vegetatie in stand gebleven.¹⁵ De bossen rond de buitenplaatsen en de stadsbossen bij Alkmaar, Haarlem en Den Haag zijn alle nieuw aangelegd vanaf het eind van de 16de eeuw. Dat deze laatste vaak met *Hout* worden aangeduid is een verwijzing naar de vroegere toestand, waaraan ook namen als Voorhout, Noordwijkerhout, Aerdenhout, Den Hout bij Heemstede en de Grote en Kleine Houtweg bij Beverwijk herinneren.

Niet voor niets ontleent het gewest zijn naam *Holtland* aan het (grafelijke) bosdomein dat de grens tussen Rijnland en Kennemerland vormde. Waar in deze context het enkele malen genoemde *Suithardeshaga* moet worden gezocht, is nog altijd een raadsel. Dit bosdomein van een verder onbekende Swithard moet een duidelijk herkenbare markering zijn geweest, maar iedere poging tot lokalisering is tot dusverre gestrand. Misschien moeten we het toch in de buurt van Aerdenhout zoeken – het enige *hout*-toponiem waarvoor wij ook geen overtuigende naamsverklaring hebben?

Wilhelm Bleckmann (1853-1942), 'Bollenvelden in de duinen bij Rijnsburg'. Museum De Zwarte Tulp, Lisse. Een typerend beeld voor de 'oude duinen' in Zuid-Holland: gedeeltelijk afgezande nollengrond met kleine akkerpercelen, gescheiden door lage (beuken)heggetjes als windscherm.

15 Zeiler 2013.

Geesten Noord- en Zuid-Holland

Overzichtskaart van de zeventig geïdentificeerde geesten in Noord- en Zuid-Holland. De detailkaartjes verderop in dit rapport tonen (van noord naar zuid) de geesten per ambacht dan wel kerkdorp, en soms in combinatie van meerdere dorpen.

De inventarisatie heeft 70 geesten opgeleverd. In dit rapport worden ze een voor een globaal beschreven en op kaart gepresenteerd. Op de kaart hiernaast een overzicht van alle geesten. Ze worden van noord naar zuid besproken. De meest noordelijke geest ligt bij Camp (het huidige Camperduin) en ze lopen in Noord-Holland door tot en met Heemstede. In Zuid-Holland worden twee regio's meer cirkelvormig beschreven: eerst Rijnland van Oegstgeest via Lisse naar Noordwijk, dan het zuidelijk deel van Rijswijk via Voorschoten en Den Haag naar Naaldwijk. Ze zijn gegroepeerd per ambacht dan wel kerkdorp, en soms in combinatie van meerdere dorpen. Deze werkwijze is ingegeven door de overweging,

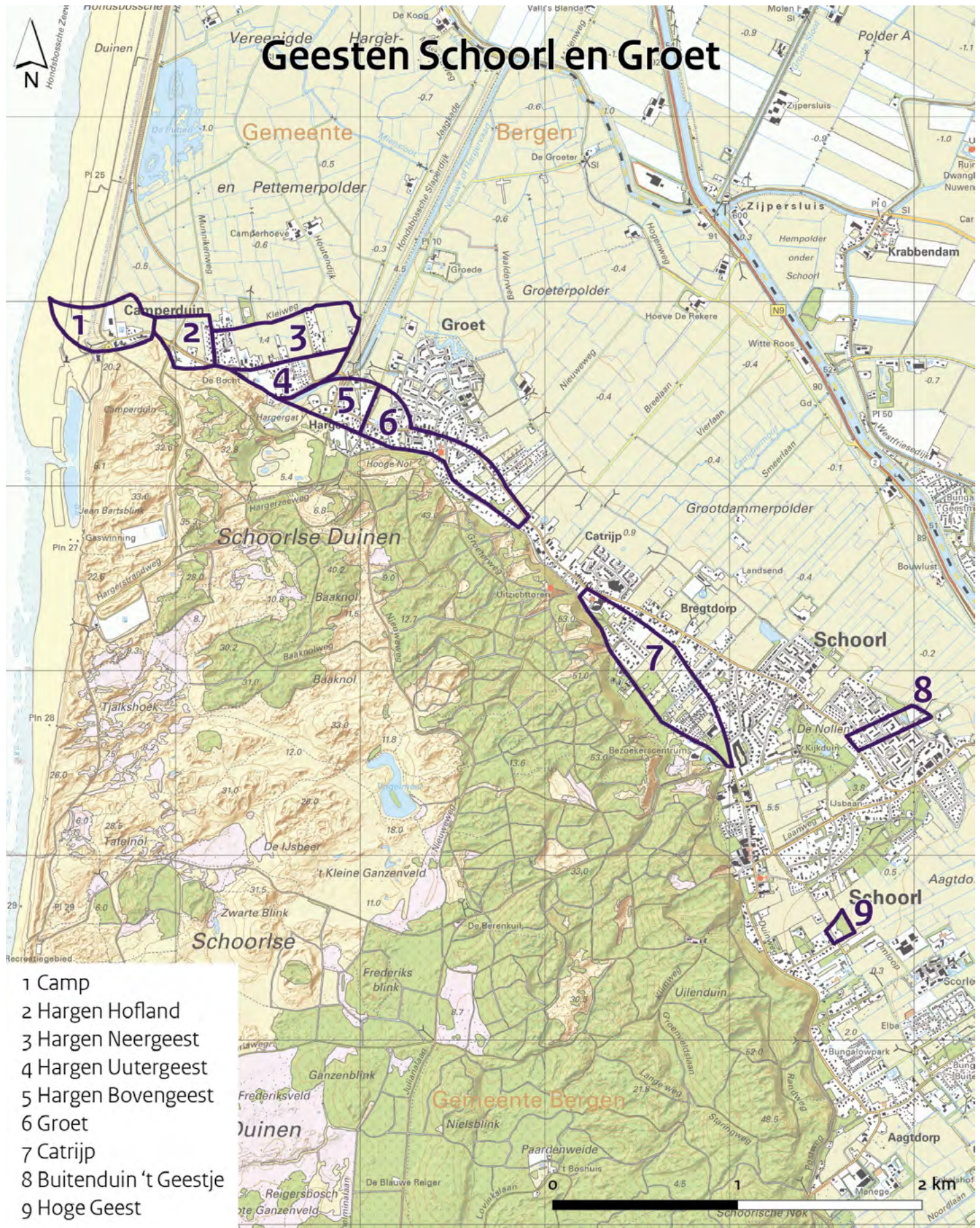
dat de oorspronkelijke parochie-indeling meestal de grondslag is geweest van de gerechtelijke indeling, en nederzettings-historisch een zekere eenheid bepaalt. De versnippering in ambachten (zoals heel sterk in b.v. Schoten) is in het algemeen een verschijnsel van later tijd – vooral de 14de en 15de eeuw. Ook zijn sommige nederzettingsstructuren zo sterk met elkaar verweven, dat ze beter in samenhang kunnen worden behandeld. Dat geldt niet alleen voor moeder- en dochterdorpen (zoals Noordwijk en Noordwijkerhout) maar ook voor onderdelen van grotere landschappelijke eenheden (zoals Schoorl en Groet of Rijswijk en Voorburg). Een en ander heeft geleid tot de volgende indeling:

NOORD-HOLLAND

Schoorl en Groet: 1. Camp; 2. Hargen Hofland; 3. Hargen Neergeest; 4. Hargen Utergeest; 5. Hargen Bovengeest; 6. Groet; 7. Catrijp; 8. Buitenduin - 't Geestje; 9. Hoge Geest
Bergen: 10. Oudburg - Noordergeest; 11. Zanegeest; 12. Baakmeergeest; 13. Westdorper- en Zuidergeest; 14. Oostdorpergeest
Wimmenum en Egmond: 15. Wimmenum; 16. Dronkgeest; 17. Legegeest; 18. Limmerweg - Zuiderdijkje
Sint Pancras en Koedijk: 19. Vronen - St Pancras. 20; Huiswaard
Oudorp: 21. Oudorp
Alkmaar: 22. Alkmaar - De Geest
Heiloo: 23. Heiloo; 24. Boekel
Limmen: 25. Limmen; 26. Dampgeest
Bakkum en Castricum: 27. Noord-Bakkum; 28. Zuid-Bakkum; 29. Zeerijdsdijkje; 30. Noordendergeest; 31. Schilgeest.; 32. Blankgeest; 33. Castricum; 34. Heemstede
Akersloot: 35. Hongeest; 36. Kerkgeest
Uitgeest: 37. Groot- en Klein-Dorregest; 38. Wester- en Oostergeest
Heemskerk: 39. Heemskerk
Beverwijk: 40. Beverwijk - Hofland
Velsen: 41. Velsen - Hoge Geest.; 42. Velserey; 43. Smaelgeest; 44. Daergeest; 45. Hofgeest
Schoten en Haarlem: 46. Schoten; 47. Haarlem
Heemstede: 48. Groote Geest; 49. Kleine Geest; 50. Den Hout

ZUID-HOLLAND

Oegstgeest: 51. Oegstgeest (met randgeesten); 52. Poelgeest
Warmond: 53. Warmond
Sassenheim: 54. Sassenheim
Lisse: 55. Wassergeest - Lisse
Voorhout: 56. Elsgeest; 57. Teijlingen; 58. Voorhout
Noordwijk en Noordwijkerhout: 59. Noordwijk - Bronsgeest. 60; Noordwijkerhout
Rijswijk: 61. Rijswijk
Voorburg: 62. Voorburg
Voorschoten: 63. Voorschoten
's-Gravenhage: 64. 's-Gravenhage
Wassenaar: 65. Wassenaar
Monster: 66. Monster.; 67. Geest; 68. Groote Geest
Naaldwijk: 69. Naaldwijk - Geest - Hoge Geest. 70; Grote en Kleine Geest

Geesten Schoorl en Groet

- 1 Camp
- 2 Hargen Hofland
- 3 Hargen Neergeest
- 4 Hargen Utergeest
- 5 Hargen Bovengeest
- 6 Groet
- 7 Catrijp
- 8 Buitenduin 't Geestje
- 9 Hoge Geest

7 Catalogus: beschrijving van de individuele geesten

NOORD-HOLLAND

Schoorl en Groet

1. Camp

De territoriale indeling van Schoorl en Groet is in de late middeleeuwen nogal eens aan verandering onderhevig geweest. Schoorl was al in 1094 een zelfstandig kerkdorp en werd op grond daarvan ook een afzonderlijke ambachtsheerlijkheid. Hargen behoorde daar waarschijnlijk vanaf het begin al bij, maar Camp (het huidige Camperduin) werd pas in 1401 met Schoorl verenigd, terwijl Groet tot 1404 bij Petten behoorde en vanaf dat jaar een zelfstandige eenheid was. Zowel de kustafslag als de jonge duinvorming bemoeilijken een betrouwbare reconstructie van de vroegmiddeleeuwse structuur. Om die reden worden de verschillende dorpen en buurschappen hier in één hoofdstuk behandeld. Overigens zijn voor de eerste vijf behandelde geesten de kaarten van de hand van Siewertsens van eminent belang gebleken.

Camp (ca 925 Campthorpa) heet pas sinds het begin van de 20ste eeuw officieel Camperduin, een naam die oorspronkelijk alleen maar het hoogste duin aanduidde dat even ten zuiden van de nederzetting ligt. De oudste bewoningskern is grotendeels in zee verdwenen. De grens met Hargen lag ter hoogte van de huidige rotonde Heereweg-Hondsboscheweg-Hargerstrandweg. De tegenwoordig zo genoemde kern Camperduin is, met uitzondering van het deel bij de strandafgang, feitelijk in Hargen gelegen. Volgens de reconstructie van Siewertsens (2014) was de 'Campergeest' volledig in handen van de Abdij van Egmond, met uitzondering van een ovale, door twee wegen omsloten kern. In en rond deze kern stonden enkele tientallen huizen alsmede een kapelletje (met parochiële hulpfunctie), dat in 1799 is verwoest. De oriëntatie was wegens de ligging van de ondergrond ongeveer oost-west. De grens van de geest, die als 'algemeen geestland' moet worden gekarakteriseerd, lag bij de (oprukkende) duinvoet aan de zuidzijde en een naamloze sloot aan de noordzijde, op de grens met de latere Harger- en Pettemerpolder. Het geheel was verkaveld in een groot aantal smalle percelen. Als namen worden zowel het algemene Campergeest (1371) vermeld, als de deelaanduidingen Camper Bovengeest, Camper Neergeest en 'Geestlant in Hoogduijne' (1682). Anders dan in Hargen (nrs 2-5) vormen zij echter één nederzettingsgeografisch geheel.

2. Hargen Hofland

Hargen (ca 925 Harga) is oorspronkelijk de naam van een vroegmiddeleeuwse nederzetting, waarvan de sporen door het jonge duinzand zijn overstoven. Het behoorde waarschijnlijk al vóór die jonge duinvorming tot Schoorl, reden waarom de huidige Oorsprongweg nog in 1745 'Hargerweg' (en niet Groeterweg) werd genoemd. Het verdere verloop van die weg richting Hargen is door het zand overstoven geraakt.

Het op de oude strandwalgrond gelegen bouwland sluit qua structuur aan op dat van Camp (Campergeest) en ligt evenals dit tussen de voet van de jonge duinen en een duinvalsloot met kade. Het bestaat uit een viertal duidelijk onderscheiden blokken. Het direct op Camp aansluitende gedeelte wordt aangeduid als Hofland en is geheel in het bezit van de Abdij van Egmond; de oostelijke begrenzing wordt gevormd door de weg met de veelzeggende naam Munnikenweg. Het is een duidelijke hogere geest, maar het heeft geen kenmerken van een dorpsgeest of een geestnederzetting. Wat naam en vorm betreft doet het gebied denken aan de Hofgeest onder Velsen (nr 45).

3. Hargen Neergeest

Ten oosten van het Hofland liggen de Neergeest en de Uutergeest. De Neergeest wordt in de 18de eeuw ook als Benedengeest aangeduid en vormt het lagere deel van een duo, dat wordt gescheiden door een weg ter hoogte van de huidige (Nieuwe) Heereweg en het Warme Geestpad. De laatste naam is een verbastering van 'Warge Geest', wat weer een verschrijving van 'Harger Geest' moet zijn. Het heeft alle kenmerken van een ontginningsgeest en bevat weinig bebouwing.

4. Hargen Uutergeest

De Uutergeest of 'buitenste geest' moet zo genoemd zijn, gezien vanaf het Hofland. Qua structuur en karakter (weinig bebouwing) sluit deze aan bij die van de Neergeest, maar mogelijk is hij van een iets ouder datum. De begrenzing wordt gevormd door de Oude en Nieuwe Heereweg en de Binnenweg van Groet, al zijn deze vanaf de 17de tot in de 20ste eeuw sterk vergraven door de zanderij het Hargergat.

5. Hargen Bovengeest

De Bovengeest van Hargen moet het karakter van een dorpsgeest hebben gehad, ook al had het geen eigen kerk; die stond immers even verderop, in Groet. De ligging tussen

Binnenweg en Oude Heereweg, waarlangs zich ook bebouwing bevindt, laat de vertrouwde ovale vorm zien van de 'klassieke' geest à la De Cock. Een groot deel van deze structuur is echter vergraven in het Hargergat. Het oostelijk deel ervan valt over de Hargerweg, die de grens vormt met Groet.

6. Groet

De naam 'Groet' duidt op zichzelf al op 'gegroeid', dat wil zeggen aangewassen land. De kern van dit sinds 1404 zelfstandige kerkdorp en schoutambt ligt echter wel op de strandwalgrond. Men zou de structuur tussen Heereweg en Achterweg-Hogenolweg als een 'klassieke' dorpsgeest kunnen beschouwen, die aan de nw-zijde aansluit op die van Hargen. Geest-toponiemen zijn hier overigens niet overgeleverd.

Tussen Heereweg en Vaaldersweg-Bullepad, onderdeel van een stelsel van randdijkjes in de Groeter en Grootdammer polders, ligt een smalle strook sterk verkaveld gebied, dat omstreeks 1910 grotendeels in gebruik was voor bloemen- en bloembollenteelt. Dit zou oorspronkelijk een 'ontginningsgeest' kunnen zijn geweest uit de 13de of 14de eeuw.

7. Catrijp

Catrijp (letterlijk 'slechte oever') is een van de buurschappen van het schoutambt (later lage heerlijkheid) Schoorl. Het kerkdorp van die naam (ca 925 Scoronlo) ligt pal onder de duinvoet; de hoogste top van de jonge duinen (+ 54 m) is hier te vinden. Men mag er van uitgaan, dat het vroegmiddeleeuwse dorp meer naar het westen lag en door overstuiving is verdwenen. Een groot deel van het gebied tussen die duinvoet en het huidige Noordhollands Kanaal (1094 Richara of Rekere) is rationeel verkaveld, waarbij de afwateringssloten noordoostwaarts zijn gericht. Waterstaatkundig is het gebied verdeeld in een eenheid ten zuiden van de Damweg (Aagtdorperpolder) en een eenheid ten noorden daarvan (Grootdammerpolder). Deze laatste sluit weer aan bij de hierboven genoemde Groeterpolder.

Op de strandwalgrond onder Catrijp valt een oudere, op een geest lijkende structuur te herkennen. Deze ligt tussen de Heereweg en

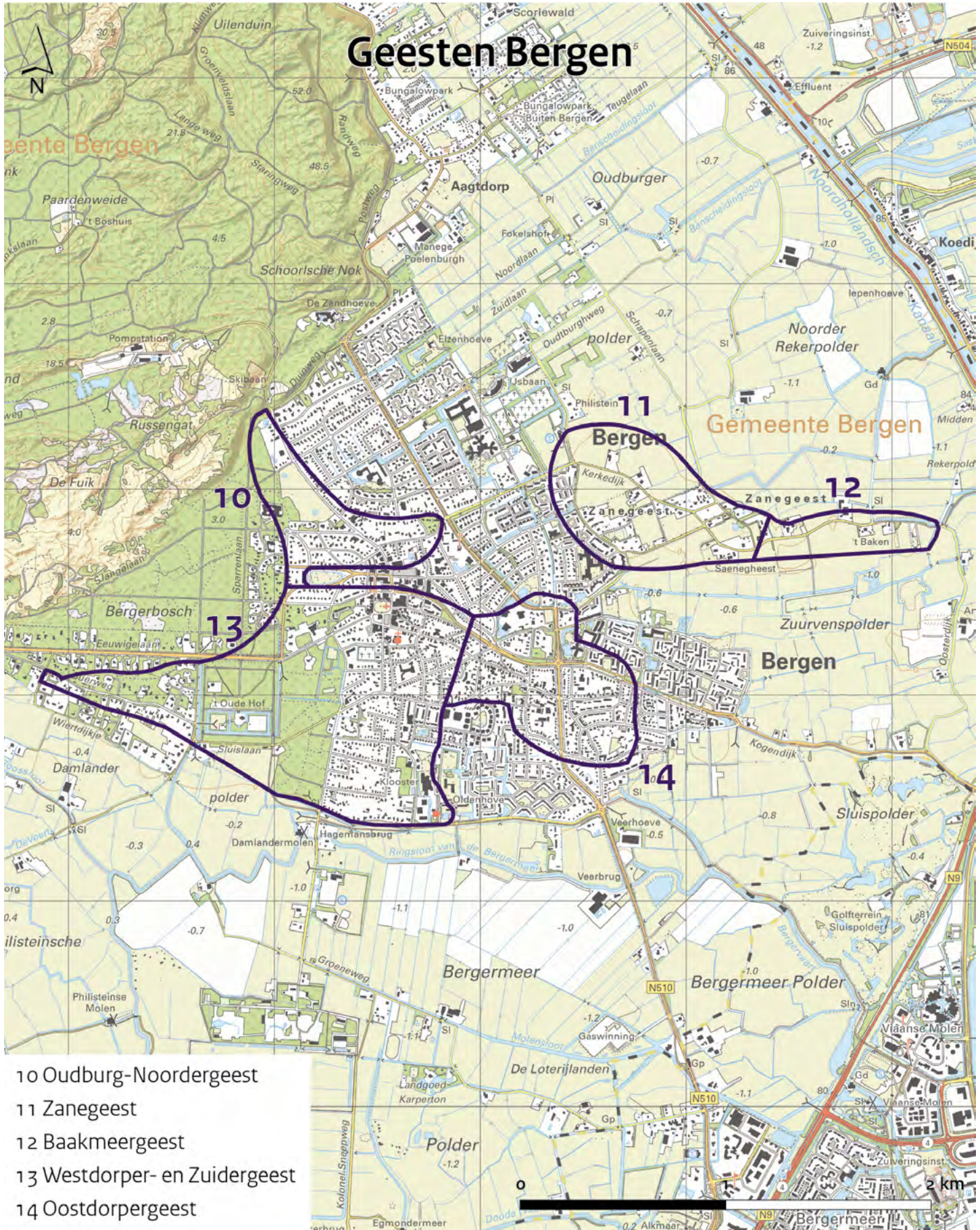
de Oorsprongweg (1745 Hargerweg) en heeft de bekende ovale vorm. Hij wordt doorsneden door het nog bestaande Achterpad, dat in 1745 nog 't Middel Padt werd genoemd. Dit wordt in het noorden gekruist door de Koningsweg, in 1745 eenvoudig Buerlaan geheten; *laan* stond toen nog voor 'landweg'. Geest-toponiemen zijn hier overigens niet overgeleverd, met uitzondering van de Geestwating (zie onder 8).

8. Buitenduin – 't Geestje

Vanaf de kerk van Schoorl loopt, tegen de klok in, een halvemaanvormige strandwal naar het gehucht Bregtdorp ter hoogte van de Bovenweg. Dit gebied staat bekend onder de namen De Nollen, Buitenduin en 't Gees(t)je. Het open gebied daarbinnen ligt veel lager en wordt ontwaterd door een stelsel van duinrellen, die zich voortzetten in een thans deels overkluisde watergang richting Noordhollands Kanaal. De verkaveling op de halvemaan is zeer onregelmatig, zeker vanwege de aanwezigheid van niet-afgegraven nollen en deels natuurlijke, deels aangeplante bospercelen. Aan de noordwestzijde, langs de verdwenen Onderweg (nu ongeveer de Sleedoorweg) lag een perceel 't Gees(t)je, een naam die in de volksmond nog wel wordt gebruikt voor de gehele nieuwbouwwijk 'Schoorl Oost'. Dit perceel liep door tot aan de Oudendijk. De langs deze randdijk lopende wetering werd in 1745 aangeduid als Geestwating; een vergelijkbare naam vinden we even verderop onder Catrijp, lopende langs het huidige Moorpad. Oudendijk en Moorpad vormen met in hun verlengde het Bullenpad en de Vaaldersweg een reeks randdijkjes. Ze duiden de eerste aandijkingen aan van de 'sliklanden' langs de polder, maar zouden van de hogere grond gezien misschien ook als 'ontginningsgeest' kunnen worden beschouwd.

9. Hoge Geest

Aan de zuidzijde van de halvemaan, tegen de Bosmansweg aan, ligt een hoog perceel met de naam De Hoge Geest. Mogelijk is dit een overblijfsel van een verder verdwenen zandrug, waarvan diezelfde Bosmansweg de ruggengraat vormde. Andere geest-toponiemen zijn hier en in de aanpalende buurschap Aagtdorp niet bekend.

- 10 Oudburg-Noordergeest
- 11 Zanegeest
- 12 Baakmeergeest
- 13 Westdorper- en Zuidergeest
- 14 Oostdorpergeest

Bergen

10. Oudburg-Noordergeest

Bergen vormt de zuidflank van de haakwalstructuur, die gevormd is in het Zeegat van Bergen. Dat geeft de verschillende kernen een van het 'Hollandse' patroon afwijkende nederzittingsstructuur, al is die op de meest plaatsen wel beter 'leesbaar' dan in het aangrenzende Schoorl. Door de vanaf Aagtdorp sterk terugbuigende binnenduinrand geeft geen directe verbinding met de noordelijker gelegen structuren op de strandwal. De eerste buurschap die we daar ontmoeten, is Oudburg. Oudburg vormt een officiële buurschap (schependom) onder het schoutambt, later de ambachtsheerlijkheid Bergen. De bebouwing concentreert zich in 1662 langs de Heereweg (nu Breelaan) aan de noordoostzijde en de Oudburger Doodweg aan de zuidwestzijde. Van de laatste weg zijn nog slechts enkele restjes aanwijsbaar in het huidige wegenpatroon. De naam Oudburg past in een reeks benamingen van 9de-eeuwse versterkingen langs de Hollandse kust, zoals Rijnsburg, Velsenburg en Den Burg. Enige verdere aanwijzing voor de aanwezigheid van zo'n versterking of de ligging daarvan ontbreekt. Vermoedelijk is die met een deel van de oude nederzetting door overstuiving onder de jonge duinen verdwenen. In de 16de- en vroeg 17de-eeuwse bronnen is voortdurend sprake van verlies van akkerland door het stuifzand. Ook nadien is terrein prijsgegeven en gedeeltelijk door bos overdekt geraakt. Tussen 1662 en 1821 is het aantal huizen hier praktisch gehalveerd van 19 naar 10 stuks. Nederzittingsgeografisch lijkt het land tussen beide hiervoor genoemde wegen op een 'klassieke' dorpsgeest. De nog bestaande Vinkenrocht maakt daarvan deel uit. Dit weiland ligt op een ca 40-60 cm dik zandpakket over een cultuurlaag uit de Romeinse tijd. De wegen komen in het zuidoosten bij elkaar bij de (deels kunstmatig verhoogde) werf waarop de dorpskerk staat. De structuur doet daardoor denken aan een geest à la De Cock, ware het niet dat direct ten noorden van de kerk een laagte ligt met een 'beek' (gegraven ontwatering of duinrel), die twee gedeelten van de strandwalformatie van Bergen van elkaar scheidt. Overigens is niet duidelijk, of de kerk nog in de buurschap Oudburg ligt of al behoort tot het aangrenzende Westdorp.

Een toponiem met 'geest' is hier alleen overgeleverd in de aanpalende Noordergeest tussen Notweg en Zanegeester Doodweg (nu Russenweg). Deze naam komt in 18de- en 19de-eeuwse bronnen voor en lijkt duidelijk te zijn ingegeven als pendant voor de Zuidergeest (zie onder Westdorp).

11. Zanegeest

Zanegeest is een buurschap (schependom) onder de ambachtsheerlijkheid Bergen. De bebouwing concentreert zich in 1662 langs de Westerweg, de Oosterweg (nu verlengde Kerkedijk), het begin van de huidige Schapenlaan en het begin van de Baakmeerdijk. Aan de noordoostzijde ligt een haventje met een veersloot richting Rekere of Koedijker Vaart. De buurschap ligt rondom in lager land (veen en klei) als een soort 'eiland' van oud duinzand, en is verbonden via de Kerkedijk met de hogere grond van Oudburg. De eerste vermelding van deze dijk als Zaandergeesterkerksteeg (1376) is tevens de oudste bron voor de naam van deze buurschap. Het eerste deel van dit toponiem (Zaander- of Zane-) is vermoedelijk een persoons- of herkomstnaam. De kavelstructuur binnen genoemde wegen is kleinschalig, maar wel systematisch verdeeld in parallelle stroken land. De randen naar de bepolderde gebieden toe zijn enigszins rafelig, maar vertonen geen sporen van of aanzetten tot ontginningen. Wegens de vorm van het kerngebied tussen Westerweg en Oosterweg, de relatief vroege overlevering van de naam alsmede het voorkomen van een Enkepad geldt Zanegeest als een schoolvoorbeeld van een 'klassieke' dorpsgeest zoals dat door De Cock is ontwikkeld. Daarbij is echter geen rekening gehouden met de randen en met de aangrenzende Baakmeergeest. Nota bene: de kapel hier had geen parochiële hulpfunctie, maar was een devotiekapel, gesticht naar aanleiding van het Heilig Bloed-wonder van 1421-22.

12. Baakmeergeest

De Baakmeergeest komt als toponiem voor in 16de-eeuwse registers en op de kaart van 1662. Hij bestaat uit een smalle strook land langs de zuidzijde van de Baakmeerdijk, een dwarsdijk op een overigens nog zandige ondergrond, vergelijkbaar met het iets zuidelijker gelegen Zakedijkje (zie onder 14). Er staat echter (1662, 1821) slechts één huis, thans verdwenen maar

als ‘ledig erf’ nog in het veld te herkennen. De kavels zijn hier even ruim als in de beboude gebieden, met uitzondering van de oostelijke punt (1821). Het lijkt erop dat we hier te maken hebben met een ‘lage geest’ oftewel ‘ontginningsgeest’ uit de 13de of 14de eeuw.

13. Westdorper- en Zuidergeest

Westdorp is een buurschap (schependom) onder de ambachtsheerlijkheid Bergen. De bebouwing concentreert zich in 1568 en 1662 rond de uitloop van de plaatselijke ‘beek’ met sluis en veersloot. De middeleeuwse structuur is sterk gewijzigd door de laatste overstuivingsfase van het jonge duin in de 16de eeuw en door de aanleg van de buitenplaats het Hof te Bergen (1643-1660). De kern van het bouwland moet gezocht worden tussen de Lijtweg en het oostelijke, nu verdwenen deel van de Buerweg aan de ene zijde, en de rand van de strandwal, gemarkeerd door het Nesdijkje (mogelijk al 12de-eeuws) aan de andere zijde. Het meer naar het westen gelegen Wiertdijkje zal van een iets jonger datum zijn (na ca 1215) en vormt de grens van een aandijking; ‘wierd’ is de lokale variant van ‘weerd’ of ‘waard’. Deze aandijking kent een rechte, rationele verkaveling en moet dus niet als oorspronkelijk geestland worden beschouwd. De akkers ten noorden van de Buerweg lijken anno 1662 op recente, rechthoekige ontginningen van nollengrond, te vergelijken met de boerderijen en buitenplaatsen tussen Wimmenum en Egmond-Binnen. De akkers van deze ‘ontginningsgeest’ zijn in de loop van de 18de eeuw weer opgegeven en begroeid geraakt met bos. Een klein deel ervan is in de 19de eeuw opnieuw als tuingrond in gebruik genomen. Door de fysieke scheiding bij de aanleg van het Hof is het oostelijk deel van het Westdorper geestland een eigen leven gaan leiden. Dit werd wegens zijn ligging ten zuiden van het dorp Bergen gaandeweg (in de 19de eeuw) aangeduid als ‘Zuidergeest’ of kortweg ‘De Geest’. De begrenzing van dit gebied, waarin zich toen kleine akkers en tuinderijen bevonden, en slechts één huis, was in 1821 in het noorden de dorpsbebouwing, in het westen de buitenplaats Maesdammerhof en de huidige Meerweg, in het zuiden het Nesdijkje en in het oosten globaal de huidige Smeemanlaan en het eerste deel van de Lijtweg. Grenzend aan deze oostzijde ligt een laagte, het Broek genoemd, met daarin twee ‘beken’ of duinrellen. De kavels op de Zuidergeest zijn rechthoekig en hebben dikwijls een lengte van ca 125 meter, hetgeen op een zekere planmatige aanleg

duidt. De meest zuidoostelijke punt heet ‘De Nes’, een gebruikelijke naam voor een aflopende landtong.

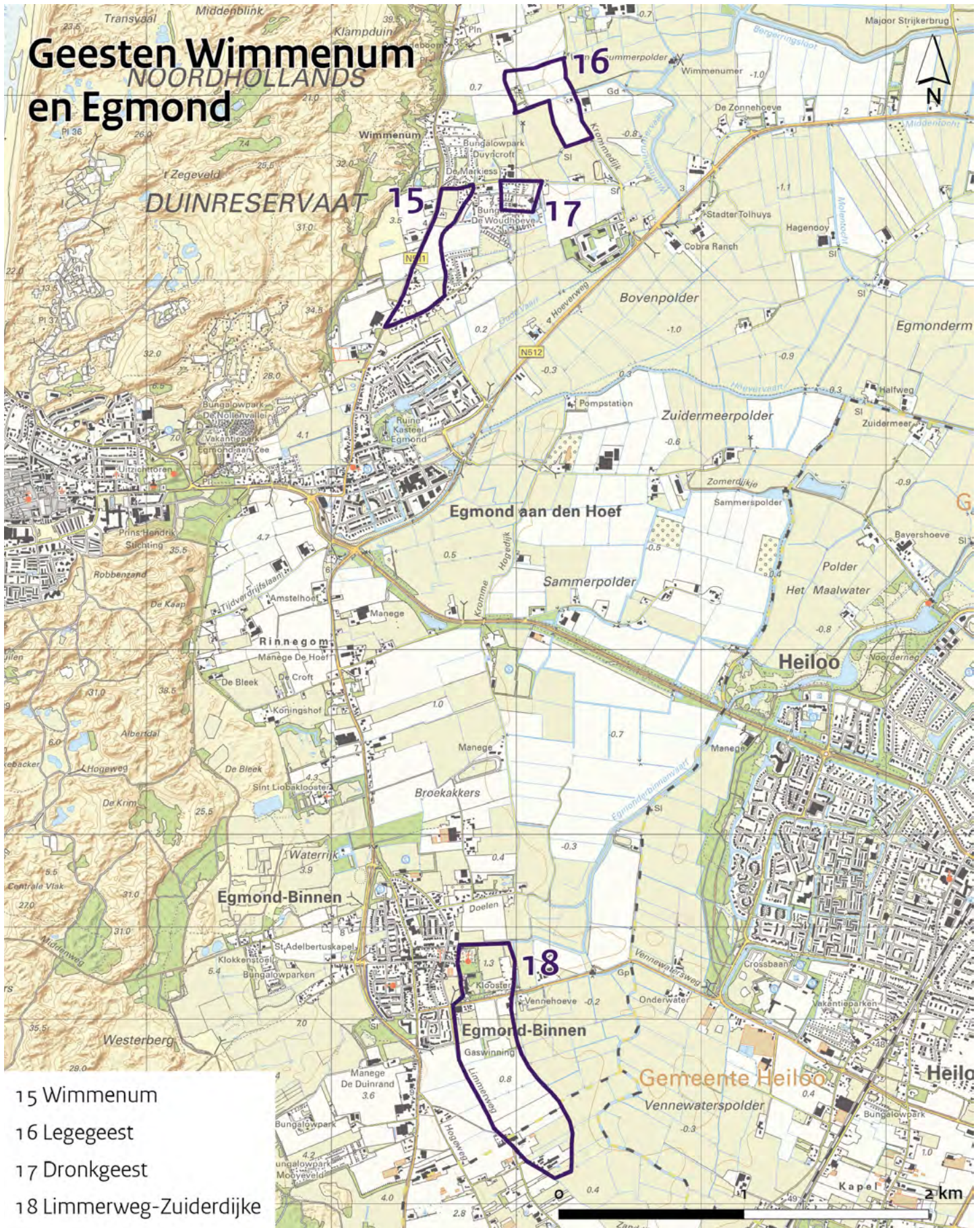
Bij de moderne straatnaamgeving zijn hier de Geestweg, de Verlengde Geestweg en de Middengeestweg ontstaan. De Lijtweg is gehandhaafd, maar een tweetal Notwegen is hier uit het namenspectrum verdwenen. Overigens is het opmerkelijk, dat vrijwel alle op de geesten van Holland gebruikelijke wegnamen éénmaal of zelfs meerdere keren op het grondgebied van Bergen vertegenwoordigd zijn.

14. Oostdorpergeest

Oostdorp is een buurschap (schependom) onder de ambachtsheerlijkheid Bergen. De bebouwing concentreert zich (1568, 1662) langs de huidige Oude Bergerweg-Van Borselenlaan en een kleinere weg langs de Achterweg, een deel van de Oosterweg en de huidige Jan Apeldoornweg. Aan de zuidzijde liggen twee veersloten met haventjes, een Wester- en een Oosterveersloot, waarvan de eerste een beekmonding is en de tweede waarschijnlijk is gegraven bij de drooglegging van de Bergermeer (1563-1565). De begrenzing van het bijbehorende bouwland volgt de rand van de strandwal: in het westen het Broek, in het zuiden het oeverland van de Bergermeer, in het oosten en noorden de Zuurvenspolder. De verkaveling is (afgaande op de kadastrale minuut van 1821) rommelig; alleen die aan de noordwestzijde volgt enigszins het patroon van de Zuidergeest. Naar het oosten toe liggen in het algemeen grote kavels, hetgeen wijst op een ontginning in het randgebied. De daar beginnende Koog- of Kogendijk is onderdeel van de dijk van Bergen naar Alkmaar (1190-1215). Het noordelijker, vanaf de Natteweg lopende Zakedijkje, kan worden gezien als een dwarsdijk ter bescherming van deze ontginning tegen water uit de Zuurvenspolder. Een vergelijkbare ontginning is de nog altijd bestaande Koog aan de andere zijde van de Kogendijk, waaraan deze dijk zijn naam ontleent. De oeverlanden van de Bergermeer werden evenals die onder Westdorp in gebruik genomen na de aanleg van de randdijkjes het Veeredijkje en het eerste deel van het Nesdijkje, ook Wartjesdijkje geheten. De namen Lijtweg (eerste deel Oude Bergerweg), Achterweg en Smalle Notweg (Jan Apeldoornweg) passen bij de naamgeving van de lokale wegen in een nederzetting op de strandwal. Ook de Oosterweg past in dit patroon, al loopt deze tegenwoordig diagonaal door de oudere nederzetting heen.

Misschien moeten we deze wel duiden als 'Oostdorperweg'. Geest-toponiemen zijn hier overigens niet aangetroffen. Wellicht is de structuur van deze buurschap daarvoor ook

wel te diffuus geweest. Desalniettemin duiden we het geheel aan akkerland met wegen en bijeenliggende bebouwing toch als 'geestnederzetting'.

Wimmenum en Egmond

15. Wimmenum

Het schoutambt Wimmenum bestond aanvankelijk uit een gebied tussen de Roosloot in het noorden en de Tiggellaan (Wimmenumerzwet) in het zuiden. Omstreeks 1400 werd Noord-Wimmenum of 't Woud (eerder aangeduid als 'Wymnemmerwalt') toegevoegd aan Bergen, en werd de Banweg en in het verlengde de Brouwerssloot de grens. Het zuidelijk deel werd opgewaarderd tot een hoge en vrije heerlijkheid.

Volgens de 17de-eeuwse gegevens concentreerde de bebouwing zich ten noorden van de Banweg langs de Heereweg en de toenmalige Buerweg, en ca 400 m ten zuidwesten van de Banweg rond het (thans verdwenen) rechthuis en de buitenplaats Schuilenburg. De voormalige devotiekapel van Cosmas en Damianus, die nooit een parochiële hulpfunctie heeft gehad, was toen in gebruik als schoolmeesterswoning en school. De rand van het geestland in algemene zin is in de parcellering en in de veldnamen duidelijk te traceren. Aan de westzijde vindt men percelen met namen op -akker, -kroft, -nol en -berg, aan de oostzijde die met -broek, -weid en -kamp. Ook de naam Nattelaan duidt op een lage ligging. Over de beide 'lage geesten' komen we nog te spreken. Vanaf de Banweg, die lijkt op een soort dwarsdijkje, takt een pad af (de huidige Kleverlaan) naar het Schulpstet, de los- en laadplaats voor de schelpenvissers van Wimmenum. Vandaar gaf de Schulpvaart verbinding met de nog open Berger- en Egmondermeer, en later met de Ringvaart van de droogmakerij.

Binnen het geestland in algemene zin zou men tussen de Buerweg en de Heereweg in Noord-Wimmenum en tussen de Zandweg-Driehuizerweg en de Heereweg een min of meer 'klassieke' dorpsgeest kunnen vermoeden. De 17de-eeuwse parcellering geeft daar in geen van beide gevallen aanleiding toe, maar de verdere geomorfologische structuur is toch aanleiding geweest om het tweede gebied het predicaat 'geest' te geven.

16. Legegeest

De Legegeest, ook gespeld Legeest, wordt gevormd door een groep blokvormige kavels tussen Kleverlaan, Schulpvaart en Krommedijk. Hier is duidelijk sprake van een ontginningsgeest, die zal zijn ontstaan in verband met de opkomst van de schulpnering

aan het einde van de 15de eeuw. Het dialectische *leeg* betekent overigens 'laag'.

17. Dronkgeest

De Dronkgeest is een blokvormig complexje langs de Driehuizerweg, dat eveneens in het lagere deel van Wimmenum ligt. Het lijkt op een mislukte ontginningsgeest: het element *dronk* moet gelezen worden als 'verdronken'. Meer valt hier niet over te zeggen.

18. Limmerweg-Zuiderdijkje

Het eigenlijke Egmond (eerst schoutambt, daarna hoge heerlijkheid met een Graaf als rechthebbende) bestond aanvankelijk uit twee gedeelten: Rinnegom in het noorden en Hallem in het zuiden. Rinnegom werd begrensd door het Wimmenumerzwet (Tiggellaan) en de 'beek in Galevoort,' een nog bestaande duinrel tussen Waterrijk en Hogedijk (een duinrel is gegraven afwatering van de kwel uit de duinen). Hallem liep van die beek tot aan het Aremerzwet, de nog bestaande grens met Bakkum-Castricum. In het eerste deel werd Egmond aan den Hoef de belangrijkste woonkern, in het tweede Egmond-Binnen; dit laatste was aanvankelijk zelfs het hoofddorp. Het derde Egmond, het vissersdorp Egmond aan Zee, speelt in de discussie over geestnederzettingen verder geen rol.

In of rond het dorp Egmond aan den Hoef vonden we geen enkel aanknopingspunt voor een dorpsgeest of geestnederzetting. Moeilijker ligt dat bij de buurt Rinnegom. Een eerdere poging tot reconstructie van een ovale geest rond de Heereweg ter plaatse bleek tot falen gedoemd. De plaatselijke geografie leent zich daar namelijk niet voor. De terreinen westelijk van deze weg zijn vrijwel zeker alle afzandingen van de (jonge) voorduinen tussen de 16de en de 20ste eeuw, terwijl langs de west-oost-as van de buurt nog omstreeks 1900 nollengronden lagen. De Rinnegommerlaan volgt deze as naar het oosten en zet zich voort als dwarsdijk in de Sammerspolder. We vonden slechts twee vermeldingen van een Rinnegenommer Geest, één uit de vroege 17de eeuw en één uit 1832. Beide hebben betrekking op percelen langs het Rietwilswegje aan de zuidzijde van de nederzetting. Evenals onder Wimmenum geven hier de veldnamen hier de grens tussen hogere en lagere gronden aan. Enerzijds vinden we namen op -nol, -akker, -kroft en -tuin, anderzijds die op -broek, -waard, -del en -weid. Enige structuur die op een 'klassieke' dorpsgeest zou kunnen duiden, is echter niet aanwijsbaar.

Ook in Egmond-Binnen is het moeilijk zoeken. Het dorp ligt net als Rinnegom op een west-oost lopende zandrug, waarvan de St Adelbertsweg-Abdijlaan de as vormt. Direct ten noorden daarvan bevindt zich een laagte met een duinrel, die zich voortzet langs de weg of dwarsdijk De Doelen en bij het stet (een overslagplaats met een haventje) aan het eind daarvan overgaat in de Schulpvaart. Op grond daarvan is het onjuist te veronderstellen, dat het gebied tussen Luilaantje en Heereweg direct ten noorden van de dorpskern tot een 'klassieke' dorpsgeest behoort.

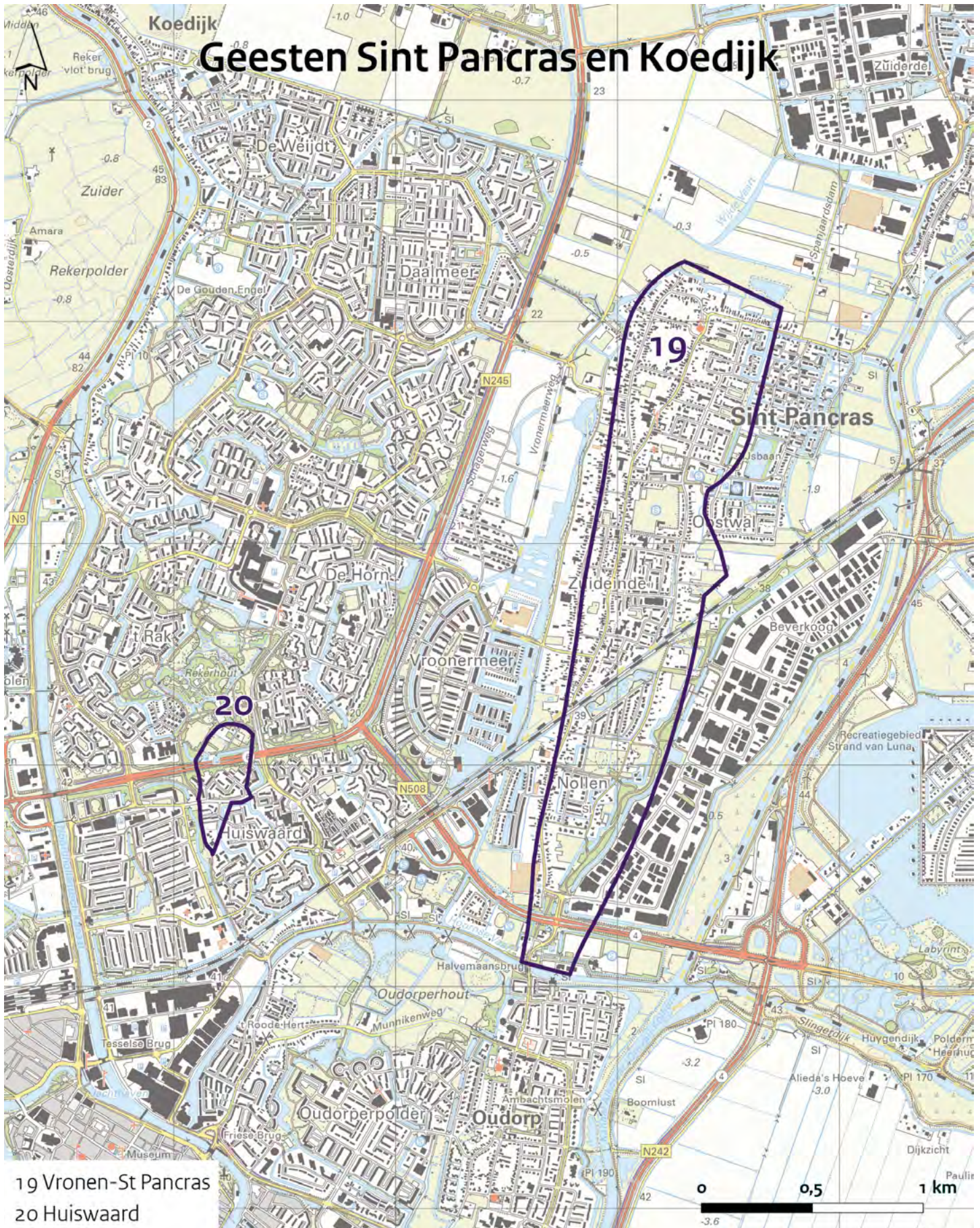
De St Adelbertsweg-Abdijlaan verbindt de akker, waarin zich de 'heilige' put bevindt, gelegen tussen nollengronden, met het dorp en met de (oude en nieuwe) Abdij. Het gedeelte binnen het dorp werd eerder Langestraat of Kerkstraat genoemd. Direct ten noorden van het abdijterrein bevindt zich de havenkom van de (Oude) Egmondervaart, die zowel voor de kloosterlingen als voor de dorpelingen dienst deed. Recent onderzoek door de archeoloog G.P. Alders (nog niet gepubliceerd) heeft aangetoond, dat de bebouwing langs de

Abdijlaan planmatig is geschied, waarbij het noordelijk deel is opgehoogd. Sporen van een dorpsgeest ontbreken. Alleen de akkers in de oksel van de St Adelbertsweg en de Oude Schulpweg, en die in de hoek van de Heereweg en de Vennewatersweg, worden aangeduid als 'geestland' zonder meer. Voor reconstructie van een 'echte' geest zijn deze vermeldingen echter te schaars en te weinig samenhangend.

Kijkend naar de veldnamen is het opvallend, dat de percellering tussen Limmerweg en Zuiderdijkje in aansluiting op de directe omgeving van de Abdij de elementen 'kroft' en 'akker' dragen. Direct ten oosten van dit (vermoedelijk 13de-eeuwse) dijkje vinden we 'weid', 'morsch' en 'hooiland'. Dit gebied, waarvan overigens één derde onder Bakkum ligt, kan worden opgevat als een lage of ontginningsgeest. Hier moet ook het vanaf 1602 vermelde 'geestland in de Droonen' hebben gelegen.

Voor het grensland tussen Limmerweg en Heereweg verwijzen we naar de beschrijving van Noord-Bakkum (nr 27).

Geesten Sint Pancras en Koedijk

19 Vronen-St Pancras
20 Huiswaard

Sint Pancras en Koedijk

19. Vronen-St Pancras

Er is geen enkele reden, om Vronen en St Pancras afzonderlijk van elkaar te behandelen. Het gaat om één en hetzelfde kerkdorp, dat mede wegens de dramatische ontwikkelingen in de strijd met de graaf van Holland (1297) van naam en centrum is veranderd. Het zuidelijk gedeelte, waar de oude kerk van Vronen stond, is bij het nieuwere dorp en ambacht Koedijk gekomen, inclusief de buurschap Huiswaard. Het noordelijke gedeelte werd met een nieuwe kerk op de noordpunt van de strandwal een afzonderlijk kerkdorp.

Voor de nederzettingsstructuur heeft deze verlegging van de dorpscentra naar het kaartbeeld te oordelen geen gevolgen gehad. Van zuid naar noord vinden we een min of meer klassieke geestnederzetting van ca 3 km over vrijwel de gehele lengte van de strandwal. In het zuiden ligt de buurt met de veelzeggende naam 'De Nollen', al zijn er geen kaarten bekend waarop hier nog lage duintjes staan aangegeven. Vanaf de noordpunt vormt de 'Twyver' genoemde weg de verbinding met de Langedijk (een wuiver of weiver is een aanduiding voor een korte verbinding tussen twee dorpen¹⁶). Centrale as is de Bredeweg (nu Herenweg-Bovenweg), langs de oostzijde loopt de Achterweg (nu deels Achtergeestpad) en op de westflank een naamloos voetpad (ter plaatse van de huidige Benedenweg). De verkaveling in lange, smalle stroken haaks op de strandwal en op de verbindingswegen is karakteristiek voor deze structuur. Aan de westzijde loopt een vaart cq randsloot, evenals aan de oostzijde, maar deze laatste heeft een grilliger verloop. De verbindingssas

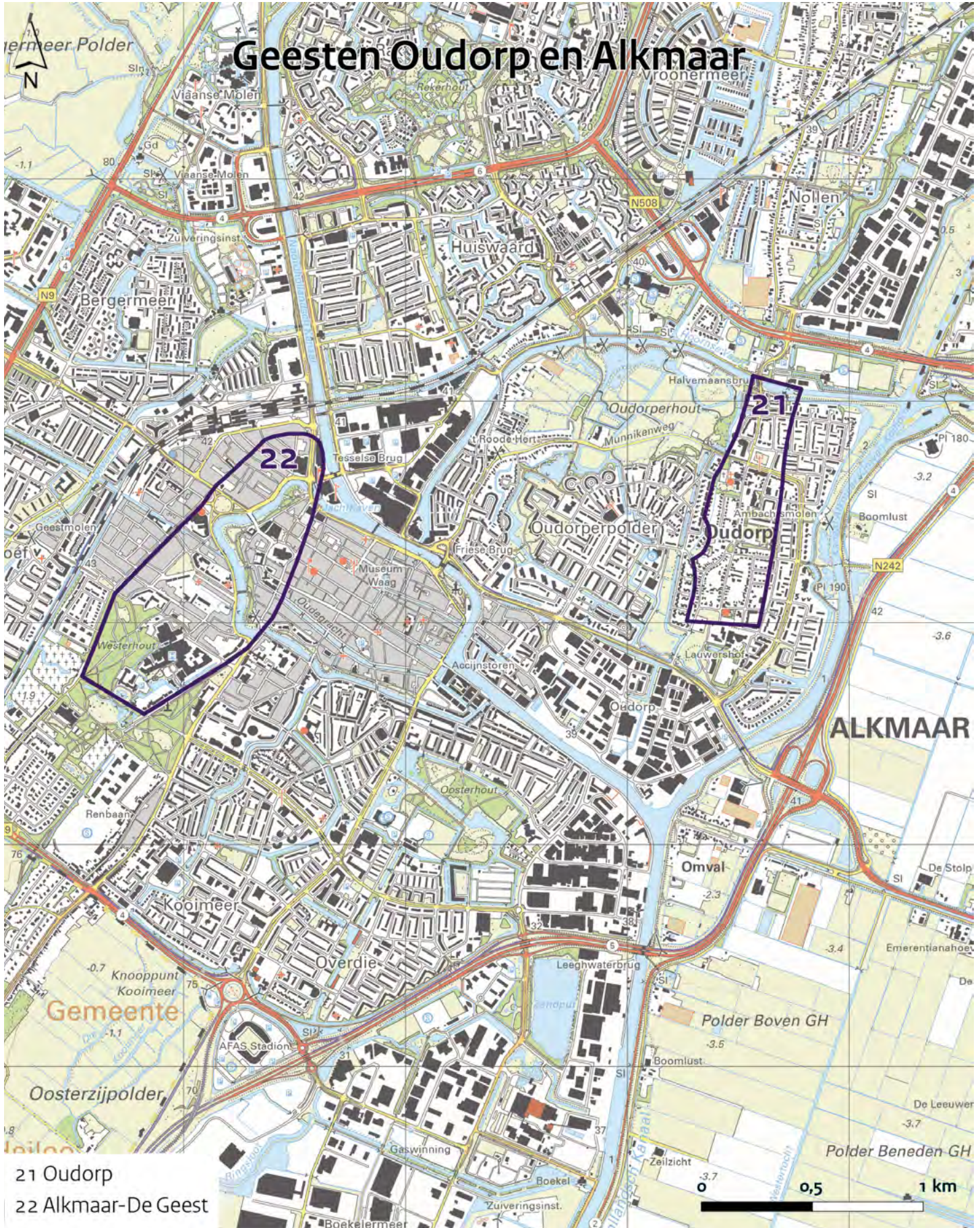
en de randsloten lopen door naar de zuidelijk gelegen strandwal van Oudorp (nr 21). Oudorp is echter smaller en lijkt meer op een 'klassieke' dorpsgeest, terwijl Vronen-St Pancras betiteld kan worden als een over de gehele breedte van de strandwal lopende geestnederzetting. De Westbeverkoog ten oosten van de strandwal kan worden gezien als een aandijking. Een mogelijk predikaat 'ontginningsgeest' is hierop zonder nader onderzoek niet van toepassing.

20. Huiswaard

De buurt Huiswaard, behorende onder Koedijk, ligt op een kleine zandopduiking langs de oude loop van de Rekere ten noord-noordoosten van Alkmaar. Er staan in de 17de eeuw 19 huizen, op één na alle gelegen langs de in 1190-1215 aangelegde Rekerdijk. De begrenzing van de Huiswaarder Geest, die op de kaarten van 1662 en 1745 wordt afgebeeld, is ook op de Topografische Kaart van 1910 nog te herkennen. De percellering in kleine, smalle kavels wijkt sterk af van het omringende gebied. Er is dus een nauwkeurige bepaling van deze 'klassieke' geest mogelijk. Genoemde dijk is later onderdeel van de Westfrieze Omringdijk, waarmee Huiswaard evenals St Pancras en Oudorp binnen de Geestmerambacht is komen te liggen.

Huiswaard is qua naam een uitzonderlijk geval voor een geestnederzetting. Het begrip 'waard' is immers van eenzelfde categorie als 'koog' en 'nes' en betreft laaggelegen of aangedijkt land. Tevens heeft de bebouwing de vorm aangenomen van een dijkdorp. Toch moet het wegens de onmiskenbare ligging, vorm en structuur van het akkerland – en de naam daarvan – tot de geesten van Holland worden gerekend.

Geesten Oudorp en Alkmaar

- 21 Oudorp
- 22 Alkmaar-De Geest

Oudorp

21. Oudorp

Waarom Oudorp 'oud' wordt genoemd is niet helemaal duidelijk. Misschien dat het jongere St Pancras als 'nieuw' dorp werd beschouwd, maar ook een relatie met het meer noordoostelijk gelegen (Oude en Nieuwe) Niedorp is niet ondenkbaar.

Het geestland van Oudorp is wegens de smalte van de ondergrond kleiner dan dat van Vronen-St Pancras, maar sluit daar qua structuur wel bij aan. Zowel de hoofdas (Hereweg, eerder Bredeweg) als de randsloten staan over en weer met elkaar in verbinding. Fysisch is Oudorp echter een afzonderlijk geheel. Ook bestuurlijk is het een eigen eenheid: kerkdorp en schoutambacht, later lage ambachtsheerlijkheid.

Oudorp kan wegens zijn compacte structuur gelden als een 'klassieke' dorpsgeest met bebouwing. Deze stopt echter vrij abrupt aan de noordzijde, even voorbij de Munnikenweg, en aan de zuidzijde, even voorbij de kerk. Vanaf die laatste plek vormt de Buerweg de verbinding met de Geestmerambachtdijk. In hoeverre de bebouwing structureel is afgenomen als gevolg van de verwoesting van het dorp tijdens het beleg van Alkmaar in 1573 is niet onderzocht.

Alkmaar

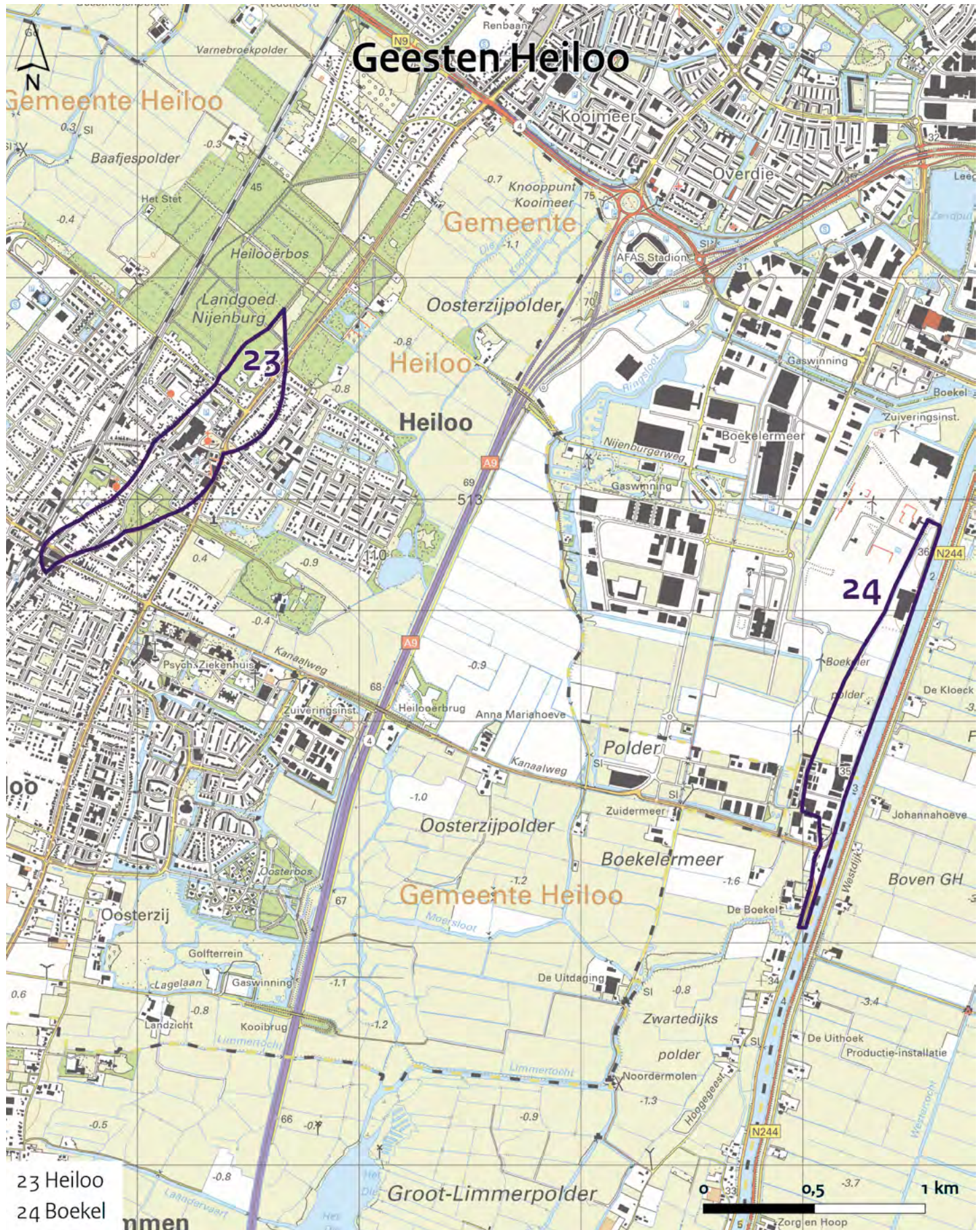
22. Alkmaar-De Geest

'De Geest' moet oorspronkelijk een algemene benaming zijn geweest voor het hoge land dat direct tegen de westgrens van de stad aanlag. Dat hoge land is de noordpunt van de vrij brede strandwal, die zich zuidwaarts over Heiloo tot even voorbij de kerk van Limmen uitstrekt. Ook de kerk van Alkmaar (de Grote of Sint Laurenskerk) is op de flank van die strandwal gebouwd. De westgrens van de strandwal wordt gemarkeerd door de Westerweg, waarvan het eerste stukje een andere naam heeft gekregen (Snaarmanslaan), en die vervolgens via Heiloo (waar bij ook Buerweg werd genoemd) doorloopt tot aan Limmen. De oostgrens kende een vergelijkbare weg,

Oosterweg genaamd, waarvan onder Heiloo nog delen te zien zijn, maar die in Alkmaar door de stadsuitbreiding in de richting van Voormeer en Zeglis is verdwenen.

Door de eerste omgrachting in de 14de eeuw werd deze strandwal ten westen van de kerk doorsneden door een bescheiden singel, die 'Geestwater' of kortweg 'Geest' werd genoemd; een grachtje dat pas werd gedempt in 1899. De bebouwing, die vóór de aanleg van de nieuwe singel in 1573 buiten de stad verrees, waaronder het Clarissenklooster, werd aangeduid als 'Over de Geest'. Zowel de oude als de nieuwe poort en brug werden Geesterpoort en Geesterbrug genoemd, terwijl de nieuwe singel Geestersingel ging heten. Het eerste deel van de uitvalsweg, aan de noordzijde van de Geesterhout, heet nog altijd Geesterweg, die na een kort verbindingsstuk (Scharloo) overgaat in de Bergerweg, de landverbinding met het dorp Bergen. Om die reden zijn ook de brug en de hout (het noordelijkste deel van de grote Hout) later Bergerbrug en Bergerhout gaan heten. Die landverbinding kwam tot stand na de droogmaking van de Berger- en Egmondermeer (1563-65), waarvan de tegen Alkmaar aan gelegen deelpolder overigens weer Geestmolenpolder werd genoemd. Er staat nog altijd een poldermolen van die naam. Verder is het straatje in het oude buurtje 'Over de Geest' tot op heden 'De Geest' blijven heten. Er zijn geen andere voorbeelden aangetroffen, waarbij zoveel locaties een naam hebben gekregen die is afgeleid van één en dezelfde geest.

Waar moeten we die Alkmaarse Geest dan zoeken? Zoals gezegd, het moet een algemene aanduiding zijn geweest voor het bouwland direct ten westen van de stad. Grote delen daarvan zijn vanaf 1607 met houtgewas beplant. Dit werd het stadsbos de Alkmaarder Hout (met onderdelen Westerhout en Bergerhout), waarin overigens nog tot ver in de 20ste eeuw tuinderijen hebben gelegen. Een oude 'dorpsgeest' is voor Alkmaar dus niet aan te wijzen, maar er is sprake van een algemeen gebruik als bouwland over de volle breedte van de strandwal. Dit blijkt ook te gelden voor de beide dorpen ten zuiden van Alkmaar, te weten Heiloo en Limmen.

23 Heiloo
24 Boekel

nmen

0 0,5 1 km

Heiloo

23. Heiloo

Heiloo is een vroegmiddeleeuwse, vóórchristelijke bosnaam ('heilig loo', d.i. halfopen loofbos, bosweide). Het huidige Heilooer Bos is echter recent, aangelegd bij het buiten Nijenburgh vanaf het begin van de 18de eeuw. Er is dus geen enkele continuïteit in het bosbestand, noch zijn er sporen van oude nollengronden. Integendeel, ook in het huidige bos zijn nog vele sporen van oude tuinwallen en krochten te vinden (een krocht of kroft is een omheind perceel op de strandwal). Hetzelfde geldt trouwens voor sommige delen van het Bergerbos). Evenals in Alkmaar moet de strandwal al vroeg over zijn volle breedte (1 tot 1,5 km) als akkerland in gebruik zijn genomen. Binnen de parochie, annex het schoutambt Heiloo (officieel 'Heiloo en Oesdom') zouden we dus hooguit een oudere dorpsgeest moet kunnen terugvinden in de buurt van de parochiekerk – die overigens tot de oudste van Holland behoort. Misleidend is het voorkomen van een straatnaam, die refereert aan een Noordergeest. Deze blijkt echter niet zeer oud te zijn en niet te verwijzen naar een concreet historisch toponiem. Tussen de Westerweg (die zich als Buerweg voortzet vanuit Alkmaar) en de Oosterweg (waarvan een deel onder het landgoed Nijenburgh is verdwenen) vinden we nog verschillende andere wegen, die een

kleinere geest zouden kunnen flankeren.

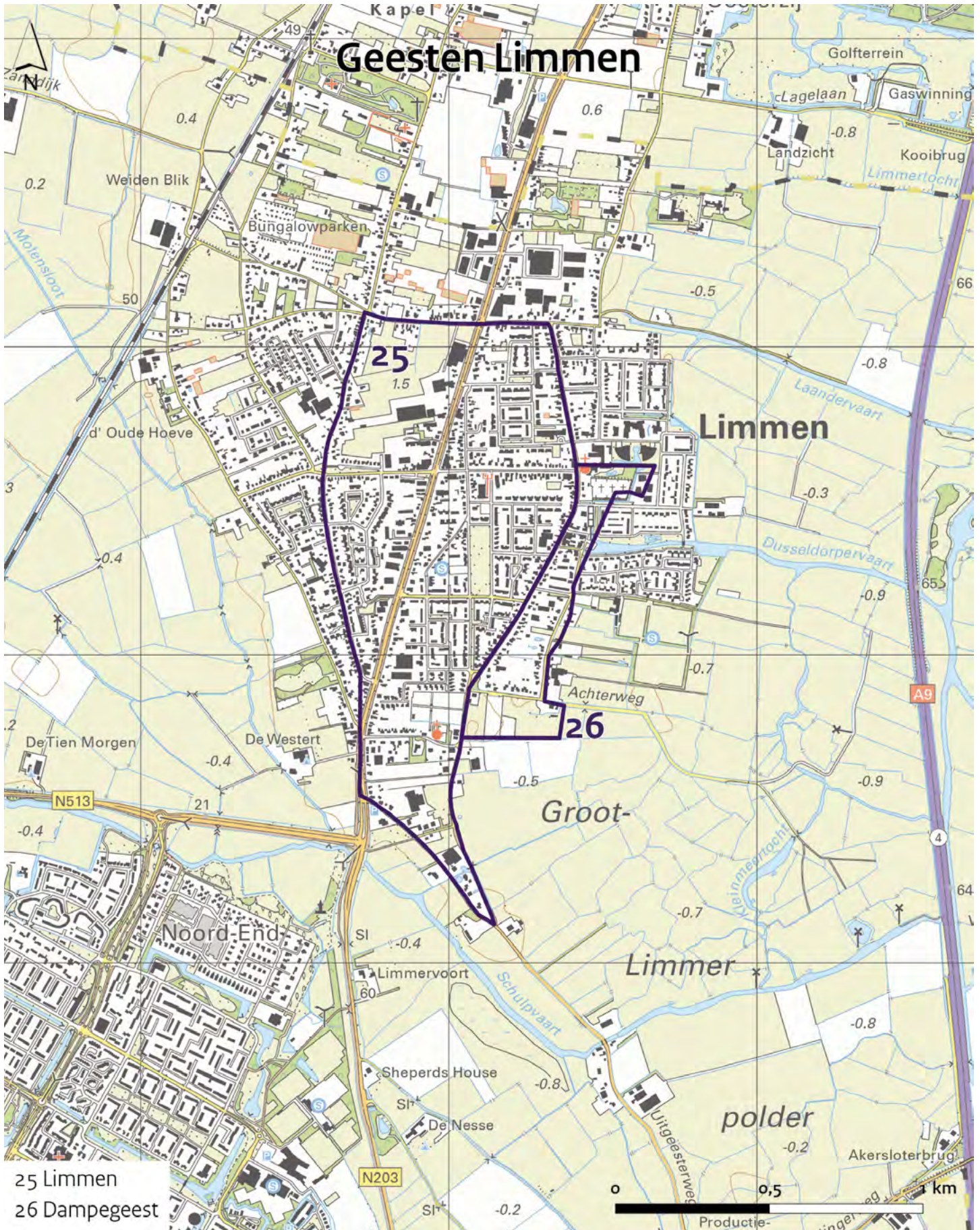
Zo zijn er de Willibrordusweg, de Holleweg-Donkerweg, de Heereweg, de Hogeweg en de Middelweg, waarvan zich enkele lenen voor een voorzichtige reconstructie. We houden het daarom voorlopig op een min of meer ovale, 'klassieke' dorpsgeest tussen de Oosterweg aan de ene zijde en de Holleweg-Donkerweg aan de andere zijde. De kerk bevindt zich daar aan de uiterste noordoostelijke punt, waar beide wegen samenkomen.

Andere veronderstelde 'klassieke' geesten, zoals 'Zevenhuizen' (= Bollendorp) of 'Bollendorp' (= Westersij-Kapel), waarvan de laatste doorloopt over de bangrens met Limmen, vinden geen steun in historische of nederzettingsgeografische gegevens.

24. Boekel

De naam Boekel, uit 'beuk' en 'loo' (= bosweide, halfopen loofbos) is vroegmiddeleeuws. Hij is verbonden aan de buurt, die half onder de ban van Heiloo en half onder die van Akersloot viel. De nederzetting is ontstaan op een smalle strandwal, onderdeel van de oudste strandwalformatie, en gelegen tussen de droogmakerijen Schermer (huidige grens Noordhollands Kanaal) en Boekelermeer. In 1745 wordt het middelste gedeelte van deze strook aangeduid als De Boeckeler Geest, welke wordt omsloten door de Boekelerweg aan de westzijde en een naamloos voetpad aan de oostzijde.

Verdere historische gegevens ontbreken.

25 Limmen
26 Dampegeest

Limmen

25. Limmen

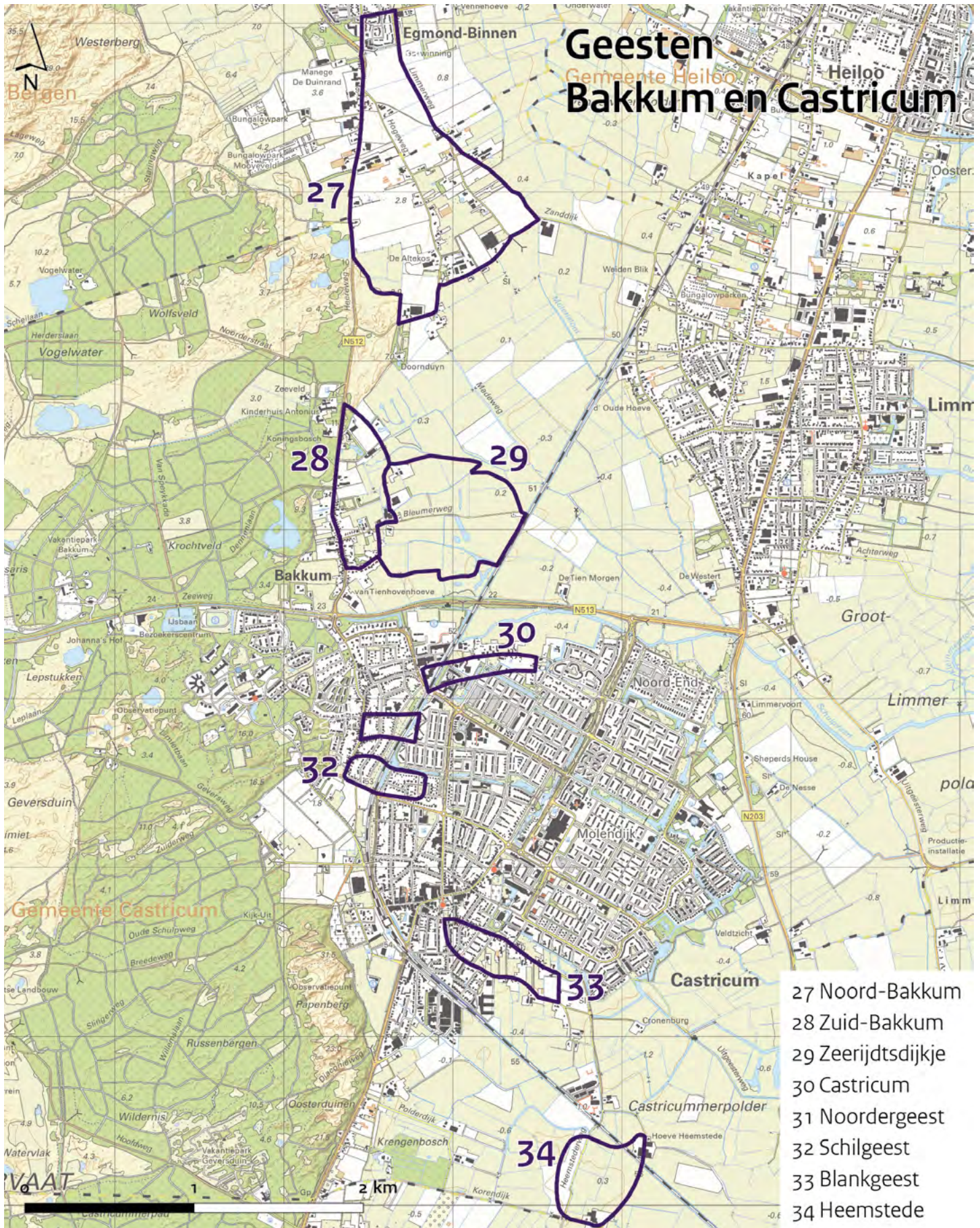
Limmen (ca 925 Limbon) is al vroeg een zelfstandig kerkdorp op het zuidelijkste deel van de brede strandwal die bij Alkmaar begint. Het schoutambacht omvat ook het gebied ter weerszijden van de Schulpvaart-Die tot ongeveer 0,6 km ten noorden van het kerkdorp Uitgeest. De kerk staat op de zuidpunt van de strandwal en ligt dus centraal in deze langgerekte parochie. Die zuidelijke helft ligt echter niet meer op strandwalgronden, en de daar ontstane buurten Nes en Limmerkoog zijn dus niet als 'geesten' te betitelen. Dat sluiten de namen – *nes* en *koog* worden beide gebruikt voor laaggelegen of aangedijkt land – feitelijk al uit. Het zijn oevernederzettingen langs genoemde waterloop. Hetzelfde geldt voor de verderop in het buurdorp gelegen Uitgeester Koog.

De kern van Limmen op de strandwal bestaat uit twee componenten: de kerkbuurt en de havenbuurt Dusseldorp (ook Disseldorp) aan een stet (los- en laadplaats) met vaart oostwaarts richting Limmer Die. De Middelweg, die zich via de Buysweg voortzet

als Uitgeesterweg, vormt de as van een nederzetting, die zou kunnen worden gezien als een 'klassieke' dorpsgeest. Op de westelijke flank ligt de Hogeweg, op de oostelijke flank vinden we de Dusseldorper Laen (1745). Op grond van de verkaveling binnen deze wegen kan het gebied worden beschouwd als een Limmer Geest, al is die naam in de door ons geraadpleegde bronnen niet als zodanig overgeleverd.

26. Dampegeest

Dampegeest is de naam van een buitenplaats, die even ten noordoosten van de kerk van Limmen heeft gelegen. Of deze naam, waarvan het eerste deel zoveel betekent als 'gedempt' of 'drooggemaakt', de plek dan wel het huis aanduidt is niet geheel duidelijk. Tegenwoordig is Dampegeest nog verbonden aan het daar gelegen sportcomplex met zwembad. Mede gezien de van deze plek noordwaarts lopende strook beakkerd en bebouwd gebied tot even voorbij het stet van Dusseldorp en de daarlangs lopende Achterweg, kunnen we Dampegeest beschouwen als een ontginningsgeest langs de dorpsgeest van Limmen.

Bakkum en Castricum

27. Noord-Bakkum

De driehoekige strandwalformatie ten z van Egmond-Binnen op de grens van Egmond en het schoutambt Bakkum is nederzettingshistorisch moeilijk te duiden. Enerzijds weten we, dat de overdijking (het aanleggen van een verbindings- of dwarsdijk) van de smalle strandvlakte naar de strandwal bij Limmen door de Zanddijk al in het begin van de 12de eeuw is geschied. Anderzijds weten we, dat de jonge duinvorming toen nog moest beginnen. Recent archeologisch onderzoek heeft hier overstoven vroegmiddeleeuwse akkers blootgelegd. Het gehele gebied lijkt dus op een herontginning. Dit geldt niet alleen voor het Moyeveld c.a. aan de westzijde van de Heereweg, maar ook voor de landerijen tussen die weg en de Limmerweg.

Opvallend genoeg is de kavelstructuur van het Egmondse gedeelte veel systematischer dan die van het Bakkumer deel. Het sluit daarmee aan bij de onder 18 beschreven 'ontginningsgeest' tussen Limmerweg en Zuiderdijkje. Het Bakkumer deel vertoont ten westen van de Hogeweg een onregelmatige blokverkaveling; ten oosten daarvan zien we meer regelmaat. Het lijkt erop, dat hier twee fasen in de (her)ontginning zijn te onderscheiden, waarvan deze weg dan de grens vormt. De vroegere naam van de Hogeweg, Bakkumer Lijweg, past wel in de typologie van de straatnaamgeving. De korte verbinding Hogeweg-Limmerweg stond vóór 1800 bekend als Limmer Lijweg.

Een 'klassieke' dorpsgeest is hier niet aanwijsbaar. We kunnen voorlopig drie delen geestland onderscheiden. A: het Egmondse deel, systematisch verkaveld. B: het oostelijk deel onder Bakkum, redelijk systematisch verkaveld. C: het westelijk deel onder Bakkum, onregelmatig verkaveld. Het daar in 1745 lopende voetpad zou wel eens de vroegere duinvoet kunnen markeren.

28. Zuid-Bakkum

Het huidige dorpje Bakkum wordt tegenwoordig meestal met Noord-Bakkum aangeduid, terwijl de wijk tussen Zeeweg en Zanderij Zuid-Bakkum wordt genoemd. Dat is historisch gezien niet juist. De grens tussen de ambachten Bakkum (onder de parochie Egmond) en Castricum (onder de parochie Castricum) lag immers ongeveer ter hoogte van de huidige Zeeweg. Hoe dan ook, het oude Zuid-Bakkum is een nederzetting op de geest, die qua structuur als een klassieke dorpsgeest

kan gelden. Tussen de Heereweg en de lokale weg (Achterlaan en Jan Miessenlaantje) ligt een min of meer ovale structuur, waarvan het noordelijk deel overigens wel een rommelige blokverkaveling vertoont. De bebouwing concentreert zich in 1745 in het zuidelijk gedeelte. Halverwege loopt de west-oostverbinding Zuyd Baccummer Dyck.

29. Zeerijdsdijkje

Dit 'Zuidbakkumerdijkje' zet zich oostwaarts voort in de richting van Limmen – dwars door het gebied tussen het Zeerijdsdijkje en het Zuiderdijkje. Het betreft hier een vroege aandijking uit de 12de of 13de eeuw; feitelijk kunnen we deze beschouwen als een 'ontginningsgeest' bij de al langer bestaande nederzetting Zuid-Bakkum. Qua structuur sluit hij daarbij aan. De verkaveling is tamelijk regelmatig, al lijkt deze niet in één keer te zijn uitgezet.

30. Noordendergeest

Over de door De Cock hier aangewezen geest is nogal wat verwarring ontstaan. Dit komt in de eerste plaats door de foutieve naamgeving, t.w. Kleibroek. Dit is echter de naam van een meer zuidwaarts gelegen, lager gebied en een daar staande boerderij aan de noordzijde van de dorpskern van Castricum. In de tweede plaats is de ligging van het gebied atypisch, ongeveer west-oost, en bovendien grenzend aan een water dat een overblijfsel is van een kreek in het voormalige Oer-IJ. Deze is vanaf de tweede helft van de 15de eeuw in gebruik genomen als vaarweg voor de schulpnering (vandaar de naam Schulpvaart) en het lijkt erop, dat ter plekke een soort oevernederzetting is ontstaan. Deze heeft de vorm aangenomen van een schippersbuurtje met de toepasselijke naam Het Stet. De meeste bebouwing concentreerde zich tussen de vaart en de lokale weg, de Stetweg. Maar in 1910 lagen ook tussen die Stetweg en de Tweede Groene Laan groepjes huizen, terwijl aan beide zijden akkerland te vinden was. Dit wijst uiteraard op een wat hogere ligging dan de omgeving. Het gedetailleerde onderzoek van Van den Driesche heeft ons de oplossing gebracht: hier was inderdaad sprake van een geest, Noordendergeest genoemd. Vermoedelijk hebben we hier te maken met een combinatie van een smalle, natuurlijke strandwal, een enigszins opgehoogde oever langs de vaart (te vergelijken met Egmond-Binnen) en, wellicht, aan de zuidwestflank een gedeelte oud duin dat al in een vrij vroeg stadium is afgezand. De

Stetweg loopt immers door tot aan de duinvoet en hetzelfde geldt voor de Tweede Groene Laan; het tussengelegen terrein vertoont geen afwijkend kavelpatroon maar ligt veel lager dan de geest of het stet zelf. Of moeten we dit deel zien als een stukje ‘ontginningsgeest’?

31. Schilgeest

De Schilgeest is een van de kleine geesten, die uit het onderzoek van Van den Driesche naar boven is gekomen. Het gebied is rechthoekig en systematisch verkaveld, waarmee het praktisch aansluit bij de structuur van de Noordergeest. Omstreeks 1910 is het nog geheel als bouwland in gebruik.

32. Blankgeest

De Blankgeest ligt iets zuidelijker, maar in eenzelfde positie en met eenzelfde structuur als beide voorgaande geesten. Hier is omstreeks 1910 nog maar een gedeelte als bouwland in gebruik. De regelmatige verkaveling (die doet denken aan Zanegeest of Limmerweg-Zuiderdijkje) is eveneens te vinden in de dorpsgeest van Castricum. Men zou het vermoeden kunnen uiten, dat het gehele gebied tussen Schulpvaart en Doodweg (de zuidrand van het dorp) vanuit één systematiek is ontwaterd met duinrellen en verkaveld in percelen weide- en akkerland. In die zin zouden we te maken hebben met één grote, maar wel relatief vroege ‘ontginningsgeest’ – bijvoorbeeld uit de 13de of 14de eeuw.

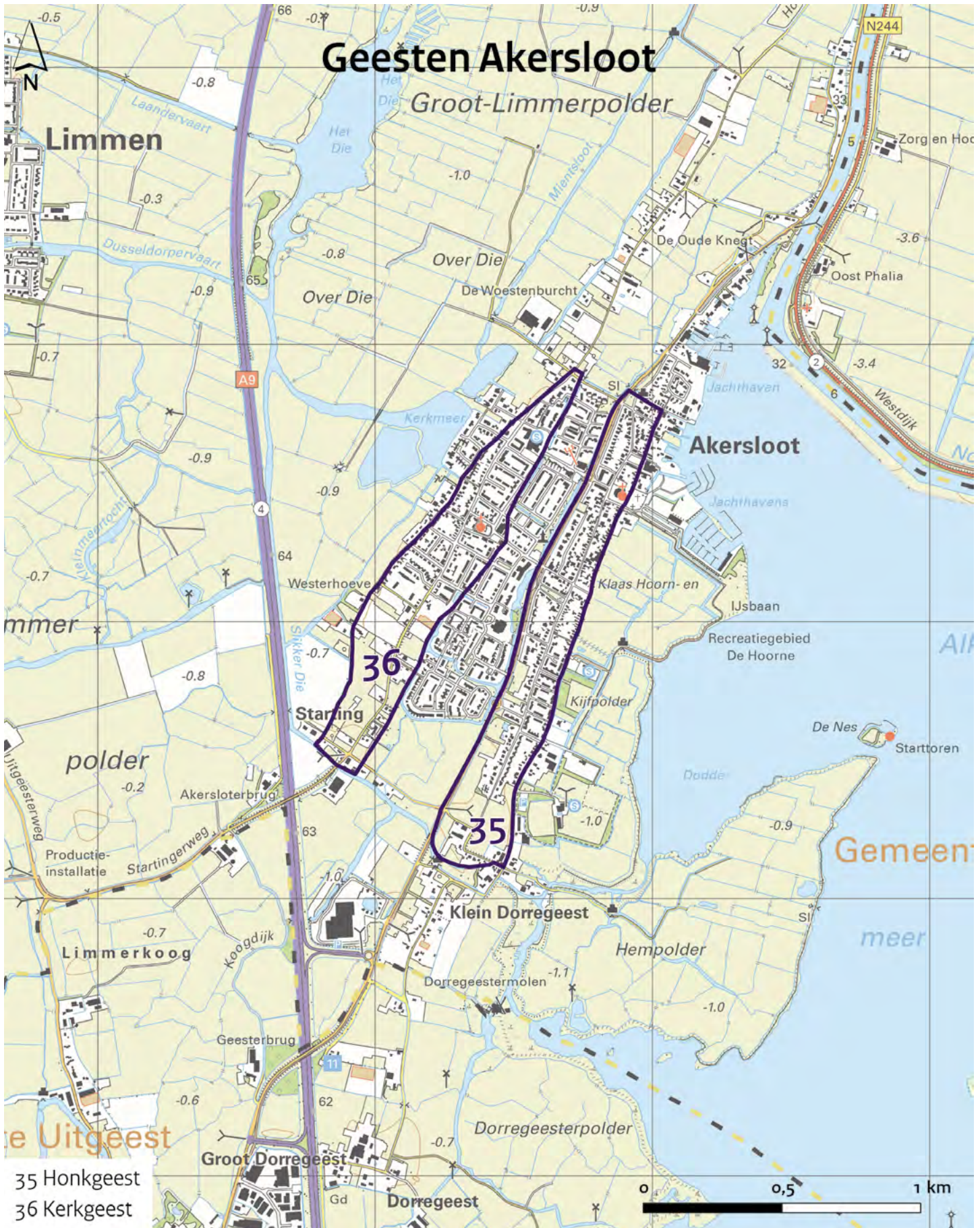
33. Castricum

Het kerkdorp Castricum, centrum van het gelijknamige schoutambt, heeft evenals de drie hiervoor genoemde geesten, een atypische ligging. Het loopt van het noordwesten, bij de kerk, naar het zuidoosten, bij het kasteel Kronenburg. Deze ligging wordt uiteraard, net als bij Camp en Hargen, bij Bergen en bij Velsen, bepaald door de oriëntatie van de strandwal die de ondergrond vormt. Centrale as is de Breedeweg, die bij de kerk samenkomt met de Soomerweg, de verbindingsweg met Limmen. Parallel aan deze weg lopen op een afstand van 150-200 m de Achterweg of Doodweg aan de zuidwestzijde en de Cieweg aan de

noordoostzijde. De laatste is genoemd naar de Cie (ook gespeld Zie of Scie), de duinrel die in het Broek of Kleibroek ontwaterd en langs deze Cieweg richting polder loopt. In de 18de eeuw onderscheidt men de Kerkbuurt aan de ene en de Oosterbuurt aan de andere zijde van deze dorpsgeest. Er lijkt dus sprake te zijn van een ‘klassieke’ geest met dorpsbebouwing en kerk, zich uitstrekkend over de gehele breedte van genoemd stelsel van hoofd- en achterwegen – en niet, zoals Van den Driesche voorstelt, alleen maar het gedeelte tussen Breedeweg en Achterweg. De percellering sluit aan bij die van het gebied ten noorden van de Cieweg (Kleibroek tot en met Noordendergeest), maar niet bij die ten zuiden ervan.

34. Heemstede

Heemstede (ook Hemstede) is een vroege nederzetting. De oudste vermelding stamt uit een bron uit de tweede helft van de 10de eeuw. De min of meer ovale vorm lijkt niet volledig door de (zandige) ondergrond te zijn bepaald, dus mogelijk is deze secundair. De onregelmatige verkaveling binnen en buiten de ringweg (Heemstederweg, Heemsterdijkje, Buitendijk) suggereert een eerdere nederzetting in de vorm van een driehoek op een iets westelijker gelegen zandplaat. De Maer- of Korendijk tussen de duinvoet en Heemstede wordt door Westenberg op de late 12de eeuw gedateerd. De oostelijke voortzetting, het Heemstederdijkje tot aan de Die bij Uitgeest zou pas een eeuw later zijn aangelegd. Deze dateringen moeten met enig voorbehoud worden gedateerd. Wat de dubbele naam van het eerste dijkje betreft het volgende. Het element ‘Maer’ verwijst naar de Mare, een voormalige kreek in het Oer-IJ, die door het lage broekland loopt dat een natuurlijke grens vormde tussen Castricum en Heemskerk. De soortnaam ‘korendijk’ is een variant op ‘gekoren dijk’, dat wil zeggen een dijk waarvoor een speciaal reglement (keur) geldt. We moeten er al met al rekening mee houden, dat het huidige Heemstede een secundaire nederzetting is, wellicht een ‘ontginningsgeest’ zoals we ook het Zeerijdsdijkje bij Zuid-Bakkum (nr 29) hebben getypeerd.

Akersloot

35. Akersloot-Hongeest

Het kerkdorp van het ambacht Akersloot is gelegen op twee smalle, parallel lopende strandwallen, die gescheiden worden door een laagte (strandvlakte) van 200 à 300 m breed. Deze wordt Binnen Geesterpolder genoemd. De oostelijke strandwal kan geïdentificeerd worden met de uit de schriftelijke bronnen bekende Hondegeest of Hongeest. Deze naam is een aanduiding van relatief slecht land; een zgn. pejoratieve benaming, die aansluit bij die van Dorregeest (nr 37). Geologisch is Dorregeest een rechtstreekse voortzetting van de oostelijke strandwal richting Uitgeest; de onderbreking door de uitmonding van de Slikker Die lijkt op een doorgraving waarin zich naderhand een kleilaagje heeft afgezet. De Hongeest bevat drie buurten: Molenbuurt, Middelbuurt en Sluisbuurt. Zij worden verbonden door twee wegen: de Middelwegh (nu Koningsweg, naar het Koningsmeertje ten zuiden van het dorp) en, aan de kant van het Alkmaarder Meer, de Schouwdyck (nu Boschdijk-Kerklaan). De structuur, met kleine kavels haaks op de wegen en een lintbebouwing langs die wegen, doet denken aan die van Oudorp (nr 21). Er is dus sprake van een min of meer 'klassieke' dorpsgeest.

36. Akersloot-Kerkgeest

De westelijke strandwal van Akersloot, waarop zich de (oorspronkelijk middeleeuwse) dorpskerk bevindt, heeft een met de Hongeest vergelijkbare structuur. Anders dan bij deze stopt de geest echter abrupt bij de Die (en de buurt Starting); richting Uitgeest is er ondanks een voortzetting van de zandige ondergrond geen bij een geest passende verkaveling meer te vinden. Naar het noorden toe lijkt de Kerkgeest echter door te lopen naar Boekel (nr 24), al kan dit verbindingsstuk ook worden opgevat als een dijknederzetting. Evenals de Hongeest kent de Kerkgeest een tweetal verbindingswegen: de Middelwegh (nu Startingweg-Buurtweg) en de West Dyck (nu Westerweg). De kavelstructuur en de lintbebouwing zijn vergelijkbaar met die van de oostelijke strandwal. Overigens kan de Kerkgeest wel als de oudste, d.w.z. eerst bewoonde van beide geesten worden gezien. Mogelijk is de westgrens van het ambacht (met Limmen), die gevormd wordt door de Kerkmeer en de Mientsloot, dan ook de oorsprong van de naam van het dorp. Maar of het eerste deel dan slaat op de oorspronkelijke begroeiing (aker = eikel) of op de gecultiveerde status (eker = Fries akker) valt niet uit te maken.

37 Groot-en Klein Dorregeest
38 Wester-en Oostergeest

Uitgeest

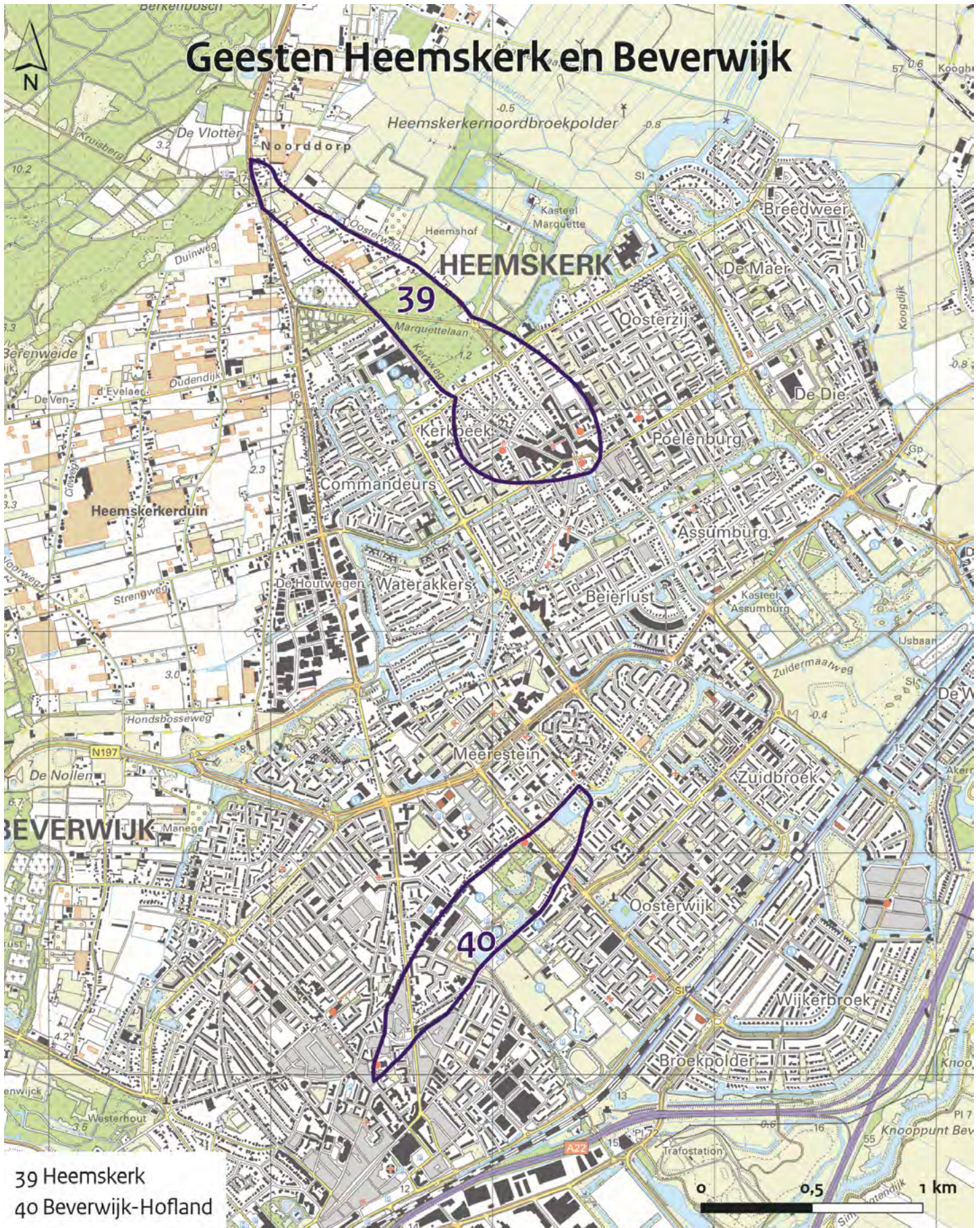
37. Groot- en Klein-Dorreeest

De oudste vermeldingen van deze plaats zijn 12de-eeuws en spellen de naam als Thorengest. De algemene verklaring is een afleiding van de natuurlijke begroeiing met doornstruiken. Het zou dus zijn gegaan om een wat moeilijk te cultiveren stuk grond. Uit de kaarten blijkt Klein-Dorreeest, gelegen bij de sluis in de Slikker Die en dus feitelijk onderdeel van de Sluisbuurt van Akersloot, een verkaveling te hebben die aansluit bij die van het buurdorp. Groot-Dorreeest is een veel opener gebied met een op de aangrenzende polders aansluitende kavelstructuur. De veel kleinere bewoningsconcentratie bevindt zich aan de zuidrand. Van de kapel, die hier ooit heeft gestaan, ontbreekt ieder spoor.

38. Uitgeest (Wester- en Oostergeest)

Er is geen enkele reden, om de beide delen van het kerkdorp Uitgeest als afzonderlijke geesten te beschouwen. Ze vormen één geheel en de 'klassieke' verkaveling loopt van noord naar zuid ononderbroken door.

Op grond van de benamingen Oostergeest en Westergeest (1745) kunnen we wel twee gedeelten aanwijzen, die gescheiden worden door de Wijde Laan. De dorpskerk bevindt zich duidelijk op het noordelijke gedeelte, dus op de (in de gebruikelijke afwijkende 'Hollandse' windrichting) Oostergeest. De wegenstructuur is eveneens 'klassiek': aan de westzijde van de strandwal loopt de Breewegh (nu Hoogeweg), de Smalle Wegh (nu Middelweg) en een niet benoemde 'achterweg'. Achter de lintbebouwing langs de buitenwegen zet het verkavelingspatroon zich voort tot aan de Molentocht (w) en de Ooster- en Westergeestermeer (o). Hier lijkt dus sprake van een 'ontginningsgeest' aan de randen, vergelijkbaar met St Pancras (nr 19) en Heemskerk (nr 39). Een tweetal ten zw van Uitgeest gelegen buurten, Benes en Assem, zijn bij het onderzoek gewogen en voor het predicaat 'geest' te licht bevonden. Wat Assem betreft is dat problematisch, wanneer dat tenminste hetzelfde is als het vroegmiddeleeuwse Aske. Wellicht gaat het om een verschuiving van de naam dan wel een herontginning van een eerder bewoonde maar verlaten plek.

Heemskerk

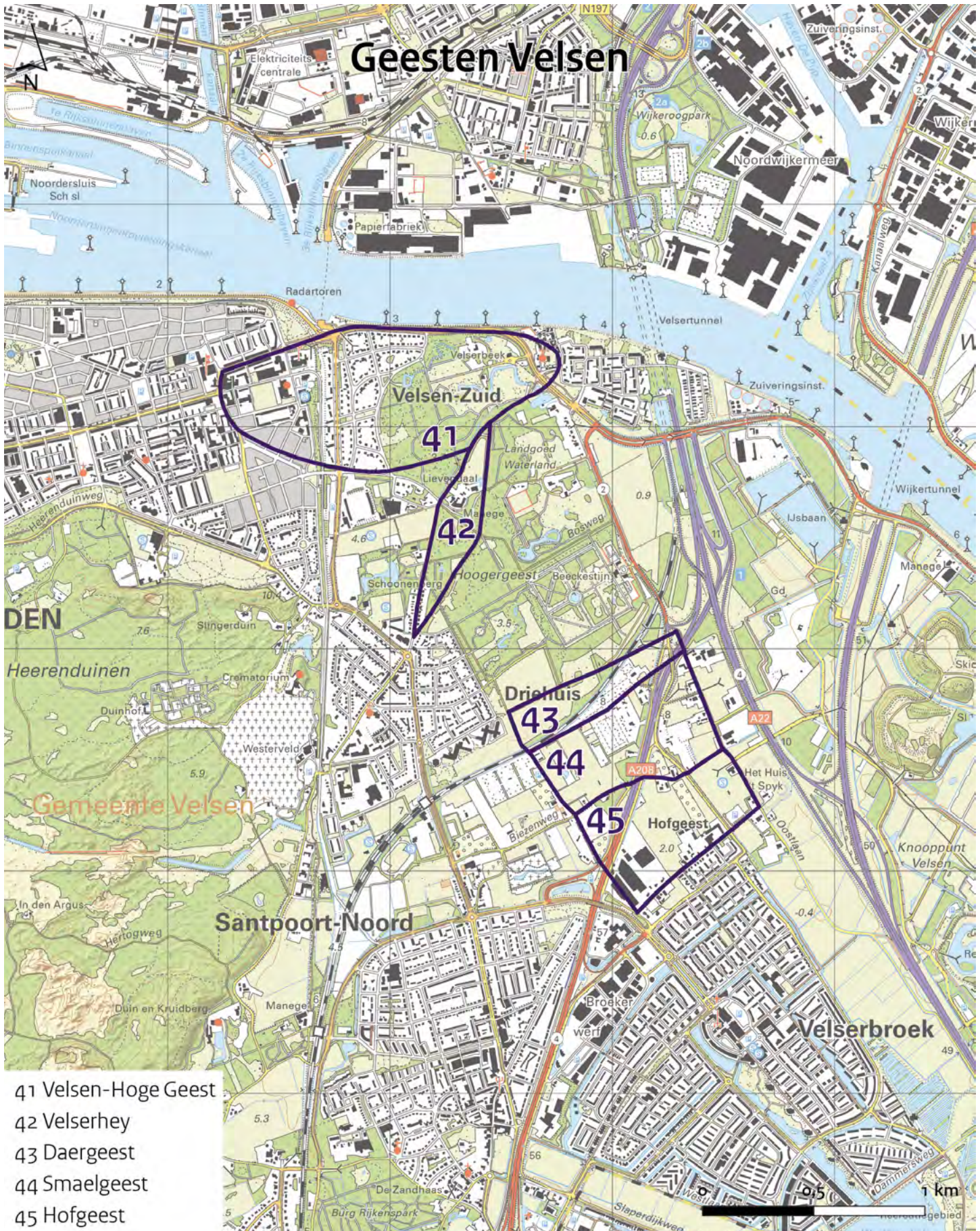
39. Heemskerk

Heemskerk is een 'klassieke' dorpsgeest met een atypische ligging. Deze oriëntatie (nw – zo) is een gevolg van de ligging van de betreffende strandwal langs het voormalige Oer-IJ. De bedding van deze riviermond liep door de huidige Heemskerker Broekpolder, en de Nekslot (eertijds Mare) vormt daarvan nog een overblijfsel. De geest begint bij Noorddorp, waar de Kerkweg en de Oosterweg zich splitsen en ieder langs een flank van de lange, ovaalvormige zandrug doorlopen tot aan de oude parochiekerk. De percellering in kleine kavels is vergelijkbaar met die van andere dorpsgeesten; de bebouwing is aanvankelijk verspreid, maar wordt naar de kerk toe steeds dichter. Vooral langs de Oosterweg ligt deze bebouwing op de flank van de strandwal, en zet zich voort tot en met de buurt Oosterzijde. Ook aan de uiterste zuidwestkant groeit zo'n uitbreiding, wellicht een kleine 'ontginningsgeest', die Molenbuurt wordt genoemd.

Beverwijk

40. Beverwijk-Hofland

Hofland is de naam van een grafelijk goed met hof (curtis) onder Heemskerk (1248). Het latere huis van die naam staat echter aan de Beverwijker kant van de ambachtsgrens, bij de noordpunt van de hier beschreven geest. De weg vanaf Assum splitst zich bij die punt in de Hoflandseweg (o) en de Wijkerweg (w). Deze komen weer bij elkaar bij de kerk van Beverwijk (Agathenkiricha), die op de zuidpunt van deze 'klassieke' geestnederzetting staat. Deze kan ondanks het ontbreken van de gebruikelijke lintbebouwing toch als zodanig worden betiteld. De afwezigheid van huizen op de geest zou immers verklaard kunnen worden uit het feit, dat de bewoners na de verlening van de stedelijke privileges in 1298 zijn weggetrokken naar de kleine handelsbuurt langs de haven, die toegang gaf tot het Wijkermeer. In niet-stedelijke context zou deze buurt een 'ontginningsgeest' kunnen worden genoemd, maar die term is hier uiteraard niet van toepassing. Bij de kerk komt nog een derde weg vanuit het noorden, de Groote Houtweg. Deze markeert met de ca 600 m westelijker lopende Kleine Houtweg een bosontginning uit de 13de of 14de eeuw. Een geest is op deze plaats echter niet aanwijsbaar.

- 41 Velsen-Hoge Geest
- 42 Velserhey
- 43 Daergeest
- 44 Smaelgeest
- 45 Hofgeest

Velsen

41. Velsen-Hoge Geest

Velsen geldt als een van de ‘oerparochies’ van Holland uit de tijd van Willibrord en Bonifatius (eerste helft 8ste eeuw) en kent vermoedelijk een bewoningscontinuïteit vanuit de laat-Romeinse tijd. Het is echter niet zeker, of de bewoningskern steeds op dezelfde plaats heeft gelegen. Hetzelfde geldt voor de huidige Engelmunduskerk.

De structuur van het kerkdorp is zeer moeilijk te reconstrueren wegens de aanleg van buitenplaatsen (met name Velserbeek) en het graven van het Noordzeekanaal. Wel is duidelijk, dat de ligging van de betreffende strandwal hier atypisch is, nl west-oost. Evenals in Castricum en Heemskerk heeft dat uiteraard te maken met de werking van het Oer-IJ. De Hoge Geest was verhoudingsgewijs vroeg (12de eeuw) als akkerland in gebruik en lag zowel bij de Velserbeek (Engelmundusbeek) als bij de Kerkweg – al is de omschrijving in de bronnen wat lastig te interpreteren. Wel ligt de kerk zoals gebruikelijk weer aan het uiteinde, in dit geval op de oostelijk punt van de dorpsgeest.

42. Velserhey

De Velserhey ziet eruit als wat de naam in feite al verradde: een ontginningsgeest in het voorduin.

43. Smaelgeest

De Smael-, Smal- of Smalegeest vormt het noordelijkste en smalste deel van een blokvormig reeksje ‘ontginningsgeesten’ in het voorduin cq nollengrond. De datering moet gesteld worden op de 12de eeuw. De vorm doet denken aan de ‘rodes’ (bosontginningen) zoals die iets meer naar het zuiden, vanaf Brederode, zijn uitgevoerd in de loop van de 13de eeuw.

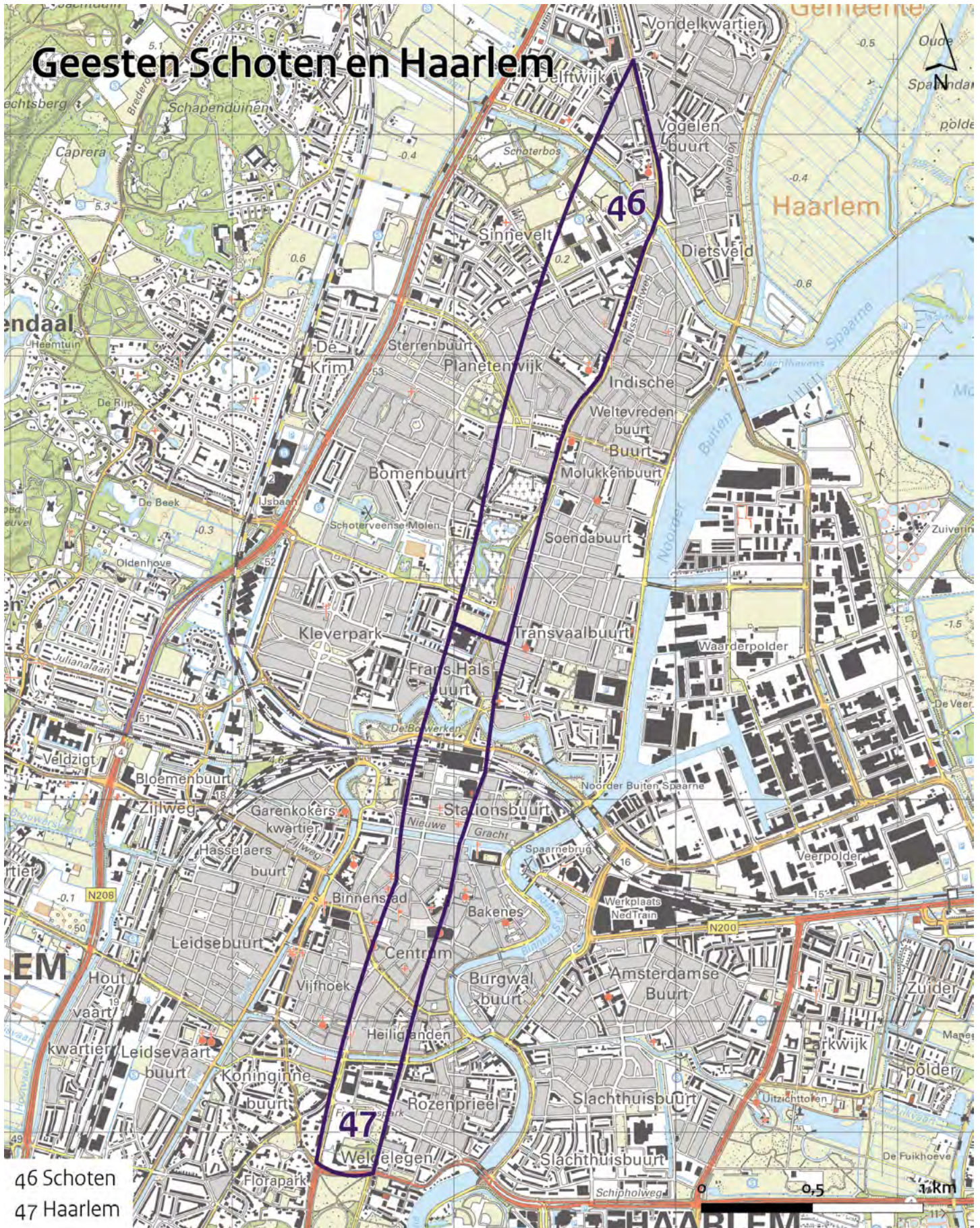
44. Daergeest

De Daer- of Darengeest is ruim tweemaal zo groot als de Smaelgeest. De naam is door sommigen in verband gebracht met ‘doorn’ (zoals Dorregeest), door anderen met een persoonsnaam Daro. De spelling met een lidwoord (d’Aergeest) zou dan op een leesfout berusten. Merkwaardig is overigens dat de oudste vermelding *pascua* (weiland) betreffen, wat niet in overeenstemming is met het gebruik van geesten als bouwland.

45. Hofgeest

De Hofgeest is de derde en (gezien de tekstoverlevering) ook de jongste ‘ontginningsgeest’ van de drie. Aan welke hof hij zijn naam ontleent, is uit de geraadpleegde literatuur niet duidelijk geworden.

Geesten Schoten en Haarlem

46 Schoten
47 Haarlem

Schoten en Haarlem

46. Schoten

Schoten, behorende onder de parochie Haarlem, is verdeeld in zes verschillende rechtsgebieden. Deze zijn echter pas ontstaan nadat de nederzetting zijn vorm al had gekregen. Gezien de naam ('vooruitstekend land') was deze vorm al door het natuurlijke landschap bepaald.

Evenals op de strandwal Alkmaar-Heiloo-Limmen is er op die van Schoten-Haarlem-Heemstede sprake van een algemene geestnederzetting over de volle breedte van de strandwal, en niet, behalve misschien de pre-stedelijke kern van Haarlem, van 'klassieke' dorpsgeesten. Heemstede kent er weliswaar één die erop lijkt, maar feitelijk ligt dit dorp op een oudere 'zijtak' van de grote strandwal (zie verder nrs 48-49).

In Schoten is een kenmerkende wegenstructuur aanwijsbaar met een hoofdweg, een lokale weg en een middenweg – in ieder geval voor een deel van het gebied, nu nog herkenbaar in de Middelweg-Achterweg. De hoofdweg loopt vanaf Santpoort via de Vergierde (= schuine) Weg en de Schoterweg over de oostflank naar

Haarlem, en zet zich daar voort in de Jansweg-Jansstraat. De lokale weg splitst zich bij de Delft in het noorden af van de Vergierde Weg en loopt als voetpad door tot aan de Leprozen, even buiten de noordelijke vestinggracht van Haarlem. Verenigd met de Middelweg zet dit pad zich voort in de stad als Kruisweg-Kruisstraat.

47. Haarlem

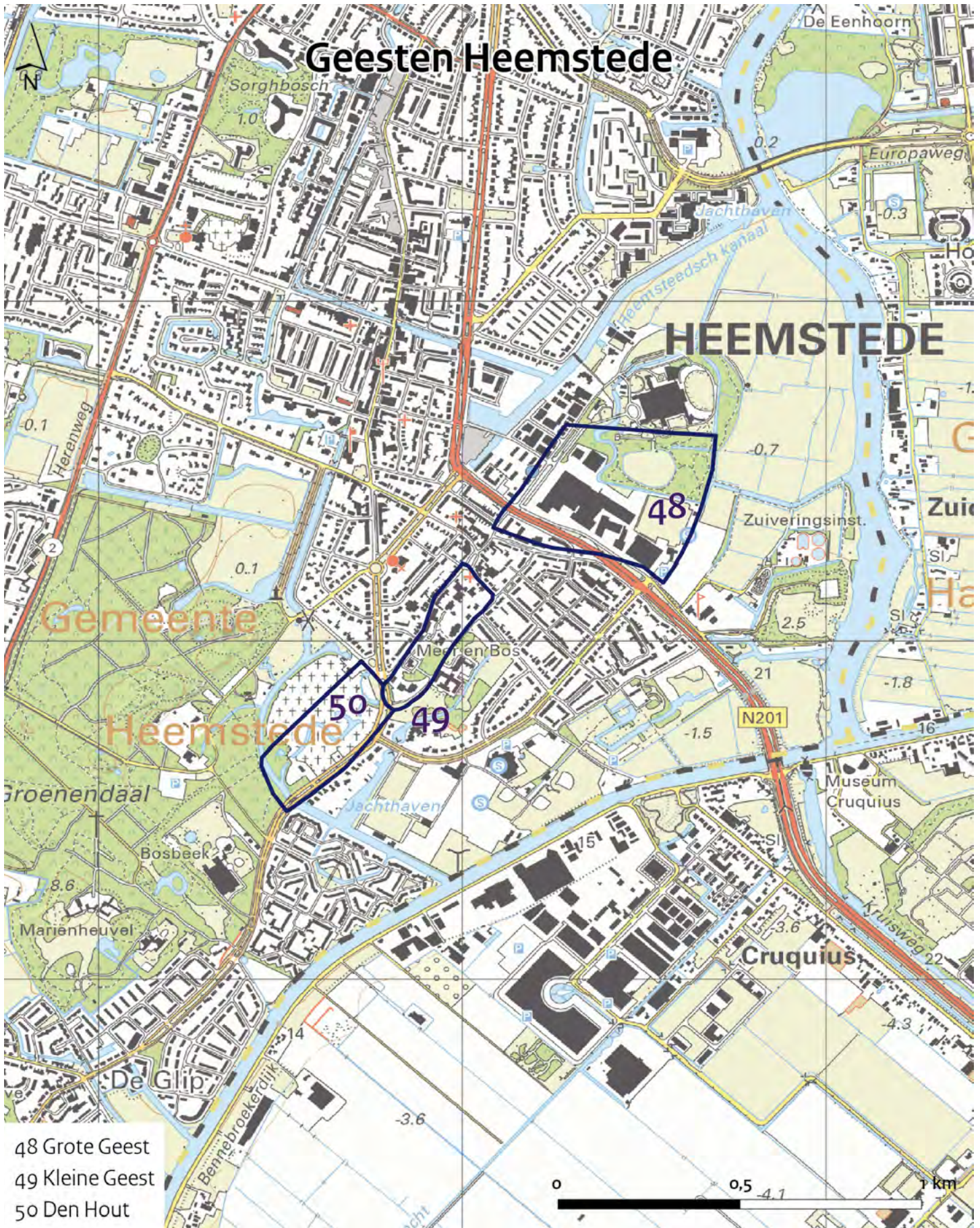
Het wegenpatroon van Schoten zet zich in de binnenstad van Haarlem als volgt voort:

- Op de westflank via de Kruisweg-Kruisstraat, de Barteljorisstaat, de Koningsstraat en de Gierstraat naar het Houtplein – en vervolgens via de Dreef en de Fonteinlaan naar het oosteind van de Spanjaardslaan.

- Op de oostflank via de Jansweg-Jansstraat, de Lange Veerstraat, de Kleine Houtstraat, de Kleine Houtweg en via een nu verdwenen tak naar hetzelfde punt van de Spanjaardslaan.

Daar lag de grens met Heemstede en daar begon ook de oude, in 1573 vernielde Hout.

Of binnen de stedelijke structuur van Haarlem een oude 'dorpsgeest' is aan te wijzen, valt niet met zekerheid te zeggen. We houden het op een gewone 'geestnederzetting'.

Heemstede

48. Heemstede-Groote Geest

De structuur van de strandwal onder Heemstede is een andere dan die in Schoten en Haarlem. Mede door de aanwezigheid van domeingoederen (de grafelijke Hout) is het middendeel woeste grond gebleven. Op de westflank zijn de rodes of bosontginningen ontstaan: Brederode, Tetterode, Rollant (Rodeland), Berkenrode en Vogelenzang, alle vermoedelijk al in de 13de eeuw. Op de grens van deze in de strandvlakte gelegen ontginningsblokken en de strandwal ontstond de Heereweg, die zich afsplitst van de Grote Houtweg en de hoofdweg naar Hillegom, Lisse, Sassenheim, Oegstgeest en Leiden is gaan vormen.

Op de oostflank vormde de lokale weg, de Binnenweg, de verkeersverbinding. Dit feit heeft aan Heemstede en Bennebroek het karakter van lintdorpen gegeven. Het eigenlijke Heemstede ligt feitelijk op een 'zijtak' van de grote strandwal, een oudere formatie die zich ondergronds, overdekt door jonger sediment,

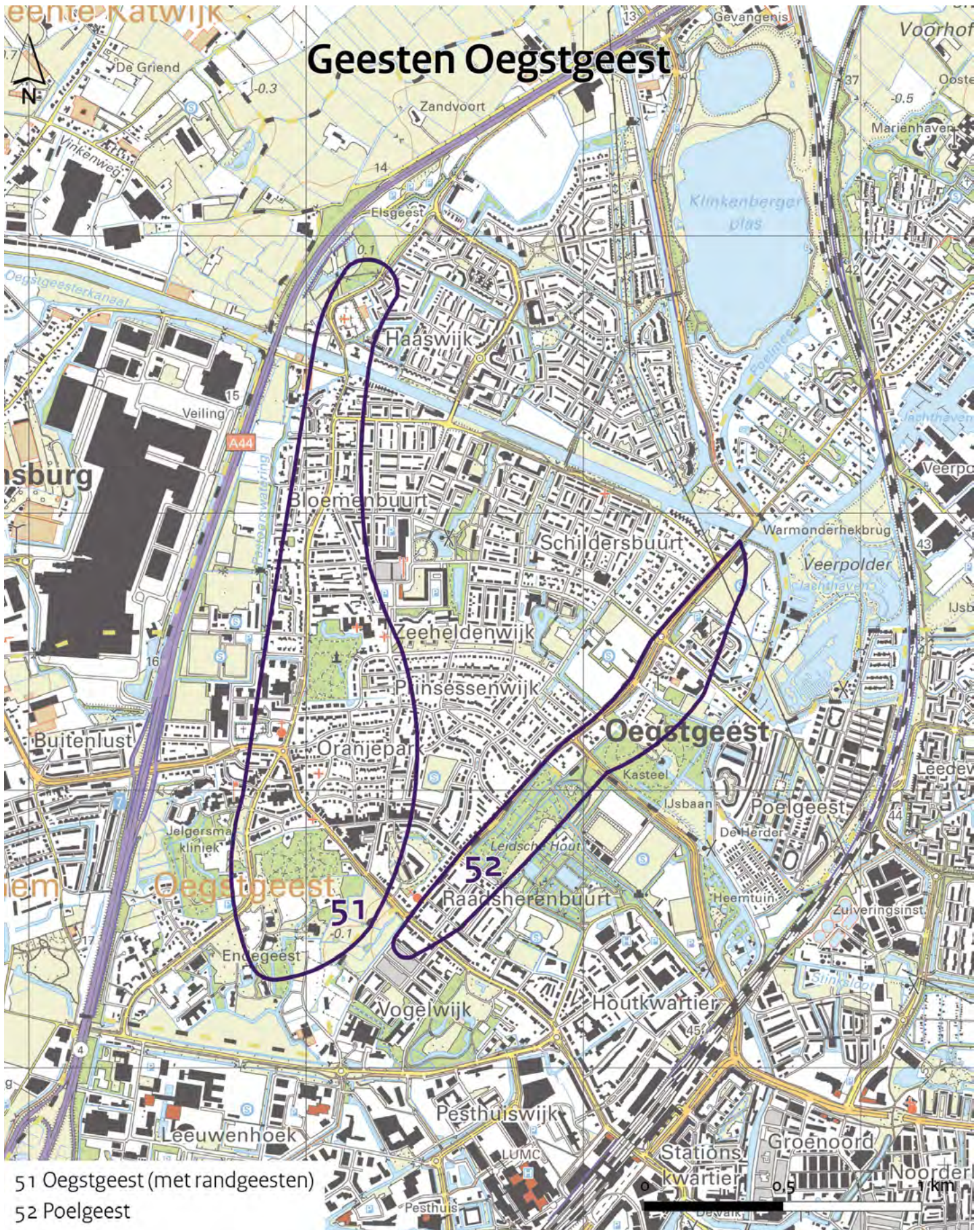
voortzet tot onder het kerkje van Spaarnwoude. Het meest noordoostelijke deel is het breedst: dat wordt dan ook 'Groote Geest' genoemd. Op deze plek verrees het Bernaditenklooster, dat later vervangen is door het Seminarie Hageveld. Vandaar liep een voetpad over de flank van de grote strandwal, parallel aan de Binnenweg, richting Haarlem.

49. Heemstede-Kleine Geest

De kern van Heemstede, met de kerk en het adellijk kasteel, ligt iets meer naar het zuiden; het akkerareaal rond de kleine dorpskern wordt aangeduid als Kleine Geest. Deze kan worden gezien als een 'klassieke' dorpsgeest.

50. Den Hout

Meer naar het zuiden toe loopt de Binnenweg door, langs lintbebouwing en kleine akkertjes; een echte 'dorpsgeest' is hier verder niet te vinden. Sommige kleine akkercomplexen zien eruit als afzandingen. Den Hout lijkt op een lokale bosontginning (rode) en kan worden gekarakteriseerd als 'ontginningsgeest'.

51 Oegstgeest (met randgeesten)
52 Poelgeest

ZUID-HOLLAND

1 Ten noorden van de Oude Rijn

Oegstgeest

51. Oegstgeest (met randgeesten)

Oegstgeest behoort tot de eerst vermelde geest-toponiemen. Als Osgeresgest vormt het samen met Polgest (Poelgeest) en het niet te lokaliseren Hunsingesgest een groepje van drie in de Goederenlijst van de Dom uit ca 925. Het ligt op een strandwal die ongeveer zuid-noord loopt en ca 2,7 km lang is. Aan de zuidzijde vinden we de localiteit met de sprekende naam Endegeest, aan de noordzijde staat de dorpskerk. Deze kerk geldt als een van de oudste van Holland en werd aanvankelijk aangeduid als Kerkwerve. Deze naam ('hoogte met een kerkgebouw') geeft inderdaad aan dat het godshuis lange tijd het enige in zijn soort in de omgeving moet zijn geweest. Wel gelden ook het naburige Noordwijk en Rijnsburg als vroege kerkstichtingen. Zij komen als toponiem eveneens in de Goederenlijst voor, waarbij ook de oude naam van Rijnsburg (Rudolphuashem) wordt vermeld. Rijnsburg ligt echter niet op een strandwal, maar is een oeverwalnederzetting waarop zich geen geest heeft kunnen ontwikkelen. Noordwijk heeft die wel en komt hieronder nog ter sprake, evenals andere in dezelfde bron vermelde geestdorpen, t.w. Warmond, Sassenheim, Teijlingen en Lisse.

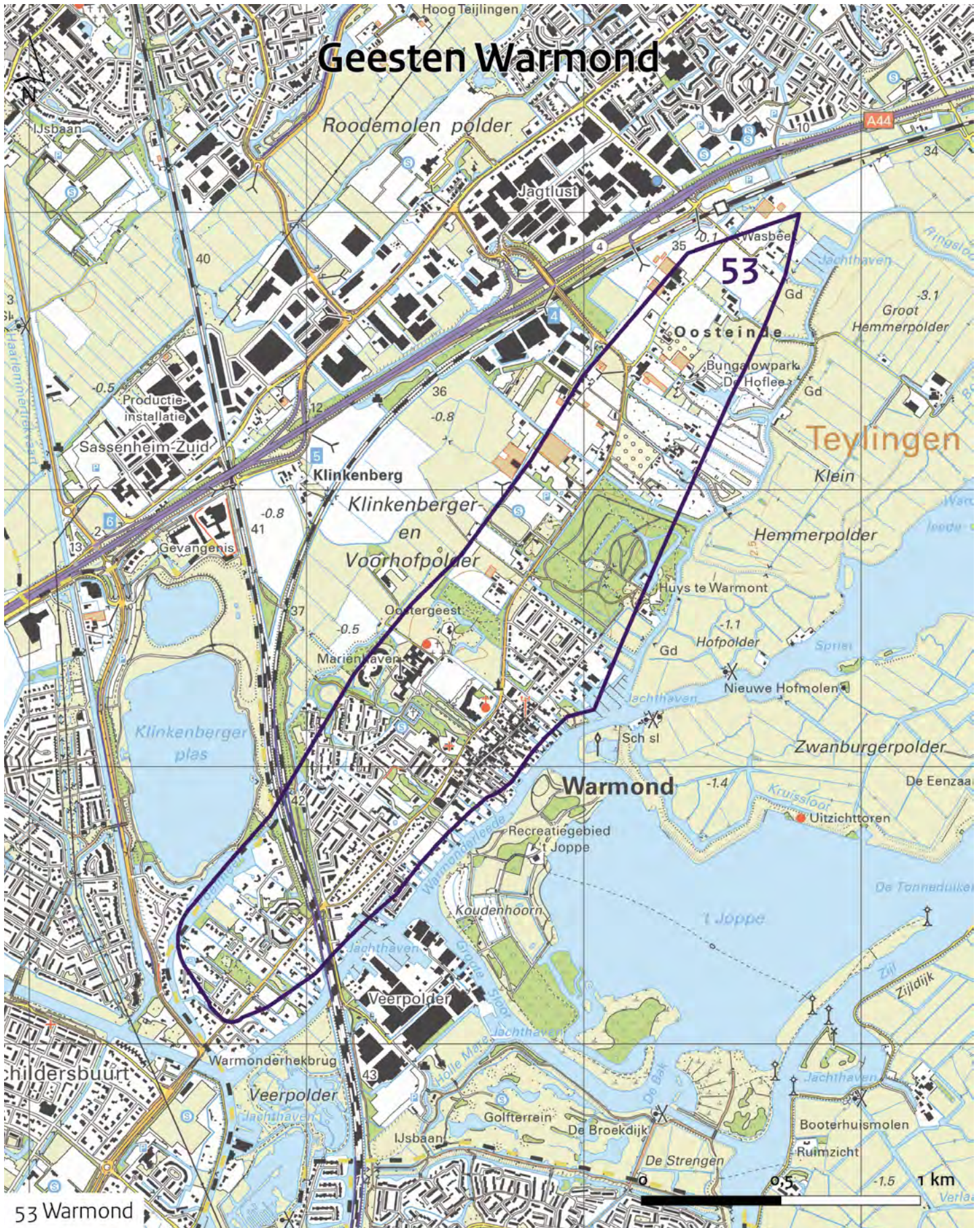
De geestnederzetting Oegstgeest is druppelvormig en bestaat in de vroege 17de eeuw uit twee reeksen lintbebouwing, één langs de Heereweg aan de westzijde, één langs de Lijtweg of Binnenweg aan de oostzijde. Deze komen op tweederde van de lengte van de

strandwal bijeen en lopen naar de kerkheuvel op de noordpunt. Er lijkt hier sprake van een 'klassieke' dorpsgeest met een kerk aan één van de uiteinden, vergelijkbaar met onder anderen Oudorp, Heemskerk, Wassenaar en Monster. De deelgebieden met de namen Voorgeest, Rijngeest en Endegeest liggen alle aan de zuidwestzijde en zijn als namen jonger dan het hoofddorp. Nederzettingshistorisch zijn ze vermoedelijk óók jonger, maar of we ze dan als 'ontginningsgeest' moeten duiden is op basis van het verkavelingspatroon niet uit te maken. De situatie doet enigszins denken aan de drie 'randgeesten' van Voorschoten (zie nr. 63).

Met de nabijgelegen strandwal van Poelgeest zijn er twee wegverbindingen: de Voort ('doorwaadbare plaats') en de Hofdijk naar het goed Alkema of Oud-Poelgeest.

52. Poelgeest

De strandwal waarop Poelgeest ligt is ongeveer 1,5 km lang en kent slechts één weg, de Heereweg, die een slingerend verloop vertoont. In het begin van de 17de eeuw is er zowel aan de zuid- als aan de noordzijde enige bewoning, maar een dorp is het niet. Er ontbreekt ook een kerk. Bij de Hofdijk, de droge verbinding met Oegstgeest, die de oudere Voort zal hebben vervangen, ligt het goed Oud Poelgeest. Dit zou de kern van de oorspronkelijke nederzetting kunnen zijn geweest. In het noorden ligt het goed Abtspoel, de centrale boerderij (uithof) van de Abdij van Egmond, die hier talrijke bezittingen had. De wateren Poel en Achterpoel begrenzen het gebied aan de noordoostzijde; de verbinding met Warmond bestond aanvankelijk dan ook uit een veer over dit water.

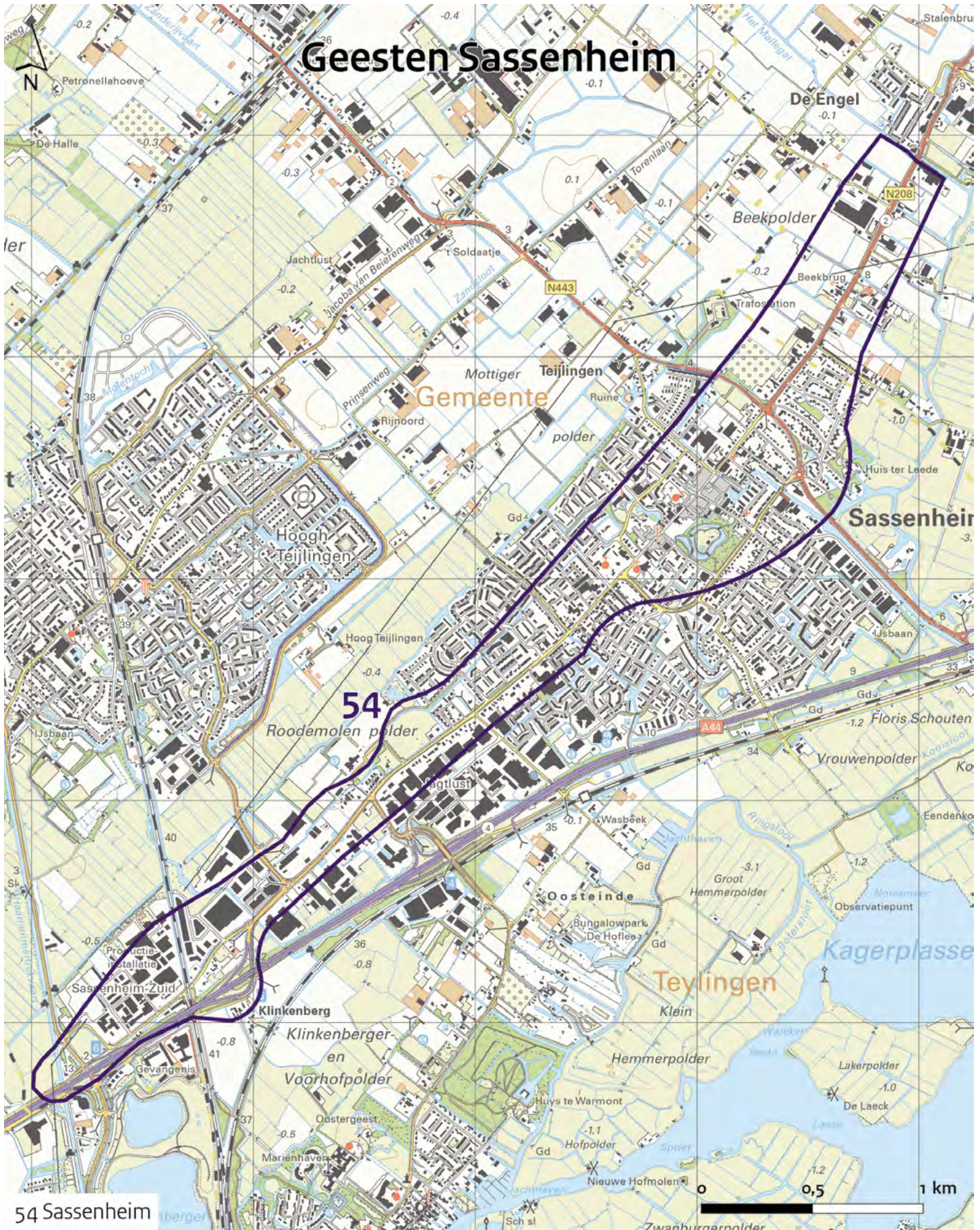

Warmond

53. Warmond

De strandwal van Warmond (ca 925 UUarmelde) behoort tot dezelfde formatie als die van Poelgeest. Maar hij is langer, ca 3 km, en breder, 0,5 tot 0,7 km, en biedt dan ook ruimte voor een dorp. De hoofdweg, de Heereweg, zet zich hier voort, en wordt zowel ter hoogte van de dorpskerk als bij het Oosteinde vergezeld van een Buerweg. Aan de oostzijde van de strandwal, langs de Leek (een voortzetting van de Poel) ligt in het begin van de 17de eeuw een havenbuurt. De verdere bebouwing concentreert zich ter weerszijden van de kerk, waarbij het noordoostelijk deel volgens de Hollandse 'afwijking van de windrichting' Oostgeest wordt genoemd.

Er is echter geen 'klassieke' dorpsgeest te onderscheiden. De structuur doet meer denken aan die van Uitgeest, Akersloot of Voorburg, een strandwalbrede nederzetting met een ongeveer halverwege de hoofdweg gelegen kerk. Vanaf de westflank vormen twee dijkwegen een verbinding met de strandwal Oegstgeest – Sassenheim: de Oudendam en de Warmerdam (uit te leggen als Warmonderdam). In de laatste zet de Heereweg zich voort richting Sassenheim. Vanaf ongeveer hetzelfde punt in het Oosteinde loopt een verder naamloos voetpad door naar de oostzijde van hetzelfde dorp. Later, in de 19de eeuw, is dit pad verdwenen. De Buerweg staat dan bekend onder de naam Binnenweg en vormt samen met de weg genaamd Waschbekenlaan een derde verbinding naar de strandwal van Sassenheim.

54 Sassenheim

Sassenheim

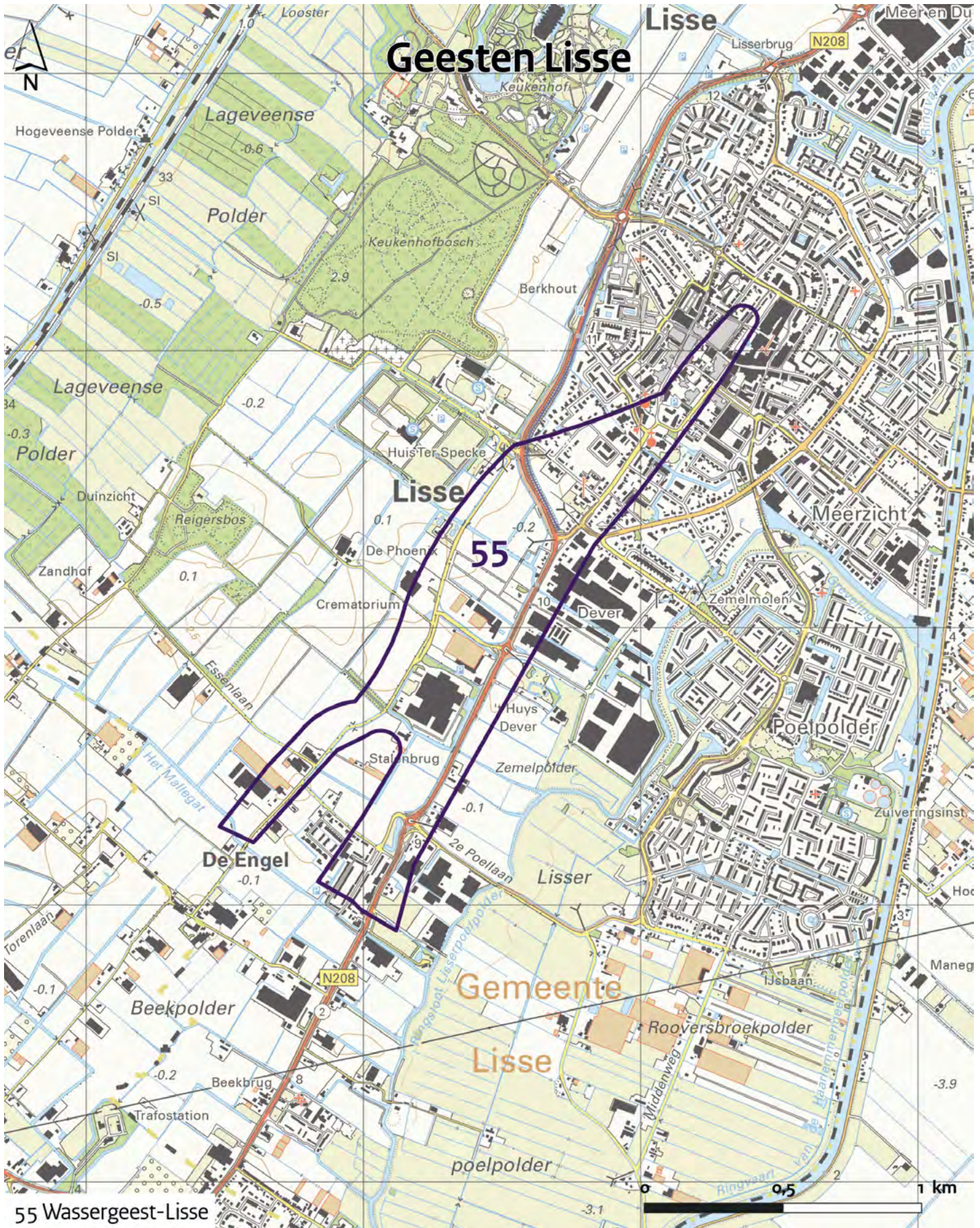
54. Sassenheim

Sassenheim bestond al in het begin van de 10de eeuw uit twee kernen, een (noord) oostelijke aangeduid als Hostsagnem, een (zuid)westelijke als Uuestsagnem. De strandwal waarop het dorp ligt vormt een voortzetting van die van Oegstgeest, vanwaar de Heereweg gewoon doorloopt. De lengte van het gedeelte dat onder het ambacht valt is ongeveer 4,5 km, gemeten vanaf de Oudendam in het zw tot aan de Poellaan in het no. Het vroeg 17de-eeuwse kaartbeeld toont een geheel ander soort nederzetting dan Oegstgeest of Warmond. Wat betreft de verkeersverbindingen is er alleen deze hoofdweg, dus achter- of burewegen ontbreken. Ook is het zuidelijk gedeelte in die tijd geheel onbebouwd, met uitzondering van het goed Klinkenberg. Vlak bij de Warmerdam begint een rij huizen, die echter niet doorloopt naar het hoofddorp. Dit ligt verder naar het noorden, waar ook de dorpskerk staat. Mogelijk

is deze situatie nog een verre voortzetting van het duidelijk gescheiden oostelijke en westelijke deel, zoals aangeduid in de Goederenlijst. Ter hoogte van de Teijlingerlaan, de verbinding met het westelijk gelegen Teijlingen, houdt de bebouwing weer goeddeels op.

Curieus is wel het hiervoor onder Warmond al genoemde voetpad, dat van het Oosteinde aldaar noordwaarts loopt, maar afstand van Sassenheim zelf houdt. Ter hoogte van de kerk loopt dit pad langs de oostflank van de hier zich tot ca 0,7 km verbredende strandwal, om pas vlakbij de grens met het ambacht Lisse af te buigen naar de Heereweg. Het doet enigszins denken aan het van Heemstede – Groote Geest (nr 48) naar Haarlem lopende voetpad.

Geest-toponiemen zijn in Sassenheim niet aangetroffen. Het gaat dus blijkbaar om een gebied waarvan de grenzen van de geest- of bouwlanden eenvoudig door die van de strandwal zijn bepaald.

55 Wassergeest-Lisse

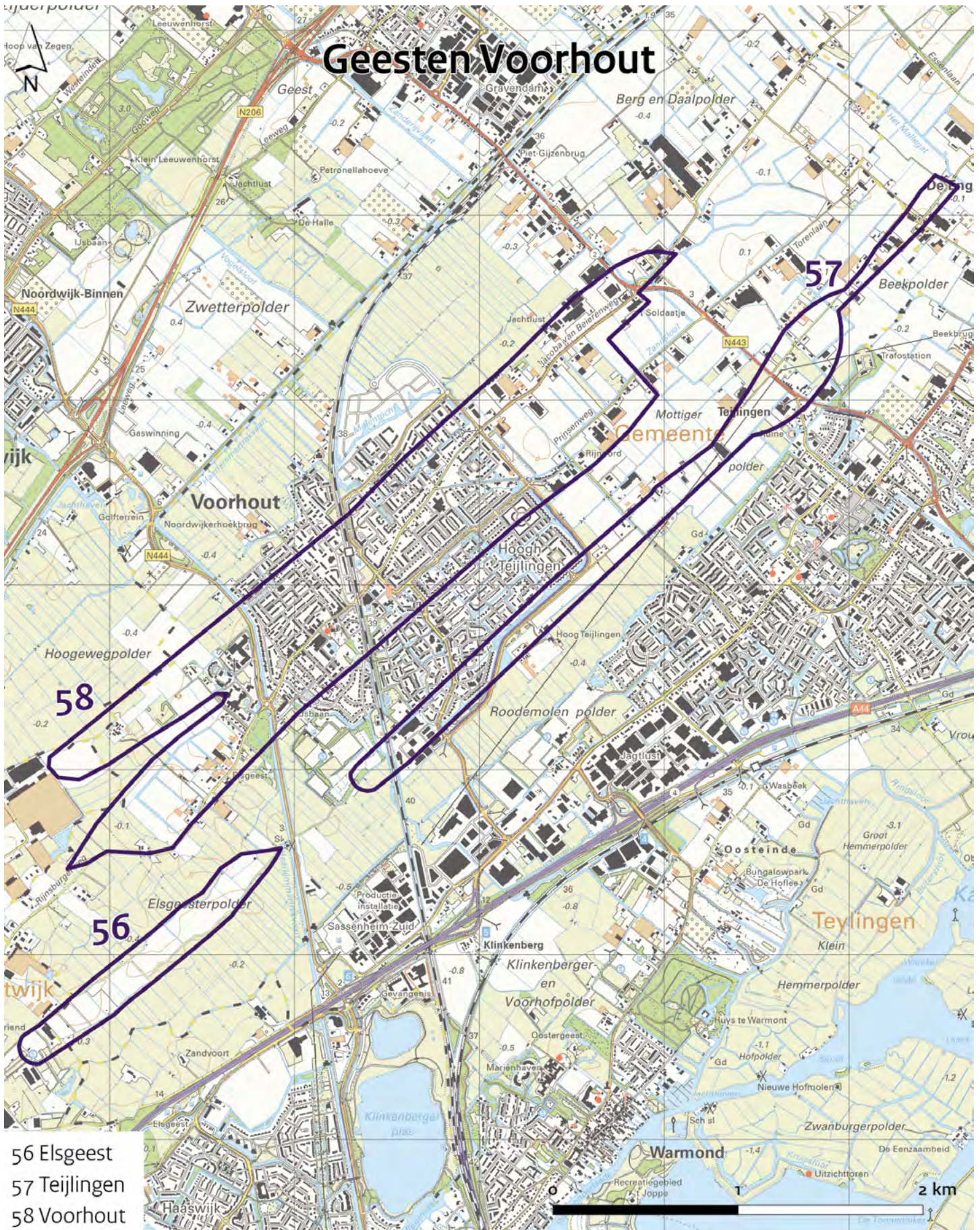
Lisse

55. Wassergeest – Lisse

De strandwal Oegstgeest – Sassenheim, de tweede vanuit het oosten gezien, loopt verder naar Lisse. En daarmee ook de Heereweg, die uiteindelijk de belangrijkste interlokale wegverbinding tussen Leiden en Haarlem zou worden. Het dorp Lisse vertoont weer enigszins eenzelfde structuur als Oegstgeest, maar de basis daarvan is verschillend. Ongeveer 1,5 km ten zuiden van de dorpskerk komt de strandwal namelijk samen met de derde strandwal, die van Elsgeest – Teijlingen. Het punt waarop beide elkaar raken wordt gevormd door het goed Wassergeest. De ouderdom van deze kleine geest kon niet worden vastgesteld, evenmin als die van de benaming. Als de naam uit eenzelfde tijd zou stammen als Wassenaar (1200 Wasnare), zou ook hier het woord wasn ('scherp') een rol kunnen spelen. De vanaf de derde strandwal komende Lijtweg of Achterweg maakt hier een vrij onverwachte bocht over een

duinrel, die mogelijk nog zijn natuurlijke loop is blijven volgen. Deze Achterweg blijft parallel aan de Heereweg lopen tot aan de dorpskerk. Het tussen beide wegen gelegen gebied wordt aangeduid als Westgeest.

Zowel aan de oost- als aan de westzijde van de strandwal bevindt zich in het begin van de 17de eeuw een verspreide lintbebouwing. De dorpskerk lijkt hier net als in Oegstgeest het einde van de nederzetting, maar juist daar blijkt zich in diezelfde tijd een bewoningsconcentratie te hebben ontwikkeld van een stuk of 30 huizen. Nader onderzoek daarnaar is niet gedaan, maar het lijkt erop dat dit een jongere uitbreiding van de dorpsbebouwing is. Wel was Lisse al in 1514 een van de grootste dorpen van de regio met 87 haardsteden, tegenover 84 in Warmond, 69 in Hillegom, 50 in Noordwijkerhout, 40 in Voorhout, 32 in Sassenheim en slechts 25 in Oegstgeest. Alleen Rijnsburg en de beide Noordwijken (binnen- en zeedorp) waren op dat moment groter.

- 56 Elsgeest
- 57 Teijlingen
- 58 Voorhout

Voorhout

56. Elsgeest

Vanuit de oeverwalnederzetting Rijnsburg loopt een Heereweg richting Voorhout. Deze splitst zich na ongeveer 0,6 km in de Voorhousterweg en de Elsgeesterweg. De laatste loopt in verschillende vormen (smalle rijweg, dijkweg, voetpad) en onder wisselende benamingen door tot aan het dorp Lisse over de zeer smalle derde strandwal van het benoorden Rijnse gebied.

De Elsgeest zelf is als nederzettingvorm zeer goed herkenbaar tussen de strokenverkaveling van de veenontginningen aan weerszijden. Daarmee vormt het gebied al in de 16de eeuw echter één waterstaatkundig geheel, Elsgeesterpolder geheten. De naam van deze (onbewoonde) geest duidt op een kenmerkende begroeiing van laaggelegen land met elzen en andere waterminnende bomen en struiken. Of we het daarom als ‘ontginningsgeest’ moeten betitelen, is niet duidelijk; het past feitelijk niet in een van de door ons onderscheiden categorieën.

57. Teijlingen

De Elsgeesterweg zet zich voort in de gedaante van 't Hoylaentgen in de richting van Teijlingen. Daarbij wordt de Dinsdagwetering gepasseerd, een plek die Wedde wordt genoemd – hetgeen hetzelfde betekent als de Voort tussen Oegstgeest en Poelgeest, nl ‘doorwaadbare plaats’. De naam Teijlingen hangt samen met een aanduiding voor iets wat lang en smal is; het heeft dezelfde stam als het woord telg in de betekenis van ‘stam’ of ‘loot’. Aangezien de naam al in de Goederenlijst voorkomt als Taglingi, met de aantekening dat hier ‘alles van St Maarten is’, moet hier toen al land zijn geweest dat opbrengsten had. Dit kan naast bouw- en weiland ook bos zijn geweest, hetgeen voor de hand ligt wanneer we kijken naar de rol van het Slot Teijlingen ter hoogte van het kerkdorp Sassenheim als centrale post voor de houtvesterij van de graven van Holland (zie hiervoor verder onder Voorhout en Noordwijkerhout, nrs 58 en 60). Dit slot ligt bijna op de noordpunt van de ca 3 km lange strandwal en vormt niet de enige lokaliteit met die naam. Meer naar het zw vinden we immers ook Hoog Teijlingen en Laag Teijlingen. Met andere woorden: de naam had in oorsprong waarschijnlijk betrekking op de gehele strandwal. Geest-namen ontbreken echter, en van een echt nederzettingpatroon zoals op

de Elsgeest is hier geen sprake. Behalve de drie huizen Teijlingen ontbreekt omstreeks 1600 ook iedere verdere bebouwing.

Vanaf de Teijlingerlaan (bij het Slot) zet het Hooilaantje zich voort onder de namen Achterweg, Buerweg en zelfs Oude Heereweg. Vanaf de Ake(r)voort, de (doorwaadbare) verbinding die vanaf de vierde strandwal benoorden Voorhout naar het zuidelijk gedeelte van Lisse loopt, zien we omstreeks 1600 verspreide bebouwing. Daar waar de smalle Teijlinger strandwal zich tenslotte verenigt met die van Lisse ligt het goed Wassergeest (zie boven onder nr 55).

58. Voorhout

De naam Voorhout (11de eeuw: Vuroholz, Vuoreholt, Foranholte) moet gezien worden als gegeven vanuit het zuidoosten, dus feitelijk vanaf de eerste en de tweede strandwal met dorpen als Warmond, Oegstgeest en Sassenheim. De aanduiding ‘voor’ geeft weer, dat het hier gaat om het dichtstbijzijnde (voorste) gedeelte van het grote bosdomein op de grens van Rijnland en Kennemerland, dat ook zijn naam aan het gewest Holland heeft gegeven. Het werd beheerd vanuit het Slot Teijlingen bij Sassenheim, waar de opperhoutvester van de grafelijkheid resideerde. In de 16de eeuw zijn er van dit enorme bosareaal nog maar enkele plukjes over. Verder resteren voornamelijk de toponiemen, waarvan Voorhout er één is. Daarnaast hebben we de namen Noordwijkerhout, Den Hout bij Heemstede, de Haarlemmerhout en het moeilijk verklaarbare Aerdenhout. Ook het niet te traceren jachtdomein Suithardeshaga moet hier ergens hebben gelegen. Al met al kunnen we veronderstellen, dat de naam Voorhout oorspronkelijk de naam is geweest van het gehele bosgebied dat op de vierde strandwal was gelegen.

De ontginning van deze (vierde) strandwal is getuige de kaarten in het midden van de 17de eeuw nog volop aan de gang. De veronderstelling van Van Snippenburg, dat de zogenaamde Voorhoustergeest zich tot voorbij de Teijlingerlaan zou uitstrekken,¹⁷ wordt door de cartografische bronnen gelogenstraft. Het dorp ligt nog half in de nollengronden, die zich verder ongerept uitstrekken en doorlopen tot de oude duinen van Vogelenzang en Heemstede aan toe. Eenzelfde situatie vinden we onder Noordwijkerhout en Wassenaar.

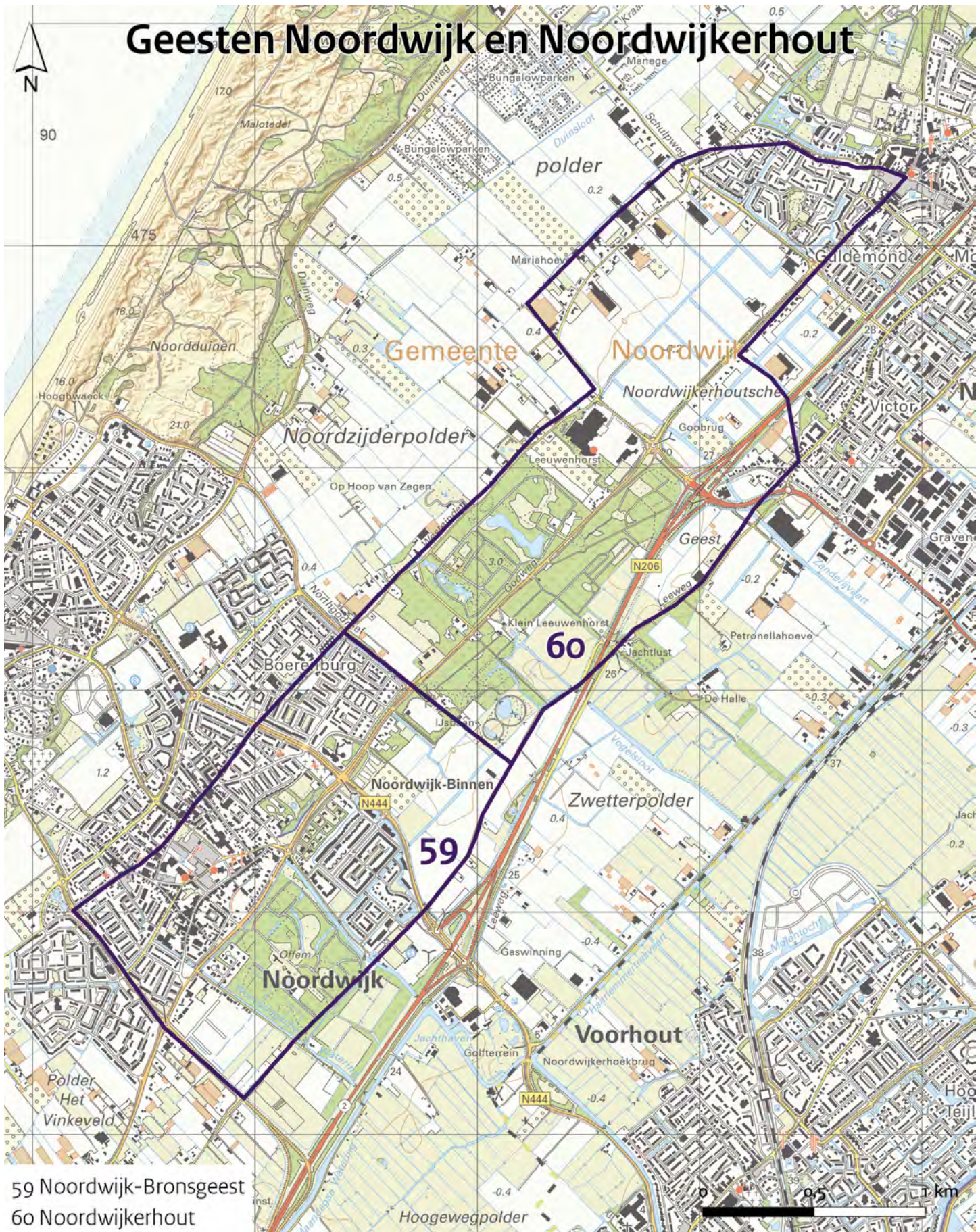
¹⁷ Van Snippenburg 2013.

De kerk van Voorhout ligt veel zuidelijker op deze strandwal. Hier is een nederzettingsstructuur te herkennen die in onderdelen wel lijkt op die van de naburige oudere geestdorpen. Vanaf Rijnsburg loopt de hoofdweg na de afsplitsing van de Elsgesterweg verder onder de namen Voorhouterweg, Heereweg en (ter hoogte van het kerkdorp) Heerestraat. Direct aan het begin van de strandwal loopt deze hoofdweg op de oostflank, en parallel daaraan een naamloos voetpad op de westflank. Aan dit pad staan in de 17de eeuw enkele huizen. Hierbinnen ligt een verder onbebouwde geest met de bekende ovale vorm. Het voetpad wijkt na ca 1 km uit naar het nw, waar een kleine parallelle strandwal ligt waarop zich eveneens enige bebouwing bevindt. Even vóór de Dinsdagswetering komen beide 'staarten' van de strandwal samen en vormen de ca 0,6 km brede vierde strandwal waarop het dorp is ontstaan. Vanaf de dorpskerk splitst zich een voetpad af van de Heerestraat, dat zich voortzet als Buerweg langs de oostflank van de al genoemde Voorhouter Geest, en vanaf

de Teijlingerlaan weer als voetpad langs de onontgonnen nollengrond, tot aan de Ake(r) voort bezuiden Lisse. De Heereweg verlegt zich meer naar de westflank. Daar ligt ook een aantal erven langs de rand van de strandwal op vrij regelmatige afstand van elkaar. De hoofdroute neemt vlakbij de grens met de nollengrond de afslag via de Gravendam richting Noordwijkerhout. Wel zet deze weg zich voort langs de westflank van de onontgonnen oude duinen onder de naam Lijtweg.

Er lijkt in het geval van Voorhout sprake te zijn van een duidelijke chronologie, die opschuift van zw naar no. Het eerste deel, vanaf de twee staartvormige uiteinden van de strandwal tot en met de kerk, lijkt het vroegst, wellicht nog 9de- of 10de-eeuws. Het gedeelte tussen voetpad/Buerweg en Heereweg, waaraan de naam 'geest' ook wordt gegeven, zou uit de periode 1200-1500 kunnen stammen. Het noordelijkste stuk lijkt echter op een postmiddeleeuwse 'ontginningsgeest' zoals we die ook elders aan de binnenduinstrand hebben kunnen traceren.

Geesten Noordwijk en Noordwijkerhout

59 Noordwijk-Bronsgest
60 Noordwijkerhout

Noordwijk en Noordwijkerhout

59. Noordwijk - Bronsgeest

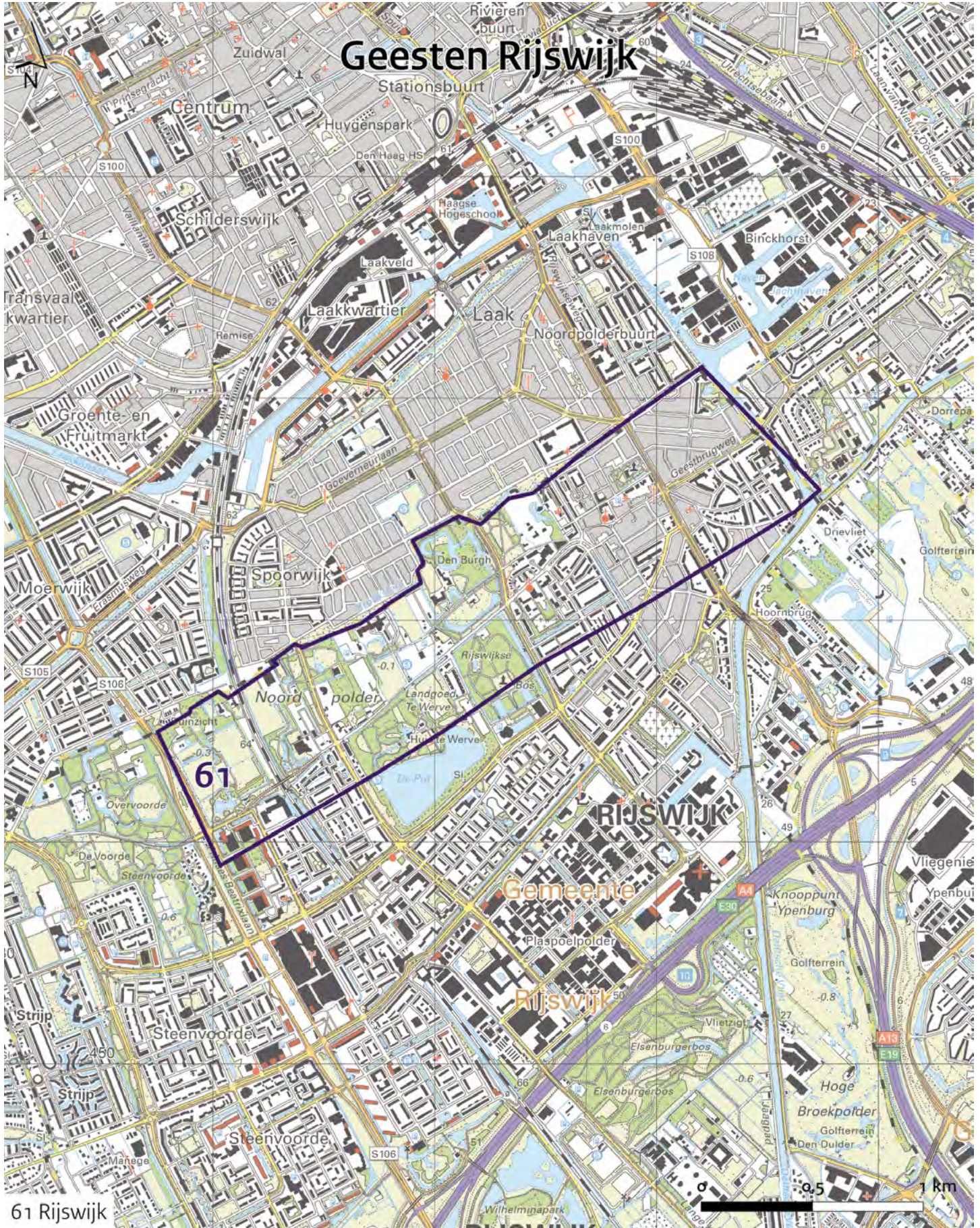
Noordwijk heet oorspronkelijk Northgo, oftewel 'de streek ten noorden (van de Oude Rijn)'. Later is men het naar analogie van het naburige Katwijk, of wellicht als hypercorrectie, als wijk-naam gaan schrijven. De oorspronkelijke aanduiding, dezelfde als gouw, is nog bewaard gebleven in de naam van de hoofdweg over deze vijfde strandwal, de Gooweg.

Het dorp Noordwijk, later als pendant van het Zeedorp aangeduid als Noordwijk Binnen, kent in de 17de eeuw een vrij geconcentreerde bebouwing die zelfs als enigszins stedelijk kan worden gekarakteriseerd. De hoofdweg vanaf Katwijk aan den Rijn splitst zich al ongeveer 1,5 km vóór het kerkdorp in tweeën: de Noordwijkerweg - Gooweg en de Achterweg. Terwijl de Gooweg vrij recht midden over de strandwal blijft lopen, kronkelt de rechter achterweg op natuurlijke wijze mee met de zuidoostelijke flank, en loopt er vanaf het dorp ook een achterweg langs de noordwestelijke flank. Dit is een voor geestnederzettingen tamelijk uniek fenomeen: één hoofdweg met twee achterwegen. De strandwal is verhoudingsgewijs natuurlijk breed, ca 1 km, maar vergelijkbare situaties zoals Haarlem en Heiloo bieden niet hetzelfde nederzettingengeografische beeld. Het verloop van de Gooweg doet daarbij denken aan de Heereweg vanaf Haarlem op de rand van de betreffende strandwal en de 13de-eeuwse bosontginningen aldaar, zoals Rolland, Tetterode, Berkenrode en dergelijke. Déze Heereweg is dus, net als de betreffende 'rodes', duidelijk planmatig, en hetzelfde zou kunnen gelden voor de Gooweg en de geestgronden ter weerszijden daarvan. Voor zover de kavelstructuur op de geraadpleegde kaarten waarneembaar is, geeft die een tamelijk regelmatig beeld. De kaarsrecht over de strandwal getrokken grens tussen de rechtsgebieden Noordwijk en Noordwijkerhout versterken die indruk verder. Mogelijk heeft ook de hier in de strandvlakte gelegen abdij Leeuwenhorst een rol als mede-ontginning gespeeld, maar dat is niet nader onderzocht.

De rechter achterweg gaat ter hoogte van het kerkdorp Noordwijk Bronsgeesterweg heten, naar de daar gelegen kleinere nederzetting (later ook een goed) met de naam Bronsgeest. Dit toponiem zou zowel met bron in de betekenis van 'waterwel' kunnen samenhangen, als met de kleuraanduiding bruin (waarvan de metaalkleur brons een variant is). De kavelstructuur van deze kleinere geest is veel hoekiger dan die van het kerkdorp zelf, waar de ovale vorm van de ondergrond in de wegstructuur zichtbaar is gebleven. Een eventuele 'klassieke' dorpsgeest zal in ieder geval groter zijn geweest dan het centrum van het dorp.

60. Noordwijkerhout

De Noordwijkerhouter Geest is al in de 17de eeuw de benaming van het gebied ter weerszijden van de Gooweg tot vlakbij het dorp Noordwijkerhout. Er ligt echter geen dorpsgeest op de rechterflank, die omstreeks het midden van diezelfde eeuw nog vrijwel geheel uit nollengrond bestaat. Wel loopt de ontgonnen geest op de linkerflank door tot aan het kerkdorp. Dit geeft net als het noordelijk deel van Voorhout de indruk van een nog niet voltooide duinontginning. Curieus is, dat ten zw van het dorp de achterweg zich opnieuw splitst en er naast de Buerweg ook nog een Groenweg loopt. Het lijkt erop, dat hier op de flank van de strandwal sprake is van een 'ontginninggeest' in de strandvlakte. Op de rechterflank zet de achterweg zich vanaf Bronsgeest voort onder de namen Achterweg, Buerweg, Leeweg (hetzelfde als Lij- of Lijtweg) en uiteindelijk Kerkweg. Daar is enige bebouwing te zien bij de twee zijwegen, de Gravendam naar Voorhout en de Peykendam, die echter niet verder loopt dan het Zwet (de grenssloot die later vergraven werd tot Trekvaart). Direct achter de kerk van Noordwijkerhout beginnen de ongerepte nollengronden, later Oosterduinen genoemd. De hoofdweg splitst zich daar opnieuw in tweeën, die beide Heereweg blijven heten. De meest westelijke wordt echter ook met Doodweg aangeduid en was dus de minst belangrijke. Hij eindigt dan ook als duinspoor met de naam Langevelderlaan bij het punt waar later strandpaal 76 is neergezet.

61 Rijswijk

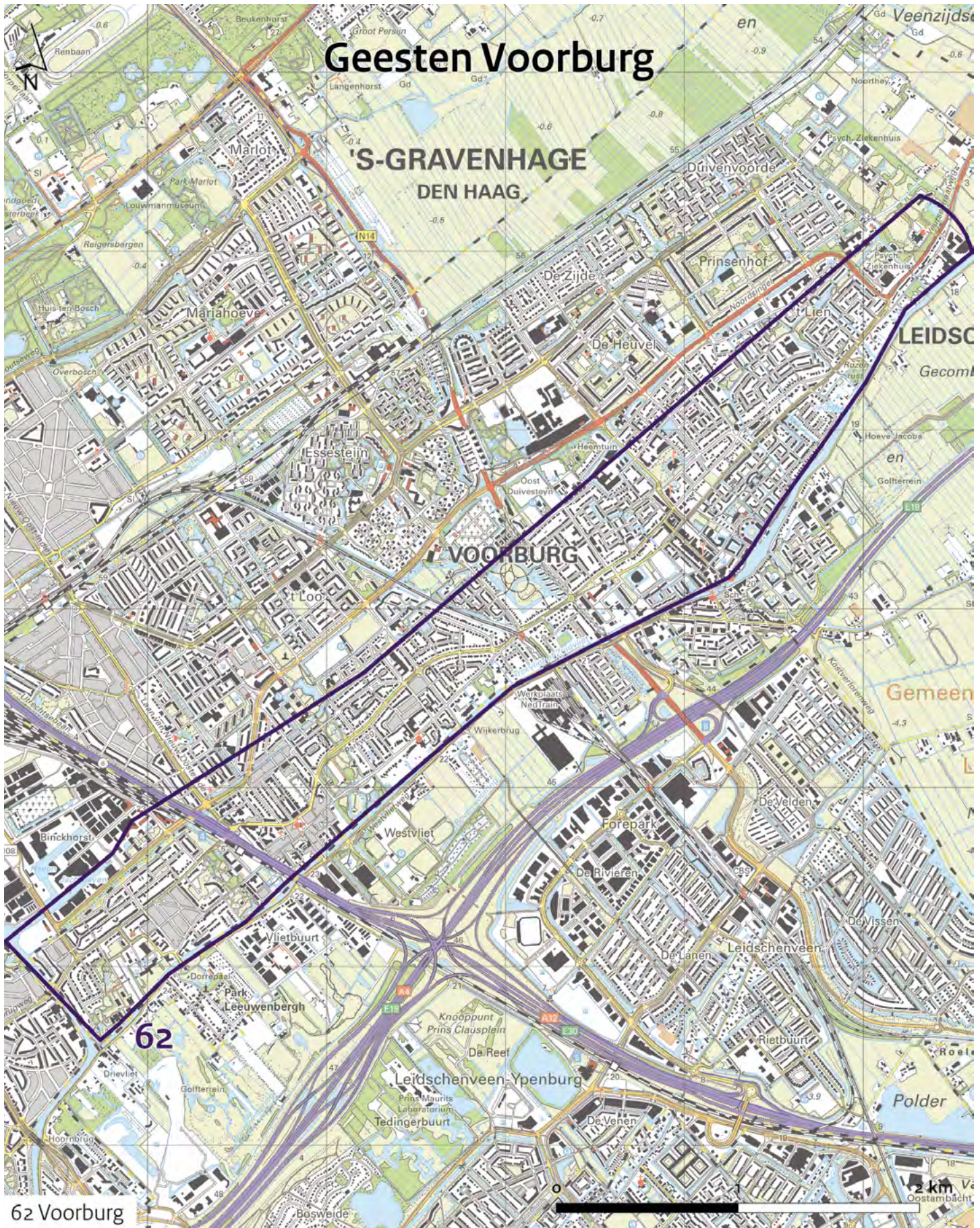
2. Ten zuiden van de Oude Rijn

Rijswijk

61. Rijswijk

De meest naar binnen gelegen strandwal in dit gedeelte van Zuid-Holland is tevens een van de langste, zo niet de langste: ongeveer 15 km. De gemiddelde breedte is 0,6 km. Het meest zuidwestelijke punt wordt gevormd door de Sammersbrug op de grens van Rijswijk met Wateringen, al bevindt zich ter hoogte van 'De Voorden' een korte onderbreking in de (aan de oppervlakte zichtbare) zandrug. Ook tussen Veur en Voorschoten is de strandwal weinig prominent aanwezig aan de oppervlakte – en dus evenmin herkenbaar in de nederzettingsstructuur. Het meest noordoostelijke punt wordt uiteindelijk weer gemarkeerd door een brug, de St Nicolaasbrug enkele kilometers voorbij Voorschoten. In ieder geval is het zuidwestelijk deel van deze lange formatie al in de Romeinse tijd intensief bewoond geweest. Hier lag onder meer de *civitas* (burgerlijke stad) Forum Hadriani. Ook al is deze als stedelijke nederzetting verdwenen, er kan hier enige bewoningscontinuïteit zijn geweest van de laat-Romeinse tijd tot in de vroege middeleeuwen. Ook resten van Romeinse bouwwerken moeten nog lang in het landschap zichtbaar zijn geweest. Dat de toponiemen Voorburg, Veur en Voorschoten samenhangen met de Latijnse aanduiding is echter niet waarschijnlijk, al zal het 'burg' in Voorburg misschien een reminiscentie zijn aan de rechthoekige omwalling van deze plaats. Wel is er een direct verband tussen de drie namen: de waternaam van wat later de Vliet zou heten. Deze moet Fore hebben geluid, zoals de naam voor het dorp Veur al in de Goederenlijst van de Dom voorkomt. Daarin heet Voorburg Foreburg en Voorschoten Forschate. Het woord schate of schote betekent 'voorstekend stuk land', dat we bijvoorbeeld ook in Schoten bij Haarlem tegenkomen.

De naam van Rijswijk komt later in de bronnen voor en dan in de eerste plaats als familienaam. Eind 11de eeuw is er sprake van een zekere Deddo de Riiswiic. Als 'wijk'-toponiem kunnen we het wel iets vroeger plaatsen, b.v. in de eerste helft van de 10de eeuw. Hoe we het eerste gedeelte van de strandwal van Rijswijk nederzettingshistorisch moeten duiden, is niet helder. Al heel snel vinden we daar een reeks voorde-namen: Westervoorde, Voorde, Overvoorde, Nieuw Voorde en Hillevoorde. Het lijkt er evenwel op, dat er toch maar één 'natte' verbinding is geweest in de hoofdweg van Wateringen naar Rijswijk. Op ongeveer 1,5 km van het kerkdorp vinden we ook de toponiemen Werve en Nieuw Werve, wat duidt op verhoogde woonplaatsen (ook aan het begin van de dorpskern bevindt zich nog een erf van die naam). Ongeveer vanaf dat punt is het kaartbeeld tamelijk stabiel. Er is één hoofdweg, in de late 16de eeuw Breewech geheten, maar ook bekend onder de naam Zandweg en Herenstraat (en later, in de 19de eeuw, Van Vredenburgweg). Binnen de geconcentreerde dorpsbebouwing, met de kerk op de noordoostelijke punt, splitst deze weg zich in drieën, waardoor er een kleine, brinkachtige structuur ontstaat die enigszins doet denken aan de situatie in Heemstede. De flanken van de strandwal worden gevormd door de achterzijde van de erven aan de zuidoostzijde, echter zonder een duidelijke structuur, en door de Broeksloot aan de noordwestzijde. Dat deze Broeksloot inderdaad een grens tussen het geestland en de polder vormt, blijkt uit de situatie in het verlengde hiervan, onder Voorburg. Een werkelijk secundaire weg is er in Rijswijk niet; er loopt alleen een naamloos voetpad van het dorp in zuidwestelijke richting, als een soort buurtweg tot aan de 17de-eeuwse buitenplaats Duinzigt. Geestnamen zijn in Rijswijk niet gevonden. Met uitzondering dan van de Geestbrug over de Trekvluit naar Den Haag op de grens met Voorburg. Maar het is niet duidelijk of deze zijn naam heeft gekregen vanuit Rijswijk gezien, of vanuit het belendende Voorburg.

62 Voorburg

Voorburg

62. Voorburg

De nederzettingsstructuur van Voorburg lijkt veel meer dan die van Rijswijk op die van verschillende andere geestdorpen. Er zijn een voorweg en een achterweg, en de kerk staat precies in het midden van een noordelijk en zuidelijk door deze wegen omsloten gedeelte. Curieus genoeg liggen juist ter hoogte van deze dorpskerk nog in het begin van de 17de eeuw (1611) ongecultiveerde nollen. Eenzelfde rest van de oude duinen vinden we in die tijd trouwens ook nog verderop, ter hoogte van Veur. Voor het overige is het land op de strandwal dan al afgevlakt en in cultuur gebracht, met de Vliet als grens aan de zuidoostzijde en de Broeksloot als grens tussen bouw- en weiland aan de noordwestzijde. Evenals in Rijswijk is de dorpsbebouwing tamelijk dicht geconcentreerd bij de kerk; op de kadastrale minuut van 1812-1819 telden we tussen de 120 en 140 huizen.

De weg vanaf de Geestbrug op de grens met Rijswijk zet zich voort, curieus genoeg onder de naam Achterweg, en loopt ongeveer midden over de strandwal tot ongeveer 1,5 km voorbij de dorpskerk. Op detailkaarten uit 1560 en 1623 komen echter ook de namen Binnenwech, Lijtweg en Buyrpadt voor. De hoofdweg, die

via een pad aftakt in de richting van de Vliet, wordt meestal aangeduid als Voorweg, in het dorpscentrum als Heerestraat, terwijl hij op een detailkaart uit 1571 ook Heerwech heet. Op laatstgenoemde kaart worden de percelen bouwland tot aan de Broeksloot aangeduid met gheest en gheestlant. Het zijn tot nu toe de enige andere bronnen met betrekking tot Voorburg waarin deze soortnaam is aangetroffen. De al genoemde kaart uit 1623 spreekt van teellant, maar maakt wel duidelijk dat de geestnederzetting daadwerkelijk tot aan de Broeksloot heeft gelopen. Daarmee lijken de 'randen' van Voorburg op die van b.v. St Pancras en Akersloot. Curieus is overigens de naam Loo voor een goed ten noordwesten van het dorp, gelegen in de strandvlakte tegen de scheidingskade aan, die een zeer smalle en verder onbewoonde zandrug volgt - halverwege Voorburg en Den Haag gelegen. Namen op -loo (zie onder Heiloo) komen in Zuid-Holland vrijwel niet voor, maar aangezien deze al in 1348 wordt vermeld is het in het geval van een importnaam geen late verschijning. De vanaf de strandwal van Voorburg lopende verbindingsweg heet uiteraard Loolaan en scheidt - aan het begin, nog op de zandgrond - een Westerloo en een Oosterloo. Dat zou kunnen betekenen, dat het oorspronkelijke Loo toch op de strandwal zelf heeft gelegen en niet in de strandvlakte.

62 Voorschoten (met randgeesten) uis

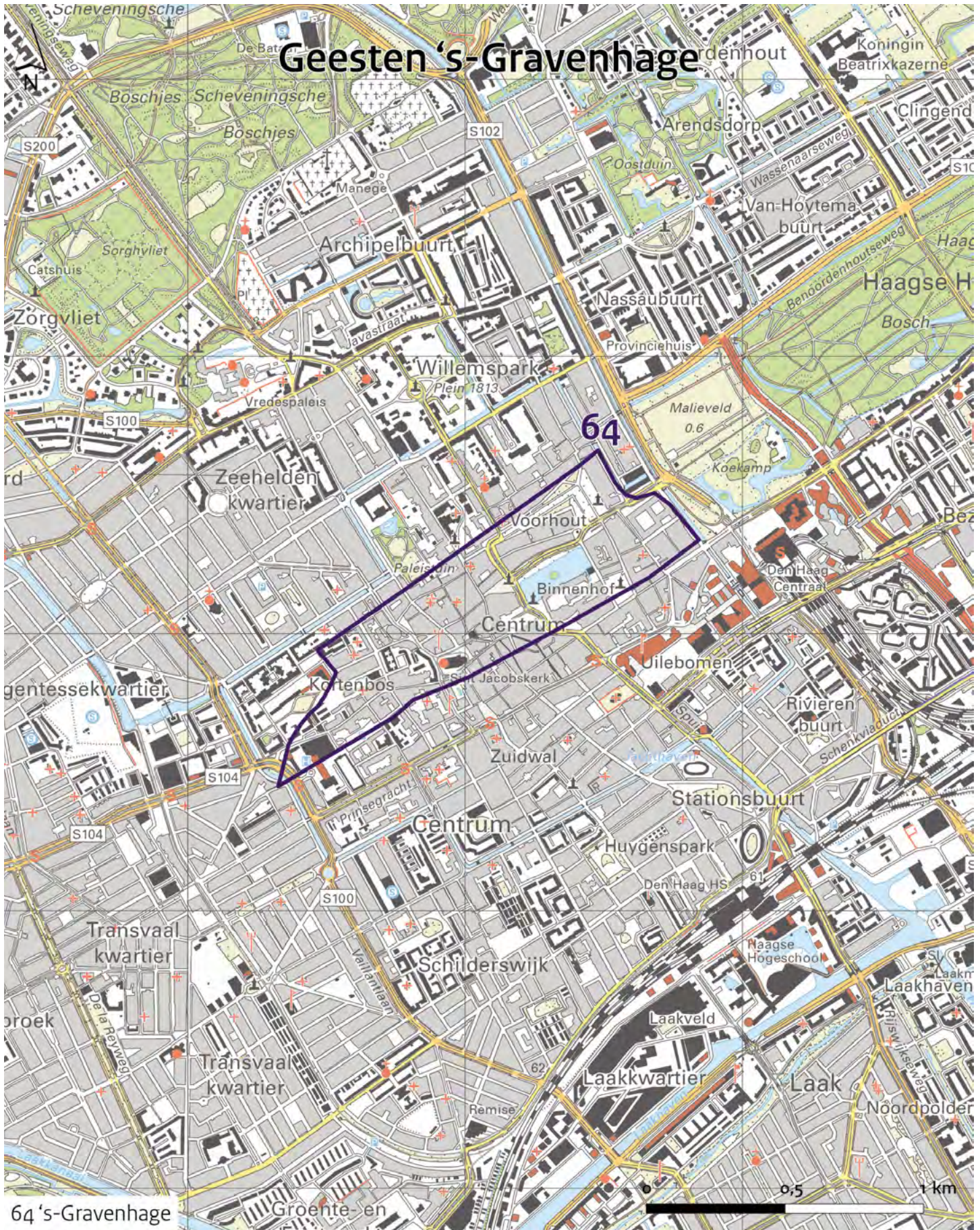
Voorschoten

63. Voorschoten (met randgeesten)

Vorbij Voorburg ligt het dorp Veur op de flank van de smalle strandwal, een bescheiden havenbuurtje aan het water waaraan het zijn naam ontleent. Er zijn geen sporen te vinden van een op een geest gelijkende nederzettingsstructuur. Wel liggen hier een Oosterbosch en een Westerbosch. Ook zet de wegenstructuur zich voort. De Achterweg kent een korte onderbreking, maar loopt dan nog ongeveer 3 km langs de noordwestflank van de strandwal. De Voorweg loopt in één ruk door als Veurweg of Veurseweg naar het laatste dorp van de reeks, Voorschoten.

Nog meer dan de andere drie dorpen is hier sprake van een semi-stedelijke nederzetting. Al in 1282 verwierf het marktrechten, maar een echte stad is het nooit geworden, vermoedelijk wegens de sterke concurrentie van het naburige Leiden. De geconcentreerde bebouwing van het centrum ligt rond een ovale wegstructuur met dorpskerk, die lijkt op die

van Rijswijk. Er is echter geen reden om juist dit stukje als 'de' geest aan te wijzen, zoals Van Snippenburg doet. Wanneer men ongeveer 1 km zuidwestwaarts van de dorpskerk begint, kan men de globale grenzen van het hogere bouwland bepalen ter breedte van ongeveer 0,6 à 0,7 km. De grens aan de rechterflank is duidelijk waarneembaar. De erven liggen daar precies op de rand, en de meeste daarvan hebben een eigen verbindingssloot met de Vliet door het lage land van de Zuid-Hoflandse polder. De grens van de linkerflank is minder goed waarneembaar, met uitzondering van het meest noordelijke gedeelte. Juist hier zijn enkele geest-toponiemen te vinden in de hofsteden Adegeest, Boschgeest en Almensgeest. De beide eerste namen zijn bewaard gebleven in nieuwbouwwijken van het 20ste-eeuwse Voorschoten. De Almens- of Allemansgeest werd in 1829 herdoopt in Berbice. Gezien de ligging tussen de Noord- en Zuid-Hoflandse Polder is een herkomst uit grafelijk domeingoed van deze hofsteden aannemelijk.

Geesten 's-Gravenhage

64

64 's-Gravenhage

0,5 1 km

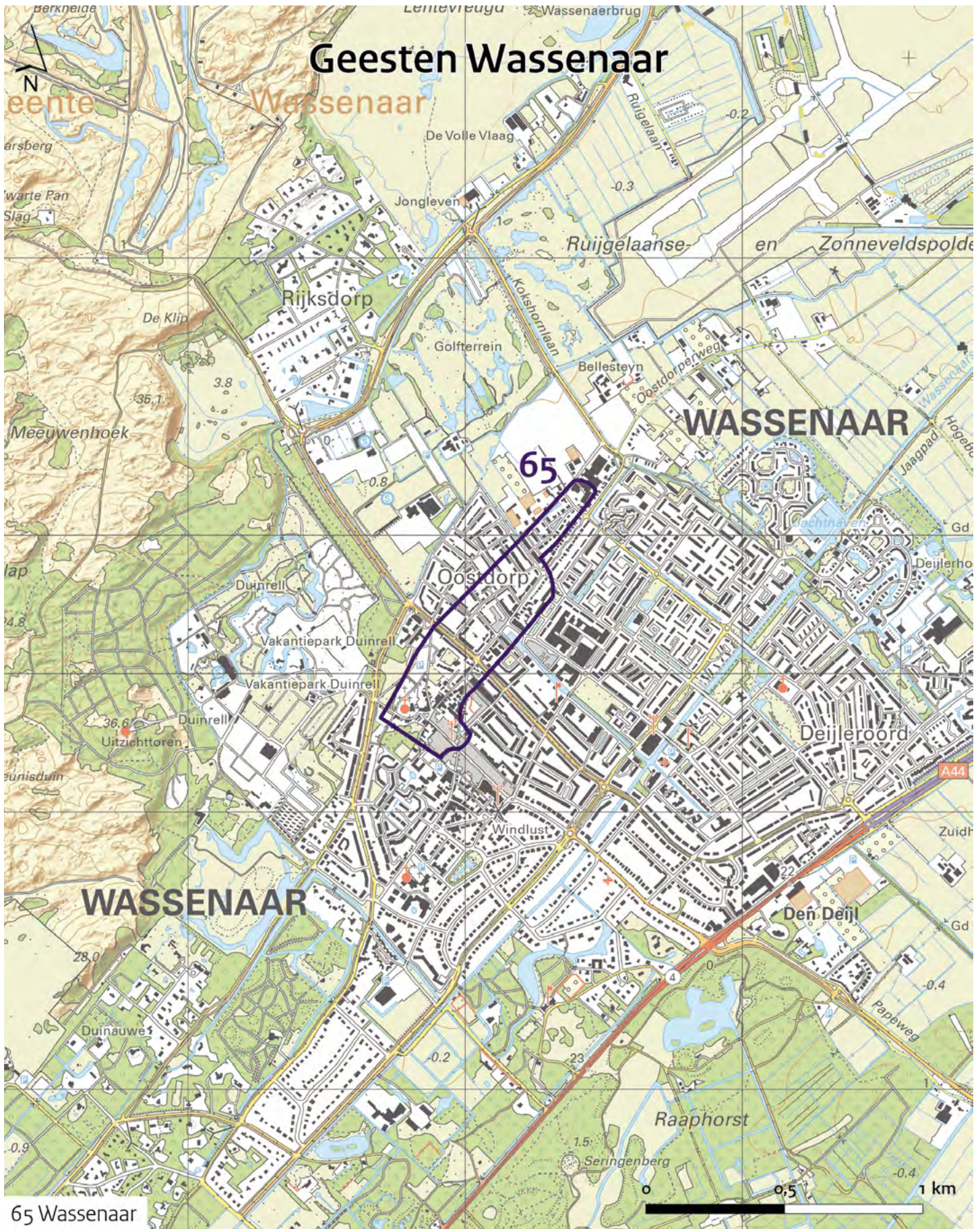
's-Gravenhage

64. 's-Gravenhage

Hoewel 's-Gravenhage (kortweg Den Haag) al vanaf de tijd van de graven Willem II en Floris V, dus de 13de eeuw, een centraal regeringscentrum is geweest, ligt de stad vier eeuwen later nog gedeeltelijk in de ongerepte nollengrond. Zelfs na de aanleg van de vierkante omgrachting bevindt zich binnen het stedelijk territoir, aan het begin van de Loosduinseweg, nog een hoekje met oude duinen. Aan de andere zijde vormen de Lange en Korte Voorhout nog naamkundige herinneringen aan de oorspronkelijke bosvegetatie. In hoeverre het dan (1649) al bestaande Haagse Bos, ook Benoordenhout genoemd, nog een rechtstreekse voortzetting vormt van dit natuurlijke bos, is niet duidelijk. Het woord *hage* geeft een bosdomein weer, een gesloten jachtwarande van een adellijk heer, in dit geval de graaf. Het is een in de

Hollandse toponymie verder niet voorkomend begrip, met uitzondering van het niet te localiseren Suithardeshaga op de grens van Kennemerland en Rijnland.

Den Haag lijkt al met al op een 13de-eeuwse duin- en bosontginning op de strandwal. Curieus is dan de naam van één kort straatje op enkele honderden meters afstand van de oude parochiekerk: de Geest. Dit vormt een klein stukje van de linkerpoot van de dubbele strandwalformatie waarop de residentie is ontstaan. In ieder geval is deze geest groter geweest dan dit ene straatje lang is. Over de ondergrond van Den Haag is niet alle literatuur overigens eenduidig. De strandwal die vanaf Loosduinen komt splitst zich volgens sommigen in tweeën, juist onder het centrum door; de Hofvijver, oorspronkelijk een duinmeertje, zou dan precies in de laagte tussen beide ruggen zijn gelegen. De rechterpoot is dan te volgen onder de Bezuidenhoutseweg tot ongeveer aan de Landscheiding tussen Delfland en Rijnland.

65 Wassenaar

Wassenaar

[Raaphorst en Hillenaar]

De linkerpoot loopt door onder de Benoordenhoutseweg, die onder het ambacht Wassenaar samenkomt met de iets westelijker (over een verbindende duinrug) lopende Heerwech. Hier vinden we in de 17de eeuw nog ongerepte nollengronden, waaronder het Raephorst Duyn, maar op de oostflank zien we een vrij regelmatige rij erven. Na de Kerkdam, de verbinding met Wassenaar, buigt de hoofdweg schuin af in de richting van Leiden. Hier bevindt zich het grotendeels verdwenen dorp Hillenaar, dat als Helnere reeds voorkomt in de Goederenlijst. Naamkundig is dit het zusje van Wassenaar. Beide toponiemen zijn samengesteld met het begrip *here* oftewel 'heuvelrug'. Die is in het ene geval hellend en in het andere scherp ('wasn'). Een geest-structuur is hier overigens niet aanwijsbaar. Op de geraadpleegde kaarten komen evenmin geest-toponiemen voor. In de lokale archieven van Wassenaar worden er wel enkele vermeld. Het gaat daarbij om goederen onder dit ambacht op de onderhavige strandwal (Raaphorst). Tussen 1699 en 1766 is sprake van de Persijnse Geest bij het huis Persijn. Tweemaal wordt ook een Geestwetering vermeld: in 1630 bij het Huis te Pauw, in 1455-59 bij een niet met name genoemde woning. In het laatste geval gaat het om een eigendomsbewijs van de H. Geest in de Oude Kerk te Delft; hier zou de naam dus een andere connotatie kunnen hebben. Een vergelijkbaar geval is bekend uit Heiloo (zie nr 23).

65. Wassenaar

Vanaf Waalsdorp loopt de meest westelijke strandwal van Zuid-Holland naar het noordoosten, aan beide zijden geflankeerd door een weg. Die wordt, uniek voor Holland, ook aan beide zijden Heerwegh genoemd. Daartussen bevinden zich in de eerste helft van de 17de eeuw nog ongerepte nollengronden, hier aangeduid als Binnenclingen. Dit landschap zet zich voort tot aan het dorp Wassenaar. De localisering van een geest ten zuiden van het dorp is op grond van de kaartbronnen dus onjuist. De dorpskerk ligt zodanig, dat slechts één rij huizen deze van de duingronden scheidt. Ten noorden daarvan is wèl een 'klassiek' ogende structuur waarneembaar, waarbij de rechter Heereweg tot Buierwech is geworden. Aan de buitenzijde daarvan ligt een rij huizen, evenals langs het verlengde van de linker Heereweg; het midden is leeg. Dit lijkt op een wat oudere duinontginning, of ontginningsgeest, die zich duidelijk onderscheidt van de compact gebouwde dorpskern. Geest-toponiemen zijn in dit gedeelte van het ambacht niet aangetroffen. Toch was het begrip in het algemeen wel bekend. In de Informatie van 1514 wordt onderscheid gemaakt tussen twee soorten land: dat 'leggende in den polre, dat tbeste lant es' en 'tander lant es geest ofte verdolven veen' dat minder waard is.

Monster

66. Monster

Het dorp Monster ontstond als secundaire nederzetting bij de handelsplaats Masamuden, die tegen het eind van de 10de eeuw door kustafslag is verdwenen. De naam (1006 Masemunster sive Munster, 1156 Monasterio) houdt verband met kloosterbezit ter plekke. De ondergrond is geen reguliere strandwal meer, maar eerder een stroomwal – vergelijkbaar met Bergen en Schoorl. Het vertoont niettemin de kenmerken van een ‘klassieke’ dorpsgeest met een door twee wegen, de Rhijnwegh en de Molenwegh, omsloten ovale structuur en de kerk aan het zuidwestelijke uiteinde.

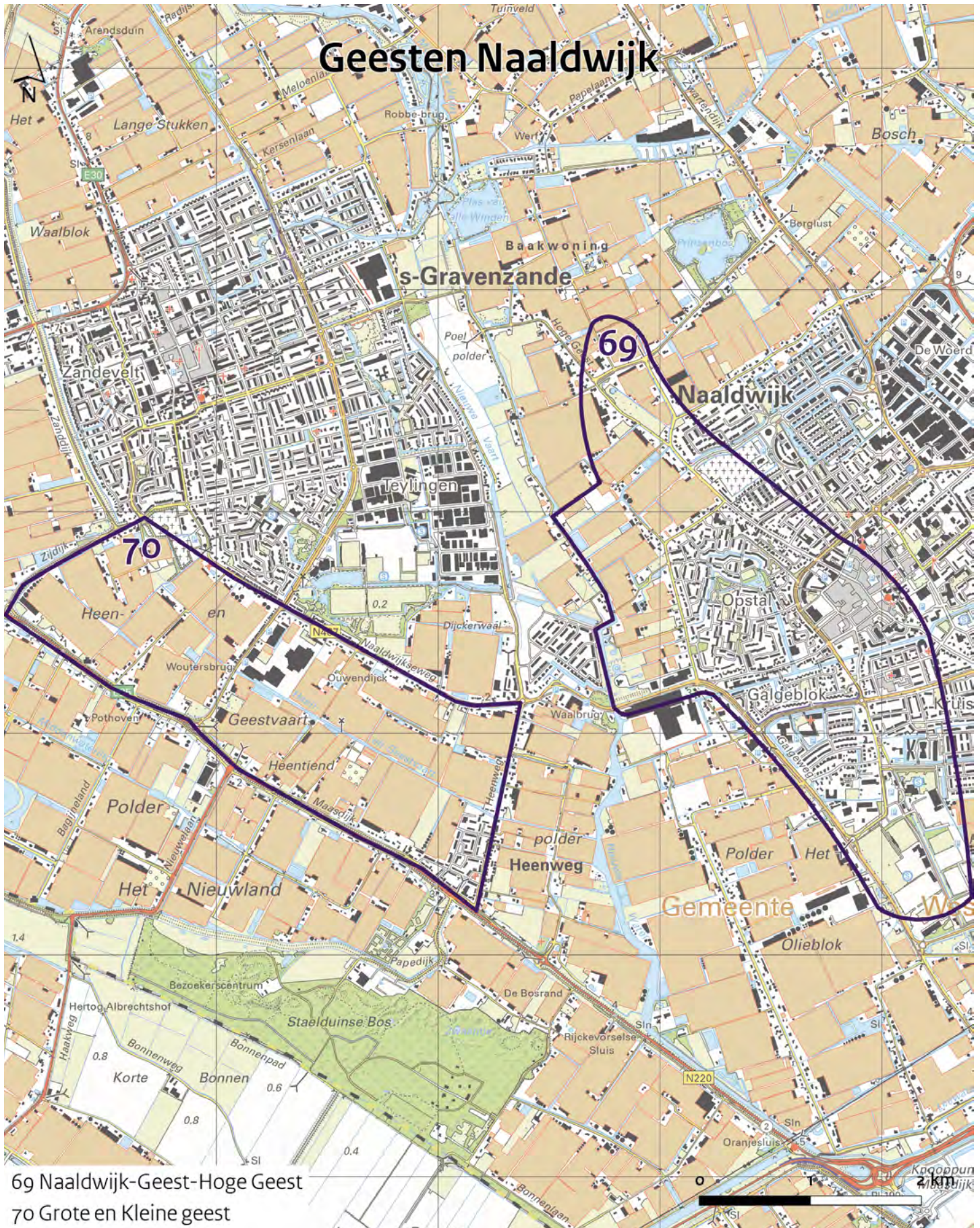
67. Geest

Een afzonderlijke structuur wordt gevormd door het gebied tussen de Rijnweg en de voet

van de smalle duinenrij. Deze wordt in 1611 aangeduid als De Gheest en zou op grond van archeologische vondsten al in de late middeleeuwen bewoond en bewerkt moeten zijn geweest. Tussen ca 1600 en 1859 stond er slechts één huis, Geesterwijck genoemd; uit historische gegevens blijkt dat het een weinig lucratief domein is geweest. Waarschijnlijk hebben we hier dus te maken met een vroege duinontginning, die alleen in stand is gebleven omdat de grond in één hand was geraakt.

68. Groote Geest

Aan de noordoostzijde van de dorpsgeest en de Geest van Geesterwijk vinden we een rechthoekige gebied met rechthoekige kavels, dat in 1712 de naam Groote Geest draagt. Hier moet het gaan om een latere ontginningsgeest, die slechts gedeeltelijk op de strandwalgrond is gelegen.

69 Naaldwijk-Geest-Hoge Geest
70 Grote en Kleine geest

Naaldwijk

69. Naaldwijk – Geest – Hoge Geest

Naaldwijk (1156 Nadelwich) is ontstaan op een strandwal met een atypische ligging, nl ongeveer zuidoost-noordwest. Net als bij Monster gaat het hier dan ook om een stroomwal aan de noordzijde van de Maasmond met een ingewikkelde landschappelijke geschiedenis. Het dorp geldt als vroegmiddeleeuws; de in de Goederenlijst genoemde Hustingest, Litlongest en Langongest worden in of rond deze plaats gezocht. Geheel zeker is dat niet. De eerste naam, waarschijnlijk gevormd met een persoonsnaam, zou identiek kunnen zijn met de Husingesgest die in de buurt van Oegstgeest was gelegen. Toch doen de ‘kleine’ en de ‘lange’ geest weer denken aan namen die we op de vroegste kaarten tegenkomen.

Het centrale gedeelte van de nederzetting, direct ten westen van de kerk, wordt in het

begin van de 17de eeuw aangeduid als De Geest. Deze wordt omsloten door de Naaldwijkerweg, de Zwartendijk en de Zuiderweg. De stroomwal is echter groter en we zouden dus ook het land langs het verlengde van de Zwartendijk, de Leeweg (hetzelfde als Lij- of Lijtweg), tot de geeststructuur willen rekenen. Ook het verlengde van de Naaldwijkerweg richting Monster wordt Geest of Geestweg genoemd, terwijl de noordpunt ook te boek staat als Hoge Geest.

70. Grote en Kleine Geest

Ten zuidwesten van het kerkdorp liggen de Grote Geest en de Kleine Geest met daartussen de Geestvaart. Het gaat hier in geen enkel opzicht meer op een stukje strand- of stroomwal, maar om een aandijking in de richting van de rivier. Het gaat dus om een ontginningsgeest die niet, zoals bijvoorbeeld bij Wimmenum, tegen de hogere grond aan ligt, maar om een geheel uit zijn oude context losgezongen begrip. En daarmee is deze laatste geest direct uniek voor heel Holland.

8 Bronnen en literatuur

8.1 Kaarten, kaartboeken, atlassen

Kaarten, gealfabetiseerd op de achternaam van de maker

[NA = Nationaal Archief, RAA = Regionaal Archief Alkmaar]

- **Anoniem**, Kaart van het dorp Rijswijk, eind 16de eeuw [NA Hingman 2400].
- **Adriaen Anthonisz**, Kaart van de bedijkte Bergermeer, 1568 [RAA].
- **Floris Balthasarsz van Berckenrode**, Kaart van Rijnland, 1615.
- **Floris Balthasarsz en Balthasar Florisz van Berckenrode**, Kaart van Delfland, 1611.
- **J. Blaeu**, Kaart van 's-Gravenhage, 1649.
- **Jacob Coenraedts**, Kaart van een perceel land onder Voorburg, 1560 [NA Hingman 4195].
- **Jacob Aertsz Colon**, Kaart van Rijswijk, 1647.
- **J. Cruquius**, Kaart van Delfland, 1712.
- **J. Pz Dou**, Kaart van een perceel land onder Voorburg, 1623 [NA Hingman 4708].
- **J. Dou**, Kaart van het Hoogheemraadschap van Rijnland, 1647.
- **id.**, Kaart van het Hoogheemraadschap der Uitwaterende Sluizen, 1660, 1745 [facsimile Alphen aan den Rijn 1970, 1980].
- **id.**, Kaart van de Heerlijkheid Bergen, uitgegeven door J. Blaeu, 1662.
- **Simon Meeuws van Edam**, Kaart van de onbedijkte Berger- en Egmondermeer, 1540 [RAA, copie].
- **Kadastrale minuten van Rijswijk** (1819), Voorburg (1812-1819) en Voorschoten (1832) [NA].
- **Simon Storm Gerritsz**, Kaart van een perceel land onder Voorburg, 1571 [NA Hingman 4196].

Kaartboeken

- **W.J. van den Berg**, *Historisch kadaster van de Binnen-Egmonden* 1-4. Utrecht 1985.
- **Id.**, *Kadastrale Atlas van Noord-Holland* 1832. Deel 3: Bergen. Haarlem 1990.
- *Grote Historische Atlas van Nederland* 1:50.000. I West-Nederland. Groningen 1990.
- *Grote Historische topografische Atlas ca 1892-1914. Zuid-Holland, schaal 1:25.000*. Tilburg 2005, 2008-2.
- *Grote Historische topografische Atlas ca 1894-1933. Noord-Holland, schaal 1:25.000*. Tilburg 2006.
- *Grote Topografische Atlas van Nederland* 1:50.000. I West-Nederland. Groningen 1987.
- **J. Kuiper**, *Gemeente-atlas van Nederland*. 11 delen, Leeuwarden 1871. NB De meeste kaarten zijn eerder los gepubliceerd en zijn wat Noord- en Zuid-Holland betreft merendeels gedateerd op 1867.
- **W. Siewertsen i.s.m. P. Glas**, *Het land achter de Hondsbossche*. Een cultuurhistorisch monument. Met reconstructiekaarten van het grondbezit in de Hargerpolder in 1371, 1571 en 1682. Z.pl. [Petten/Schoorl] 2015.

8.2. Gedrukte bronnen en literatuur

- **Aten, D., J. Drewes, J. Kila & H. de Raad** (red.), 2005: *Geschiedenis van Alkmaar*, Zwolle.
- **Baas, H., B. van Snippenburg, H. Renes & R. Rentenaar**, 2014: *De geesten van Holland*. Stand van kennis over de oude akkercomplexen op de strandwallen van Holland, *Historisch Geografisch Tijdschrift* 32, 131-150.
- **Beekman, A.A.** 1905-1907: *Het dijk- en waterschapsrecht in Nederland vóór 1795*. 2 delen, 's-Gravenhage.
- **Beekman, F. & L. van der Valk**, 2016: *Verrassende archeologische vondsten onder de voormalige camping Molenslag bij Ter Heijde, Holland's Duinen*, april 2016 [geen paginering].

Bent, G. van der, G. van Ommering & R. van Rossum (red.), 2002: *Dwars door de Duinen. Een verkenningstocht van Den Haag naar Noordwijk*, Leiden.

Boekenooogen, G.J., 1897: *De Zaanse Volkstaal. Bijdrage tot de kennis van den woordenschat in Noord-Holland*, Leiden, kol. 1207-1209.

Bussel-Eijlander, M. van & R.C. Hol, 1977: *Inventaris van de oude archieven (tot 1895) van de Gemeente Wassenaar*, Wassenaar.

Cock, J.K. de, 1965: *Bijdrage tot de historische geografie van Kennemerland in de middeleeuwen op fysisch-geografische grondslag*, Groningen.

DSL – Ordbog over det danske sprog. Historisk ordbog 1700-1950. Internetpublicatie (z.j.).

Danner, H.S., B.K. van Rijswijk, C. Streefkerk & F.D. Zeiler, 2009: *Glossarium van waterstaatstermen*, Wormer.

Digitalisches Wörterbuch der deutsche Sprache, Internetpublicatie (z.j.).

Doesburg, J. van, M. de Boer, J. Deeben, B.J. Groenewoudt & T. de Groot (red.), 2007: *Essen in zicht. Essen en plaggendecken in Nederland: onderzoek en beleid*, Amersfoort (Nederlandse Archeologische Rapporten 34).

Driesche, K. van den, 2016: *Eene merkelyke uitgestrektheid. De invloed van de fysische geografie op de historische landschapontwikkelingen in de Castricumerpolder*, Groningen.

Druiven, C.N., 2012: *De hofstede Dampegeest onder Limmen: de geschiedenis van dit huis en zijn bewoners*, Limmen.

Fasel, W.A., 1976: *Het stadsarchief van Alkmaar 1254-1815. Deel 2: regesten*, Alkmaar.

Fasel, W.A., z.j.: *Verzamelinventaris I*, Alkmaar.

Fockema Andreae, S.J., 1976: *Warmond, Valkenburg en Oegstgeest*, Dordrecht.

Heeringen, R.M. van & H.M. van der Velde (red.), 2017: *Struinen door de duinen. Synthetiserend onderzoek naar de bewoningsgeschiedenis van het Hollands duingebied op basis van gegevens verzameld in het Malta-tijdperk*, Amersfoort (Nederlandse Archeologische Rapporten 52).

Henderikx, P.A., 1987: *De beneden-delta van Rijn en Maas. Landschap en bewoning van de Romeinse tijd tot ca 1000*, Hilversum.

Hulkenberg, A.M., 1984: *Akervoorde, Jaarboek Oud Leiden* (1984), 155-169.

Fruin, R. (red.), 1866: *Informacie up den staet faculteyt ende gelegenthey van de steden ende dorpen van Hollant en Vrieslant*, Leiden.

Graaf, B. van de (red.), 2003: *Straatnamen in Bergen door de eeuwen heen*, Bergen NH.

Jelgersma, S., J de Jong, W.H. zagwijn & J.F. van Regteren Altena, 1970: *The coastal dunes of the Western Netherlands: geology, vegetational history and archeology*, *Mededelingen Rijksgeologische Dienst, N.S. 21* (1970), 93-167.

Kerdijk, F., 1948: *Haagse straatnamen*, Den Haag.

Klerk, A. de, 1998: *Bouwen aan de Hofstad*, Delft.

Koch, A.C.F., J.C. Kruisheer & E.G. Dijkhof, 1970-2005: *Oorkondenboek van Holland en Zeeland I-V, 's-Gravenhage*.

Koot, H., 2008: *Opgegraven. Archeologisch onderzoek in Rijswijk*, Rijswijk.

Krah, V.J.W., 1977: *Waar komt die naam vandaan? De straat-, veld- en waternamen van Uitgeest*, Uitgeest.

Künzel, R.E., D.P. Blok & J.M. Verhoeff, 1988: *Lexicon van Nederlandse toponiemen tot 1200*, Amsterdam.

Mast, M. Van der, R. van Lit & C. Nigten, 2016: *Geschiedenis van Den Haag in vogelvlucht*, Amersfoort.

Meijer, A.H., 1992: *Straatnamenboek van Noordwijk. Noordwijks Historie vanuit de straatnaam*, Hilversum.

Muller, S. (red.), 1925: *Goederenlijst van de Utrechtse Sint Maartenskerk (Domkerk)*, Oorkondenboek Sticht Utrecht I, nr 49.

Oostendorp, H., 2003: *Het straatnamenboek van Heiloo*, Heiloo.

Oppermann, O. (red.) 1933: *Fontes Egmundenses*, Utrecht.

- Parleviet, D.**, 2004: *Holland – in het veen of langs de kust?*, Holland 36, 2-11.
- Schermer, A.**, 1985: *De Hoge Geest. School's kleinste natuurgebied*, School.
- Snippenburg, B.J.G. van**, 2013: *De geest van de Hollandse boer; catalogus van de middeleeuwse akkercomplexen op de strandwallen van Noord- en Zuid-Holland*. Stageverslag RCE, Amersfoort.
- Spek, Th.**, 2004: *Het Drentse esdorpen-landschap. Een historisch-geografische studie*, Utrecht (proefschrift landbouwuniversiteit Wageningen).
- Streefkerk, C.** (red.), 1995: *Heiloo voor en na Willibrord*, Heiloo.
- Tielhof, M. van & P.J.M. van Dam**, 2006: *Waterstaat in stedenland. Het hoogheemraadschap van Rijnland voor 1857*, Utrecht.
- Westenberg, J.**, 1975: *Kennemer Dijkgeschiedenis*, Amsterdam/London.
- IJsselstijn, M. & Y. van Mil**, 2016: *Atlas van het Westland. 10.000 jaar ruimtelijke ontwikkeling*, Bussum.
- Zeiler, F.D.**, 1986: *Hoog en Vrij. Schetsen uit de geschiedenis van de Heerlijkheid Bergen tot 1798*, School.
- Zeiler, F.D.**, 1995: *Nollen – krochten – blinken. Duintoponiemen tussen Wijk aan Zee en Camperduin*, Bloemendaal.
- Zeiler, F.D.**, 1996: *Het dijkrecht van 1308–en wat tot 1600 volgde*. In: Spek, T., F.D. Zeiler & E. Raap: *Van de Hunnepe tot de zee. De geschiedenis van het Waterschap Salland*, Kampen, 85-102.
- Zeiler, F.D.**, 2008: *Hel en Paradijs. Duintoponiemen in Zuid-Kennemerland*, Velsbroek.
- Zeiler, F.D.**, 2010: *De Binnenweg als historisch fenomeen*. In: J. Verschoor (red.): *Binnenweg en Raadhuisstraat. Van 'wildernisse' tot winkelstraat*, Heemstede, 30-48.
- Zeiler, F.D.**, 2013: *Nu groen en daal – ooit duin en kaal? Het wisselend lot van het bos in Zuid-Kennemerland*. In: J. Verschoor (red.): *Groenendaal. Van buitenplaats tot wandelbos*, Heemstede, 53-67.
- Zeiler, F.D.**, 2015: *Geestverschijningen in het HGT? Een reactie op H. Baas e.a., De Geesten van Holland (Historisch Geografisch Tijdschrift 32, 131-150)*, *Historisch Geografisch Tijdschrift* 33, 106 -109.
- Zeiler, F.D.**, 2016: *'Geesten' in Noord-Holland. Een poging tot herijking*, rapport voor de RCE, Bergen NH.
- Zeiler, F.D.**, 2017: *'Geesten' in Zuid-Holland*, rapport voor de RCE, Bergen NH.

Bijlage: Overzicht toponiemen en algemene vermeldingen van geesten

Afkortingen

Blaeu: Kaarten uitgegeven door J. Blaeu in 1649 (Den Haag) en 1662 (Bergen).
Cruquius: Kaart van Delfland door J. Cruquius, 1712.
Dou: Kaart van Rijnland door J. Dou, 1647.
FE: Fontes Egmundenses.
Floris B.: Kaart van Delfland door Floris Balthasarsz en Balthasar Florisz, 1611.
Hist.Ver.: Historische Vereniging.
Kad.: Kadastra(a)l(e).
OAW: Oud-Archief Wassenaar.
OHZ: Oorkondenboek van Holland en Zeeland.
R: Regest.
TK: Topografische Kaart, 1839 – 1986.
US: Kaart van het Hoogheemraadschap der Uitwaterende Sluizen, 1660 en 1745.
Z.d.: Zonder datum.

De overige verwijzingen zijn die naar de betreffende auteur of hoofdwoord van de titel (zie literatuurlijst).

1 - 9. Schoorl en Groet

Campergeest

1371: Campergeest [Siewertsen].
 1682: Camper Neergeest, Camper Bovengeest, het **geestlant** in Hogeduijne [idem].
 1730: Camper geest [De Cock p 217].

Harger Geest

1371: Harger Neergeest, Harger Uutergeest [Siewertsen].
 1571: Harger Neergeest, Uutergeest [idem].
 1682: Harger Neergeest [idem].
 1730: Benede geest, Boove geest, Warge geest [De Cock p 217].
 Verklaring: hoger of lager ligging; de naam 'Warge' lijkt een verbastering van 'Harger'.

't Gees(t)je

Deze naam is uit de volksmond bekend en komt voor op hedendaagse gemeentekaarten.

Geestwetering

1648, 1745: Geest wetering [US].
 Verklaring: sloot langs de voet van de strandwalgronden tussen Damweg en Smeerlaan, bedoeld om het duinval op te vangen.

Hoge Geest

Kleine hoogte onder Aagtdorp [Schermer 1985].
 Verklaring: hoge ligging ten opzichte van de (vermoedelijk deels afgezande) omgeving.

10 - 14. Bergen

1514: "Ende es den ban van hueren dorpe groot omtrent 890 mergen sonder **t geestlant**, dat groot es 35 mergen, en dat veel van den conijnen gegeten wort. Seggen voorts dat van den 890 mergen voors., twelck weyland ende hoylant geheeten es, ende behoort den inbuyeren van den voors. dorpe van Berghen in eygendomme niet toe boven de 20 of 35 mergen. (...) Ende aengaende tvoorn. **geestlant**, daer van en behoort den buyeren maer een driedeel." [Informatie].

Zuidergeest

1857-58: Zuidergeest [TK].
 In de 19de eeuw gebruikelijk voor de aanduiding van de brede strandwal ten zuiden van het dorp tot aan de Nesdijk, die toen in gebruik was voor tuinderijen en voor het houden van kleinvee en pluimvee.
 Bij de officiële straatnaamgeving werd rekening gehouden met deze aanduiding: Geestweg in 1904, Verlengde Geestweg en Midden Geestweg in 1920 [VdGraaf 2003].

Middelgeest

1295: "Jin Berghen. Dat lant dat men hiet Nievenne ende Middelgheest vinden wi den grave." [OHZ 3031].
 1745: Mijlegeeste [Zeiler 1986].
 NB De straatnaam Midden Geestweg (ook: Middengeestweg) is in 1920 gegeven aan een weg die midden over de Zuidergeest loopt, maar deze naam houdt geen verband met de vermelding in 1295.

Noordergeest

Benaming van het land ten noorden van het dorp Bergen, ongeveer tussen de Doodweg (Russenweg) en de Notweg; vooral gebruikelijk in de 18de en de 19de eeuw [Zeiler 1986].

Zanengeest

1376: Zaandergeesterkerksteeg [Zeiler 1986].
 1461: Zanengeest [idem].
 1613: Sanengeest [idem].
 1662: Saenegheest [Blaeu].
 1857-58: Zanengeest [TK].
 Verklaring: 'Zane' lijkt een waternaam, maar een dergelijk toponiem is niet in deze omgeving aangetroffen; mogelijk is het een vernoemings- of herkomstnaam.

Baakmeergeest

1561: Baecmeergeest [Arch. Staten van Holland 1221 fol. XIX].
 1662: Baeck Meer Geest [Blaeu].
 Verklaring: mogelijk vernoemd naar het meertje, dat in de uitloop lag van de Dorpsbeek (Molensloot van de Zuurvenspolder) direct ten zuiden van deze geest. Vgl de nog bestaande naam Baakmeerdijk (1662 Baeckmeerdijck).

*15 - 18. Wimmenum en Egmond***Wimmenum**

Z.d.: Legeest, Lege Geest: Weid bij de --, Oostende op de --, Legeesterweid (Schulpweg) [VdBerg p 1323].
 Verklaring: de vorm 'leeg' is een variant voor 'laag'.
 Z.d.: Dronkgeest (Nattelaan) [VdBerg p 1325].
 Verklaring: naam ingegeven door de lage ligging, waardoor het gebied op zeker moment 'verdrongen' is.

Limmerweg – Zuiderdijkje

1602-1726: **Geestland** in de Droonen (tussen Heereweg en Limmerweg) [VdBerg p 1121]

*19 - 20. Sint Pancras en Koedijk***Vronergeest**

1289: "universitas civium manentium in Vronlegeist" [OHZ 2379, 2380].
 1319: "dat die gheest van Vroenen (...) dicken ende wateringhen maken zal" [Beekman p 637].
 Verklaring: **geestland** behorende bij Vronen, oorspronkelijk Vroonlo, uit vron, 'koningsgoed' en lo, 'bosweide'.
 NB De namen Achtergeestpad en 'De Geist' (buurthuis) komen voor op hedendaagse gemeentekaarten.

Huiswaard

1662: De geest [Blaeu].
 1745: Huyswaerder Geest [US].

*22. Alkmaar***De Geest**

1540: Over die Gheest [Meeuws].
 1556: "een croft land (...) gelegen over de Geest in de ban van Alcmaer" [Fasel R 204; vgl R 247, 280, 356, 508, 509, 683, 697, 703, 729 en Verz. inv. R 203, 295].

1587: "een kroft geestland, gelegen op de Geest in de ban van Alcmaer" [Fasel R 485].
 1785: "een kroft geestland in de Barnebroeck (= Varnebroek)" [Fasel R 1031].
 Z.d.: Geestmolen, Geestmolenpolder, Geestmolentocht, Geestbos, Overgeesterweg [VdBerg p 1322].

*23 - 24. Heiloo***Geest**

1589: twee stukken land in de ban van Heyloe, het ene (...), het andere stuk, groot ca 1100 roeden, gelegen aan de Geest [Fasel R 489].

Noordergeest

Alleen indirect bekend via de straatnaam 'Noordergeesterstraat' (1953), afgeleid van de veldnaam Noordergeestcamp [Oostendorp p 77].
 Ook de straatnaam 'Zuidergeeststraat' dateert uit 1953 en is gevormd naar analogie van de Noordergeeststraat [Oostendorp p 123].
 De straatnaam 'Geestakker' is afgeleid van een veldnaam van een perceel behorende tot het bezit van het Heilige Geestgasthuis in Alkmaar, en heet in 1727 nog d'Heilige geestweid [Oostendorp p 41].
 NB De landerijen van het klooster De Blinken op de nw-zijde van de strandwal werden na de confiscatie in 1571 onderscheiden in 'weylanden' en 'croften' [Streefkerk e.a. p 104].

Boekel

1745: Boeckeler Gheest [US].
 Verklaring: de naam komt van boeck, 'beuk' en lo, 'bosweide'.

*25 - 26. Limmen***Dampengeest**

1745: Dampengeest [US].
 Verklaring: vermoedelijk 'gedempt' of 'drooggelegd' land, mogelijk alleen een huisnaam.

*27 - 34. Bakkum en Castricum***Noordendergeest**

Z.d.: Noordendergeest [VdDriesche p 55].
 Verklaring: genoemd naar de daar gelegen buurt aan de noordzijde van het rechtsgebied van Castricum.

Schilgeest

Ca 1850: Schilgeest [VdDriesche p 55].
Verklaring: mogelijk een verbastering van 'schilpgeest', mogelijk ook vernoemd naar een daar gelegen ondiepe geul.

Blankgeest

1585-1782: Blanckgeest, Blankgeest [VdDriesche p 56-57].
Verklaring: mogelijk zo genoemd vanwege de ondergrond van wit zand.

Castricum – Korte Geest

1385: een stuk land bij de kerk "op de Korte geest" [VdDriesche p 59].

Heemstede

Z.d.: Geestweid, Geesten, Geestjes [VdDriesche p 53-55].

35 - 36. Akersloot**Hondegeest**

12de eeuw: "in Hondeggest terram decem unciarum" [FE p 76]; "de Hundegheest 45 uncie" [FE p 89].
Verklaring: waarschijnlijk pejoratief voor relatief slechte grond.

Kerkgeest

12de eeuw: "de Kerkgheest 46 uncie" [FE p 89].
1745: Kerckgeest [US].
Verklaring: hier stond de dorpskerk.

NB De tussen de beide geesten gelegen smalle strandvlakte is bepolderd onder de naam Binnen Geestepolder.

37 - 38. Uitgeest**Dorregheest**

12de eeuw: "in Thorengest tres uncias et novem denarii" [FE p 74]; "in Thorengest est abbatis hem" [FE p 93].
1292: Donregheest [OHZ 2703].
Verklaring: thoren is 'doorn' met woekervocaal [Lexicon]; samentrekking van 't hoorne, 'hoek' [Krah p 3].

Uitgeest

12de eeuw: "de Asthusa en Ekkerslote et in Hutgheest mutata" [FE p 74].
1105-1120: Burchardus de Uytghest [FE p 78]; "terram in Hutgheest" [FE p 79].

1130-1161: "unam fiertel, que iacet in Uytghesterbruch" [FE p 81].

1292: Vtgheest, VVtgheest [OHZ 2703].

Verklaring: ut is 'buitenwaarts gelegen' [Lexicon]; een populaire verklaring is eenzelfde als 'Endegeest', men gaat hier 'van de geest af'.

Geesterweg

Weg langs de westrand van Uitgeest [Krah p 11].

Geest

Gedeelte van de Middenweg richting Kleis [Krah p 11].

Wester- en Oostergeest

12de eeuw: "in Westengheest dimidium fiertel seminarie terre (= zaailand)" [FE 93].

1630: Westegeest [Krah p 18].

17de eeuw: Oost- en westgeest, "of te Langebuerte ende berghe" [idem].

1907: Westergeestweg (zw gedeelte van de weg langs de oostrand van Uitgeest) [Krah p 18].

Vgl De Cock p 175, die de kerk aanwijst als de grens tussen de Wester- en de Oostergeest.

NB De veldnamenkaart bij Krah vermeldt percelen op de geesten veelal als 'croft'.

41 - 45. Velsen**Hoge Geest**

12de eeuw: "unam fiertellam iacentem in Velson in loco qui dicitur Hohegheest et persolventem duas uncias" [FE p 88].

1395: **korentienden**, zich uitstreckende van "ter Beeke" tussen Daergeest en Smaelgeest tot het "ander eynde scheyt tot der Beeke tussen Hogegeest ende Adrichem ende alzo de grote wech gaat ter kerke" [De Cock p 133].

1648, 1745: Hogegeest [US].

Verklaring: blijkbaar opvallend hoog gelegen ten opzichte van de omgeving.

Smaelgeest

12de eeuw: "dimidiam fiertellam iacentem in Velsen in loco qui dicitur Smaleghest persolventem viginti octo denarios" [FE p 87]; "dimidium mansum super Smelengheest (...) dimidium mansum super Smelengheest **terre ararie** (= bouwland)" [FE p 88].

1227: "totem decimam in Houetwere et totam decimam in Smalengest apud Velsen" [OHZ 468]. NB: het gaat hier vrijwel zeker om **korentienden**.

1395: Smalgeest [De Cock p 133].
 1612: een stuk geest of **teellant** ca 4 hont, gelegen onder Velsen in Smaelgeest [De Cock p 133].
 1684, 1745: Smaelgeesten [US].
 Verklaring: smalle strook aan de noordzijde van een zandtong, van de aangrenzende geest (Daergeest) gescheiden door een 'beek' of duinrel.

Daergeest

12de eeuw: "et super Darengheest pascuam septem dimidiam vaccarum in pasqua (...) mansum plenum super Darengheest" [FE p 88].
 NB: het gaat hier om 'koeweiden'.
 1395: Darengheest [De Cock p 133].
 1684, 1745: Aergeest [US].
 Verklaring: evenals Dorregeest onder Uitgeest afgeleid van 'doorn(struik)', dan wel afgeleid van de persoonsnaam Daro [Lexicon].

Hofgeest

1227: mogelijk identiek met Houetwere [OHZ 468].
 1684, 1745: Hofgeest [US].
 1892: Hofgeest [TK].
 Verklaring: behorende bij een hofhorig goed.
 NB De in 1299 [OHZ 3440] genoemde Hofghieste waarvan de halve tiend door de abt van Egmond in achterleen wordt gegeven, ligt vermoedelijk in Zuid-Holland.

48 - 50. Heemstede

Grote en Kleine Geest

1647: Groote Geest [Dou; De Cock p 130-131].
 Ten zw ervan lag een gebied dat Kleine Geest werd genoemd [Zeiler 2010].

51 - 52. Oegstgeest

Oegstgeest

Ca 925: "in Osgeresgest III <mansa>" [Goederenlijst].
 1259: Oestgeest [OHZ 1207]. *Zie verder onder Poelgeest.*
 Ca 1295: "apud Oesghest enen morghen weidelands, ende vier hont **ghestlants**" [Beekman p 647].
 1850-51: Oegstgeest [TK].
 Verklaring: Osger is persoonsnaam [Lexicon].

Husingesgest

Ca 925: "in Husingesgest III <mansa>" [Goederenlijst].
 Verklaring: Hussing is persoonsnaam [Lexicon].

Rijngheest

1850-51: Rijngheest [TK].
 Verklaring: gelegen aan de westzijde van de strandwal van Oegstgeest-Leidsche Buurt, in de richting van de Oude Rijn.

Voorgeest

1874/88: Voorgeest [TK].
 Buurt tussen Rijngheest en Endegeest.
 Verklaring: mogelijk pendant van de naam Endegeest.

Endegeest

1850-51: Endegeest [TK].
 Verklaring: gelegen aan het zuidelijk uiteinde van de strandwal van Oegstgeest; huisnaam.

Poelgeest

Ca 925: "in Polgest II <mansa>" [Goederenlijst].
 12de eeuw: "terram in Polghest tres uncias solventem; de Polghest (...) domum suam et terram inibi iacentem singulis annis persolventem 11 uncias" [FE p 80]; "terram 2 solidos persolventem, que iacet in Pulghest" [FE p 81]; "terram in Polgheest iacentem et persolventem singulis annis tres libras" [FE p 86]; "in Poelgheest cum sedecim libris et dimidia (...) terram habentem falcacionem quinque hominum et pascuam quinque vaccarum et dimidie et **ghiestlant** ipsius" [FE p 87].
 1259: Polegeest, Polgeest; ruiling van o.a. "decem vaccarum vennonum qui dicuntur coienvennen et quinqque et dimidii **agrorum geestlandes** inter Polegeest et Oestgeest iacentium et septem coienvennen aggeri de Polgeest adiacentium necnon et trium mensurarum que dicuntur atmaden ultra paludem de Polgeest" [OHZ 1207].
 1276: "Polengeist (...) curtim de Pole" [OHZ 1724, 1725].
 1850-51: Poelgeest [TK].
 Verklaring: pol is 'poel', vermoedelijk dezelfde als de Poel die aan de noordoostzijde van de strandwal loopt. Vgl nog de 12de-eeuwse omschrijving "in Poel (...) terram, que dicitur Poel, quam aqua circumfluit (...) ad eundem Poel pertinet terra fenaria (...) quantum possunt viginti septem homines in una die falcare." [FE 86, 87] Het gaat hier dus om een veeneiland bij het later zo genoemde Abtspoel op de noordpunt van de strandwal.

NB: De in 1259 genoemde 'aggr' is vermoedelijk de Hofdijk, de 'curtis' van 1276 zal het goed (de hof) Oud Poelgeest zijn.

54. Warmond

Oostergeest

1850-51: Oostergeest [TK].

Verklaring: gelegen ten (noord)oosten van de dorpskerk.

55. Lisse

1284: de woning bij Daerrode met 2,5 morgen tussen de geest en de hout [Parleviet 2004 p. 10].

1403: een stukje geestland genaamd Berkhout [Parleviet 2004 p. 10].

Westgeest

1647: Westgeest [Dou].

Verklaring: gelegen ten (noord)westen van de dorpskerk.

Wassergeest

Ca 1660: Wassergeest [vTielhof/vDam p 231].

Verklaring: onduidelijk, mogelijk variant op 'Westergeest' of aanduiding van 'aangewassen' (aangegroeid) land; in het laatste geval zou het om een lage ontginningsgeest gaan.

56 - 58. Voorhout

Elsgeest

1647: Elsgeest [Dou].

1850-51: Elsgeester polder [TK].

1981: Polder Elsgeest [TK].

Verklaring: de naam is afgeleid van een begroeiing met elzen, daar het een smalle en relatief lage geest betreft.

Voorhout

1647: Voorhouter Gheest [Dou].

Verklaring: afgeleid van de dorpsnaam, die gelezen moet worden als 'het voorste gedeelte van het grafelijk bosdomein', gezien vanuit Sassenheim-Teijlingen.

59 - 60. Noordwijk

Bronsgheest

1647: Bronsgheest, Bronsgheester Wegh [Dou].

Verklaring: vermoedelijk genoemd naar de kleur van de grond en/of de begroeiing ter plaatse; een verwijzing naar 'brunst, crematieplaats der heidenen in een ver verleden' [Meijer 1992] is nogal onwaarschijnlijk.

Noordwijk of Noordwijkerhout

Ca 1295: "te Nordike (...) een pont gheets aen lande op der **gheest**" [Beekman p 637].

Noordwijkerhout

1514: "dat zy in als hebben 1000 mergen lants (...) daerof de 13 mergen broucklant zijn (...) ende tsurplus is **geestlant**, dat hem geheel verdorven wort van conijnen" [Informatie p 284].

1647: Noortwijckerhouter Gheest [Dou].

1850-51, 1981: Noordwijkerhoutsche Geest [TK].

NB: In 1850-51 benaming voor een groot deel van de met bos en bouwland bedekte strandwal tussen Noordwijkerhout en Noordwijk Binnen; in 1981 wordt ook het noordelijk deel van de Noordzijdepolder daartoe gerekend.

Verklaring: afgeleid van de dorpsnaam, die oorspronkelijk 'Northgo' (streek benoorden de Rijn) luidde.

61. Rijswijk

Geestbrug

1712: Geest B<rug> [Cruquius].

Verklaring: de naam is al ouder dan de 18de eeuw, maar aan welke geest die refereert (Rijswijk of Voorburg) is niet duidelijk. Mogelijk werd de Trekvaart naar Den Haag, waarover deze brug ligt, ter plaatse ook 'Geest(wetering)' genoemd, zoals in Alkmaar eveneens het geval was.

62. Voorburg

1514: "Ende de mergen es waerdich, deen deur dander, te weten de 262 mergen in den polre, dat tbeste lant es (...) Ende tander lant es **geest** ofte verdolven veen (...) dat toegemaict es (...) ende dat verdolven (...) omme dat weder toe temaicken." (Informatie).

NB: 'Toemaken' is het aanbrengen van bagger, mest of (in het veen) zand om de kwaliteit van de grond te verbeteren.

1571: "De **gheest** A 1 m 425 r (...) Dat **gheestlant** B 840 r" [kaart Simon Storm].

63. Voorschoten

Adegeest

1832, 1903: Adegeest [Kad. Minuut, TK].
Tevens naam van een 20ste-eeuwse nieuwbouwwijk.
Verklaring: mogelijk afgeleid van de persoonsnaam Ade of Ada.

Almensgeest

1369: Hoeve Almansgeest [info Hist.Ver.].
1832: Allemansgeest [Kad. Minuut].
NB: In 1829 herdoopt in 'Berbice'.
Verklaring: mogelijk uit 'algemeen' en dan wellicht oorspronkelijk een soort meente.

Boschgeest

Naam voor een 20ste-eeuwse nieuwbouwwijk; herkomst niet duidelijk.

64. 's-Gravenhage

De Geest: nog bestaande, korte straat in de wijk Kortebos (Torenstraat-Slijkeinde) en naam van een buurthuis [Kerdijk 1948].
Verklaring: algemene aanduiding, vgl. Alkmaar, Monster en Naaldwijk.

65. Wassenaar

1669: Persijnse Geest [OAW 452].
Verklaring: naar het huis Persijn en de gelijknamige familie.

Geestwetering

1455: begrenzing, parallel lopend aan de Zijlwetering [OAW 1709].
1630: begrenzing van land bij Huis te Pauw [OAW 1599].
NB: vgl de Geestwetering onder Schoorl en onder Naaldwijk.

66 - 68. Monster

1297: "tve morghen mitter woninghe **an de gheest** die him strecken oest ende west, die Hughe uten Campe waren." [OHZ 3290, vgl 3153].
NB: Hughe was de zoon van Koenraad, heer van Monster en deed in 1291 afstand van zijn rechten op de kerk aldaar.

De Geest

1611: De Gheest [Floris B].
1712: Geestwijk (enig huis op deze Geest) [Cruquius].
Verklaring: algemene naam, vgl Alkmaar, 's-Gravenhage en Naaldwijk.

Grote Geest

1712: De Groote Geest [Cruquius].
Verklaring: blijkbaar ter onderscheid van de oudere 'Geest' (zie hiervoor), die ook een stuk kleiner was; het gaat om een jongere ontginningsgeest.

NB: *Op de kaart van Cruquius van 1712 worden de nollengronden ten nw van Monster, onder Loosduinen, aangeduid als **Klingen en Geest Landen**.*

69 - 70. Naaldwijk

Hustingest – Litlongest – Langongest

Ca 925: "in Hustingest III <mansa> - in Litlongest III <mansa> - in Langongest mansus et dimidia" [Goederenlijst].
Verklaring: Husting is vermoedelijk persoonsnaam (vgl Husingesgest onder Oegstgeest). De beide andere zijn 'luttel' (klein) resp. lang van vorm.

De Geest

1849-50: De Geest [TK].
Gebied aan de westzijde van Naaldwijk.
1902: Geestweg voor een deel van de weg naar Monster [TK].
Op hedendaagse kaarten komt aan deze weg ook een Hoge Geest voor; verdere gegevens ontbreken.
Verklaring: algemene aanduiding, vgl. Alkmaar, 's-Gravenhage en Monster.

Grote en Kleine Geest

1611: De Grote Geest – Clene Geest [Floris B].
Verklaring: groter en kleiner deel van lage ontginningsgeest; een verband met de Litlongest is niet waarschijnlijk.

Geestvaart

1849-50: Geest Vaart [TK].
Wetering door de Heen- en Kerktiend ten w van Naaldwijk; dit gebied heet op de TK van 1981 de Heen- en Geestvaartpolder.

Vermeldingen van geesten buiten de inventarisatie

Rinnegom

1604-15: 1139 roe **saatlant** bewesten de Hogedijk op de Rinnegommer Geest [VdBerg p 664].

1832: Rietwilswegje of Lijwegje naar het Zuidoost, scheiding tussen de Rinnegommer Geest ten westen en het Zuidoost (behorende bij de Sammerspolder) ten oosten [VdBerg p 689].

Egmond-Binnen

1605: **Geestland** bij Sint Aalberts Capelwerff [VdBerg p 1120].

1657: drie kroften land bij Sint Aalbertskerkhoff [VdBerg p 1121].

Geestmerambacht

1299: Gheest(er)manner ambocht [OHZ 3537]. De gewone verklaring voor deze naam van het veengebied dat in de 11de eeuw (1094) als 'Scorlewalt' bekend stond (Noord- en Zuid-Scharwoude en Oudkarspel) is dat het ontgonnen is door 'geestmannen', bewoners van de geestgronden van Schoorl en Bergen. In 1299 gold het als één van de vier districten van West-Friesland; later werd het de naam van een polderdistrict. Het kreeg daarmee een grotere uitbreiding tot en met Warmenhuizen aan de noordzijde en Oudorp aan de zuidzijde.

Bloemendaal (Tetterode en Aelbrechtsberg)

1514: "<lasten> zoe wel van **den hoogen geestlande**, daer zy luttel prouffijts of hebben, mits dat die ofghegheten wert van den conijnen en wilt, ende oock bestuyvet van den duynen, als oeck van den laegen lande..." [Informatie p 24].

Spaarnwoude

1953: De Giest [De Cock p 136, 138].

Hillegom

1514: "Ende leyt tvoors. lant all onder water, mits tinbreeken van Sparendamme, uytgeset omtrent 100 mergen, **dat hooch geestlant ende duyn es.**" [Informatie p 320].

Vossemeer

1256: "t saylant dat men ghemeenlike t Geestlant heet..." [OHZ 1098].

Dit is tot nu toe de enige gevonden vermelding van 'geestland' buiten de kuststreek van Holland. De betreffende plaats ligt op de rand van de klei- en zandgrond. Het lijkt erop, dat hier een 'Hollandse' term is geïntroduceerd. Het gebied, nu gelegen in Noord-Brabant, behoorde destijds tot het Graafschap Holland.

In dit rapport wordt de actuele stand van kennis met betrekking tot het nederzettingsgeografische fenomeen 'geesten' gepresenteerd, evenals een herinventarisatie van deze oude complexen landbouwgrond op de strandwallen van Noord- en Zuid-Holland. Een 70-tal geesten is geïdentificeerd en die worden een voor een beschreven en op kaart getoond.

Met kennis en advies geeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed de toekomst een verleden.